

ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭЛГЕ БИЛИМ БЕРҮҮ
МИНИСТРЛИГИ

**А. МУСУРМАНОВА, М. КАРШЫБАЕВ,
Р. КОЧКОРОВ**

УЛУТТУК ЭГЕМЕНДУҮЛҮК ИДЕЯСЫ ЖАНА РУХАНИЯТ НЕГИЗДЕРИ

9-КЛАСС

Кайра иштелген жана толукталган 4-басылышы

***Улуттук идея жана идеология илимий-практикалык
борбору басууга сунуштаган***

ТАШКЕНТ «МА’НАВИЯТ» 2015

УЎК 37.035.6 = 512.154

КБК 66.3(5Ў)+74.200.50

М 79

Жалпы орто билим берүүчү мектептердин 9-класстары үчүн арналган бул китеп Өзбекстан Республикасынын Президенти Ислам Каримовдун «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch», «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» китептеринин негизинде кайра иштелген. Анда улуттук эгемендүүлүк идеясы жана руханият негиздерин түзө турган негизги билим жана түшүнүктөр заманбап методикалык усул жана талаптардын негизинде ачып берилген.

УЎК 37.035.6 = 512.154

КБК 66.3(5Ў)+74.200.50

Р е ц е н з е н т т е р:

Социология илимдеринин доктору **А. Халбеков**

Филология илимдеринин кандидаты **С. Олимов**

М 79

Улуттук эгемендүүлүк идеясы жана руханият негиздери: 9-класс. Окуу колдонмосу/Авторлор: А. Мусурманова, М. Каршыбаев, Р. Кочкоров/. – Кайра иштелген жана толукталган 4-басылышы. – Т.: «Ma'naviyat», 2015. – 128 б.

І. Титулда: Өзбекстан Республикасынын Элге билим берүү министрлиги.

ISBN 978-9943-04-161-5

Шарттуу белгилер:

– эсте тут

– билип ал

– ачкыч сөз

– суроо жана тапшырмалар

– кунт коюп оку

Республикалык максаттуу китеп фонду каражаттары эсебинен басылды.

ISBN 978-9943-04-161-5

© А. Мусурманова жана б., 2015.

© «Ma'naviyat», 2015.

I

бөлүм

ЭГЕМЕНДҮҮЛҮК ЖАНА УЛУТТУК ИДЕЯ

ЭҢ УЛУУ МАКСАТ

Ардактуу окуучу, ушул күндөрдө бүткүл журтубузда Эгемендүүлүк майрамынын шаңы уланып жатат.

Сен билим алып жаткан мектепте, устаттарыңдын, классташ досторундун жүзүндө, көзүндө, маанайында да мына ошол майрамдын шаңы ар кадамда сезилип турат. Мындай кубанычтуу учурларда биз, оболу, эгемендүүлүктүн элибиздин, Мекенибиздин турмушунда, ар бирибиздин тагдырыбызда канчалык чоң мааниге ээ болгондугу жөнүндө ойлойбуз. Бул жөнүндө сен ар жылы жаңы окуу жылынын алгачкы сабактарында устаттарың, классташ досторуң менен ар тараптуу маскешесиң. Мына ошол пикирлердин бардыгын жалпылаштырып айта турган болсок, биз 1991-жылдын 31-августунан — элибиз, мамлекетибиз өзүн көз карандысыз деп жарыялаган күндөн баштап, кандай ийгилик жана натыйжаларга жетишкен болсок, алардын бардыгы эгемендүүлүктүн айынан болду. Жетишкен гана эмес, ошондой эле бүгүнкү күндө максат кылып, умтулуп жаткан нерселерге кол жеткирүү үчүн да, оболу эгемендүүлүк, эркин жана азат жашоо керек эле. Ошондуктан канчадан канча ата-бабаларыбыз үчүн арман болуп калган эгемендүүлүктү биз эң улуу байлык катары кадырлайбыз.

Бүгүн сен өздөштүрүүнү уланта турган «Улуттук эгемендүүлүк идеясы жана руханият негиздери» предметинин негизги багыттарынан бири улуттук идея.

Улуттук идеябыздын негизинде да эң улуу максат, башкы принцип болуп, оболу, эгемендүүлүк, аны көз карегиндей асыроо маселеси турат.

Президентибиз Ислам Каримов бул жөнүндө өзүнчө токтолуп, «Биздин эң чоң максатыбыз, эң улуу идеябыз мындай: **Өзбекстандын бир жолу бар — эгемендүүлүктү чындап, мамлекетибизди ар тараптан өркүндөтүп, жаркын жана эркин турмушту карай алга жүрүү**»¹, деп айтканы бекеринен эмес, албетте.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 76-бет.

Сен улуттук идеябыздын негизинде журт тынчтыгы, Мекендин өнүгүүсү жана элдин жыргалчылыгы сыяктуу үч негизги түшүнүк тураалуу 8-класста кабардар болгон элең. Мына ушул максаттарды ишке ашыруу үчүн оболу мамлекетибиз көз карандысыз, элибиз азат жана эркин болушу керек.

Эгемендүүлүктү асырап-абайлоо жана чындоону биз эң улуу максат деп билебиз. Улуттук идеябыздын түпкү маани-мазмунун белгилеп бере турган мына ошол максат биздин жашообуз, аң-сезимибизге сиңип, көз карашыбыз, жасаган иш-аракеттерибиздин негизине айлануусу керек.

Инсандын дили менен аң-сезимин ээлөө жана ошол аркылуу аны өзүнүн кара ниеттери жолунда жөнөкөй куралга, каражатка айландырууга уруна турган түрдүү зыяндуу агым жана аракеттердин таасири артып жаткан бүгүнкү татаал заманда дал мына ушундай улуу максаттарга умтулуп жашаган адам гана адашпайт.

Инсан табиятынан кызыгуучу экендиги жана ошол себептен көбүнчө алданып да калуусу сага сыр болбосо керек. Ал табият жана коомдогу көптөгөн окуя-кубулуштар, көйгөйлөргө жаштайынан эле жооп издейт. Алардын маанисин түшүнүүгө умтулат. Мына ушундай түрдө анын аң-сезими өрчүп, элестөөлөрү кеңейип барат. Бул жараян үзгүлтүксүз болуп, ааламдагы кыймыл токтобогону сыяктуу, инсан да таануу жана ой жүгүртүүдөн токтобойт. Бирок, дүйнөнү таануу жана билүүнүн өзүнө мүнөздүү болгон жолдору, түрлөрү бар.

Буларга ылайык, билимдер пайдалуу же зыяндуу, керектүү же керексиз болушу мүмкүн. Мына ошол билимдерден эң керектүүлөрүн алуу үчүн адамда анык максат болуусу зарыл. Мисалы, мурдагы СССР доорунда окутула турган билимдердин көбү пайдасыз жана керексиз болчу. Анткени алардын көпчүлүгү жасалма, адамдарды, айрыкча жаштарды түбү бош жана жалган максаттарга ишендирүүгө каратылган эле.

Тарыхка көз чаптыра турган болсок, дүйнөдөгү не бир улуу жана патриот инсандар бүткүл өмүрүн Мекендин өсүп-өнүгүүсүнө арнаган. Себеби мындай чоң максаттар менен жашоо инсандын турмушуна чыныгы маани-мазмун берет, аны улуулатат. Инсан өз үмүт-тилектери, кызыгуу жана керектөөлөрүн иш жүзүнө ашырууда пайдубал болуп кызмат кыла турган мына ушундай максатка, идеяга дайыма зарылдык сезип жашайт.

Эгер көңүл бурган болсоң, жаш баланын колуна оюнчугун алып койсон, ал бир аз ыйлап, чуу көтөрөт, арадан көп өтпөй эле, баягы оюнчугун унутат. Себеби анын көңүлүн башка нерсе, айталы, колуна кармата коюлган конфет бурат. Тактап айтканда, анын наристелик сезиминде оюнчукка болгон кызыгуунун ордун дароо эле башка нерсеге болгон кызыгуу ээлеп алат. Адамдын табияты да ушундай: ал бир нерсеге кызыкпастан, кандайдыр бир нерсе менен көңүлүн, дилин ээлебестен тура албайт. Табиятта, коомдо вакуум же боштук болбогону сыяктуу, инсандын дили жана аң-сезиминде да боштук болбойт.

Ошондуктан элибиз изги салттар, үрп-адаттар, жаратман идеяларды кылымдардан кылымдарга алып өтүп, перзенттеринин дилине сиңдирет. Эгемендүүлүк идеясы да мына ушундай эч качан жок болбой турган идеялардан болуп эсептелет.

Инсандын жан дүйнөсү же аң-сезиминде боштукка жол коюлса, ал өз үмүт-мүдөөлөрү жана турмуштук кызыкчылыктарына төп келе турган баалуулуктарга эмес, тескерисинче түз жолдон адаштыра турган жасалма идея жана идеологияларга ишенип, жолдон адашуусу, жакшылыктын ордуна жамандыктын, изгиликтин ордуна кара ниеттүүлүктүн артынан ээрчип кетиши мүмкүн.

Айрыкча, инсанды өзүнө тез тарта турган заманбап маалымат каражаттары күчөгөн бүгүнкү күндө мындай коопкоркунучтар түрдүү формаларда чагылгандай тез көбөйүп барууда. Агрессивдүү идея жана идеологиялар мына ошол каражаттардан пайдаланып, алсыз, бошоң адамдарды тузакка түшүрүүгө аракет кылат.

Агрессивдүү идея — инсандын дилине бастырып кирип, анын аң-сезимин изден чыгарууга умтулуучу идея болуп саналат.

! Агрессивдүүлүк — бузукулук жана кыйратуучулуктун негизи. Ошондуктан дүйнөдөгү көпчүлүк кыйратуучу күчтөр агрессиячыл идея жана идеологияларга таянат.

XX кылымдын 30-жылдарында Германияда бийлик жүргүзгөн фашизм, өткөн кылымда мурдагы СССРдин аймагында тамыр жайган советтик режимдин иш-аракеттери буга мисал боло алат.

Ал эми жаратман идея жана идеологиялар өз таасирлерин агартуунун, билим берүүнүн негизинде жайылтууга умтулат. Президент Ислам Каримов айткандай, алар түркөйлүккө каршы билим берүү менен күрөш алып барат.

Жаратман идея — жаратуу жана куруучулукка, жакшылыкка кызмат кыла турган идея болуп саналат.

Мындай идея жана идеологияга ээ болгон эл эч качан агрессиячыл күчтөрдүн таасирине түшпөйт. Анткени анын дили жана аң-сезими Ата Журт сүйүүсү, Мекенге болгон туруктуулук, марттык, берилгендик сезимдерине, өз күчүнө болгон ишенимге толо болот.

Биз эгемендүүлүккө жетишкенибизден соң, журтубуздун жер асты жана жер үстү байлыктары менен бирге, элибиздин руханий дүйнөсү, дили жана аң-сезимин асыроо, байытуу маселеси да эң манилүү милдетке айланды. Ошол максатта журтубузда көптөгөн иштер аткарылууда. Атап айтсак, улуттук идея-

быздын негизги түшүнүк жана принциптери калыптандырылып, өркүндөтүлүүдө. Журтбашчыбыздын чыгармаларынын негизинде 2000-жылы «Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar» китеби басылды.

Улуттук эгемендүүлүк идеясынын негизги түшүнүк жана принциптери элибиздин жаңы коом куруу жолундагы үмүт-мүдөөлөрүн, эгемендүүлүк жылдарында арттырылган бай тажрыйбаларды, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын шайкештиги, идея жана идеологиялардын тарыхы, бүгүнкү дүй-

нөнүн идеологиялык картинасы менен байланыштуу билим жана түшүнүктөрдү өзүндө камтыйт.

 Улуттук эгемендүүлүк идеясы менен байланыштуу болгон билим жана элестөөлөрдү баскычтуу түрдө үйрөнүп баруу жаштарда жогорку көз караш жана идеологиялык иммунитетти калыптандырууга кызмат кылат. Сен окуп жаткан «Улуттук эгемендүүлүк идеясы жана руханият негиздери» предмети бул жолдо эң жакын жардамчы болот.

Идея жана руханият, социалдык турмуштагы орду жана милдети, тарбиялык маанисине карай бири-бирине абдан жакын. Идея менен байланышкан билимдер руханият менен байланышкан билимдерди да талап кылат.

 Идея да, руханият да инсандын дили менен аңсезиминдеги өзгөрүүлөрдү коомдун турмушундагы окуялар менен байланыштуу түрдө үйрөнүүнү талап кылат. Ушулардын бардыгын эске алган түрдө, сен үйрөнүп жаткан бул предмет «Улуттук эгемендүүлүк идеясы жана руханият негиздери» деп аталат.

Бул предметти окуп үйрөнүүдө жогоруда айтып өтүлгөн «Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar» китепчеси, Президент Ислам Каримовдун «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китеби, улуттук идея жана идеология, руханиятка тиешелүү башка чыгармалары, ата-бабаларыбыздын бай мурасы, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктар негизги булак, теориялык негиз болуп кызмат кылат.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Биз эмне үчүн эгемендүүлүктү эң улуу байлык катары баалайбыз?
2. Президентибиз Ислам Каримовдун эң улуу максатыбыз, эң улуу идеябыз жөнүндө айткан пикирлери жөнүндө айтып бер.
3. Журт тынчтыгы, Мекендин өнүгүүсү жана элдин жыргалчылыгы сыяктуу изги максаттарды ишке ашыруу үчүн оболу эмне керек болот?
4. Сенин да анык максатың барбы, аны ишке ашыруу үчүн эмнелер кыласың?
5. Сен да эмненидир жаратуу, куруу жөнүндө эңсейсиңби?
6. Сен агрессивдүү идеяны кандай түшүнөсүн, анын таасирине түшпөстүк үчүн эмне кыласың?

УЛУТТУК ИДЕЯ ЖАНА ӨНҮГҮҮ

Ардактуу окуучу, дүйнөдөгү ар бир элдин улуттук идеясы оболу анын өнүгүшүнө, ошол жолдо бүткүл коомдун мүчөлөрүн бириктирүү, алардын күч жана мүмкүнчүлүктөрүн багыттоого кызмат кылаарын эсте тут. Биздин улуттук идеябызда журтубузда укуктук демократиялык мамлекет, жарандык коомун куруу, бул жараянда элибиздин активдүү катышуусун камсыздоо аркылуу анын өнүгүүсүн камсыздоо башкы максаттардан болуп эсептелет.

Улуттук идеябыздын курамындагы негизги түшүнүктөрдөн бири Мекендин өнүгүүсү деп аталат.

Мекендин өнүгүүсү үчүн оболу журт тынч, эл бейпил болушу керек. Ошондуктан журт тынчтыгы жана элдин жыргалчылыгы сыяктуу изги максаттар Мекендин өнүгүүсү менен бирге улуттук идеябыздын негизин түзөт.

Мына ушул максаттарга жетишүү үчүн болсо жергебизде жашап жаткан инсандар физиологиялык жактан да, руханий жактан да жеткилең болуусу, алар кайсы улут же элетке таандык болбосун, бардыгыбыз үчүн жалгыз болгон Өзбекстаныбыздын өнүгүүсү жолунда биригүүсү, шериктеш жана желкелеш болуп жашашы керек. Мындай умтулуу жана көз караштарды жаш кезден баштап алардын дили жана аң-сезиминде калыптандыруу үчүн, улуттук идеябыздын курамында жеткилең инсан, социалдык шериктештик, улуттар аралык ынтымактык, диндер аралык кең пейилдик сыяктуу принциптер да өзгөчө мааниге ээ. Бул, өз кезегинде улуттук идеябыздын курамындагы түшүнүк жана принциптердин бири-бири менен үзгүлтүксүз байланыштуу экендигинен, элибизди бириктирүү жана бирдиктүү кудуреттүү күчкө айландырууда анын практикалык мүмкүнчүлүктөрү канчалык кендигинен кабар берет.

Улуттук идея элдин өзүнө таандык жашоо мүнөзү, табияты, характери, эзелки салт жана баалуулуктарын, үмүт-мүдөө жана кызыкчылыктарын даана чагылдырат.

Канчалаган муундар улуттук идея үчүн күрөшүп жашаганы себептүү, ал көбүнчө улуттук өздүктүн, ар-намыстын, сыймыктын символуна айланып кетет.

Сен дүйнөдөгү өнүккөн мамлекеттер жетишкен өнүгүү даражасы жөнүндө сөз козголгондо, «япон укмушу» же «корейс укмушу» деген сөздөрдү уккан болсоң керек. Бул элдер өткөн кылымдагы Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин өтө кыйын абалга түшүп калат. Дүйнөдөгү башка кээ бир мамлекеттерде болгону сыяктуу, бул мамлекеттин мол-көл табигый чийки зат булактары, минералдык ресурстары жок болчу. Алар бир гана улуттук идеясына, руханий потенциалы жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөргө таянып, чыныгы жаратман улут катары жаратуучулук потенциалын көрсөтүп, жогорку өнүгүүгө жетишүүсү мүмкүн эле.

Президентибиз Ислам Каримов бул чындыкты баса белгилеп, мындай деп жазат: **«Япон жана корейс элдери кылымдар бою калыптанып, чоң жаратуучу күчкө айланган өзүнө таандык улуттук руханиятынын эсебинен да өнүккөнү бүгүнкү күндө эч кимге сыр эмес. Ошондуктан «япон укмушу» же «корейс укмушу» жөнүндө сөз болгондо, белгилүү эксперт жана адистер да биринчи орунда «япон характери», «корейс табияты» деген сөздөрдү тилге алат. Алар бул орунда оболу, ошол элдерге таандык руханий сапаттарды көздө туттаары табигый көрүнүш. Ошондой эле, бул элдердин ички дүйнөсү жана эрки руханияттын негизинде андан да чыңдалып, баралына жеткен»¹.**

Бул сөздөрдүн ар тараптуу туура экендигин кийинки жылдардагы окуялар дагы бир жолу далилдеди. Мисалы, 2011-жылдын 11-март күнү Япониянын Тохоку аймагынын жакынында, Тынч океанында күчтүү жер титирөө болду. Мунун натыйжасында океандын суусу 10 метрге чейин көтөрүлүп, күчтүү суу ташкыны — цунами пайда болду жана жээкке жакын жайгашкан элдик пункттарды бүтүндөй кыйратып кетти. Миндеген адамдар курман болду жана турак-жайсыз калды. Бул да жетпегендей, жер титирөөнүн натыйжасында

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 27-бет.

«Фукусима – 1» атомдук станциясынын реакторлорунда жарылуу болду. Натыйжада абага, океанга радиация нурлары таралып, айлана-төгөрөктө жашап жаткан адамдар, өсүмдүк жана жаныбарлар дүйнөсүнүн жашоосу олуттуу кооптун астында калды. Мына ушундай өтө оор кырсыктарга карабастан, япон калкы үмүтсүздүк жана дүрбөлөнгө түшпөдү. Тескерисинче, мындай кыйын, коркунучтуу сыноо алдында дагы да биригип,

туруктуулук менен кырсык кесепеттерине каршы күрөштү. Инсан организмдин уулап, бардык ткандарын күйдүрө турган өтө кооптуу нур чыгып жаткан кырсык очогунда 200 адис түнү-күн тынымсыз эмгектенди. Алар жашоосу коопто калып жатканын, эртең таптакыр майып болуп калуусун же дүйнөдөн эрте көз жумушу мүмкүндүгүн жакшы билсе да, калкы, Мекени үчүн мына ушундай каармандыкка аң-сезимдүү түрдө бел байлашты. Күндүн ар бир жарык ирмеми-нен өнүмдүү пайдалануу үчүн алар жадагалса түшкү тамактануудан да баш тартышты. Алардын 17 си оор нурланууга учурап, ооруканага жаткырылды, кээ бирлери күчтүү нурлануудан курман болду. Бирок кырсыктын алдын алуу жаатындагы иштер бир азга да токтободу. Эч талашсыз түрдө, мына ушундай кооптуу шарттарда ар кандай улуттук идеянын негизин түзгөн Ата журтуна, элине, улутуна болгон мээрим-сүйүү, берилгендик сезими япон элине көмөк болду.

Биздин элибиз да, алыс жана жакынкы тарыхында канчалык оор кыйынчылык жана машакаттарды башынан өткөргөн. Бир гана өткөн кылымдын 80-жылдарында элибизге каршы жасалган, «пахта иши» деген курулай жалаа жабуу жана айыпка жыгуудан турган куугунтуктоолорду алалы. Мурдагы СССР дин борборунан келген, максаттуу түрдө эл-журтубузду кемсинтип, анын беделин, кадыр-баркын тебеленди кылуу, байлыктарын талоодон турган тергөөчүлөрдүн тобу бир нече жыл бою күнөөсүз адамдарды камоо, алардын үй-бүлө мүчөлөрүн кыйноого салуу менен алектенет. Улуттук тарыхыбыздагы эң балит жана кара доор болгон ошол жылдардагы окуяларды үйрөнгөн жур-

налисттер, укук таануучу жана саясатчылардын айтымында, Гдлян жана Иванов башчылыгындагы мына ушул тергөөчүлөр пахта жетиштирүүгө тиешеси болгон ар кандай жөнөкөй адамдын үйүнө түндөсү бастырып барып, аларды камакка алган, аялдарын, бала-чакасын алардын көз алдында кыйнап, өздөрү токуган жалган сөздөр жазылган кагаздарга кол койдуруп алууга урунган. Аялдар, кыздардын кулагындагы сөйкөсүнө чейин, тиричилик буюмдарына чейин тартып алуудан кайтышпаган. Элибиз мындай адилетсиздиктен жапа чегип, арыз-мунун кимге айтуусун билбей, арман кылган учурларда анын өксүк көңүлүн эмне көтөрдү? Оболу, бул дүйнөдө адилеттүүлүк жана чындыктын бар экендигине, жарык күндөр сөзсүз келишине болгон ишеним ага тирек болду.

Биздин улуттук идеябыз дал мына ушундай ишеним сезими менен күчтүү. Ушундай ишеним не деген ата-бабаларыбызга күч берген, аларды эркин жана азат күндөр үчүн күрөшүүгө үндөгөн.

Элибиздин башына тынымсыз куру жалаа жана жалган айыптоонун таштары жаадырылган 80-жылдардын аягында да ушундай болду. Ошол учурда Кашкадарыя облусунда биринчи жетекчи болуп иштеген, кийинчерээк – 1989-жылда республиканын жетекчиси болуп борбордо иш баштаган Ислам Каримов, оболу, мындай адилетсиздикке чек коюу, инсандык кадыры жана бедели, укуктары тепселген миндеген кишилерди коргоого аттанды. Журтбашчыбыздын теңсиз эрдиги себеп канчалаган адамдар камактан бошотулду, иш жайларына кайра орноштурулду, элибизге каршы мурдагы Борбордон туруп уюштурулуп жаткан айыптоолор токтотулду. Бул жөнүндө Президентибиз Ислам Каримовдун «O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» китебинде толук баяндалган.

Али мурдагы советтик режим бийлик жүргүзүп турган өтө татаал бир шартта Президентибиз Ислам Каримовду мындай чоң эрдикке баштаган күч да, улуттук идеябыздын маани-мазмунун түзө турган журт тынчтыгын ойлоо, Мекенге болгон

сүйүү, элибиздин кадыр-баркын ыйык деп билүү, адилет-түүлүккө, чындыкка берилген сезими эле.

Улуттук идеябыз бүгүнкү күндө да бизди чоң-чоң мараларды карай үгүттөөдө. Айрыкча, мамлекетибизде инсан ар тараптуу эркин жана бейпил жашай турган жаңы коом куруу, Өзбекстаныбыздын дүйнөдөгү өнүккөн мамлекеттердин катарынан татыктуу орун алуусу үчүн туруктуулук менен алга умтулуу, реформаларыбызды дагы да ылдамдатуу улуттук идеябыздын руху жана мазмунуна толук ылайык келет. Президентибиз Ислам Каримов тарабынан ушул маселеде алга сүрүлүп жаткан бардык иш жүзүндөгү демилге жана жыйынтыктар учурда улуттук идеябызды жаңыча пикир жана көз караштар менен байытууга кызмат кылууда. Мисалы, мамлекетибиздин башчысы тарабынан Өзбекстан Республикасы Олий Мажлисинин Мыйзам чыгаруучу палатасы жана Сенатынын 2010-жыл 12-ноябрда болуп өткөн бириккен жыйынында айтылган «Мамлекетибизде демократиялык реформаларды дагы да тереңдетүү жана жарандык коомун өнүктүрүү концепциясында» жогоруда айтып өтүлгөн максаттарга жетишүү жолундагы эң маанилүү жана негизги милдеттер негиздеп берилди. Бул, өз кезегинде, улуттук идеябыз заманбап өнүгүү талаптары, турмуш тажрыйбаларынын негизинде үзгүлтүксүз өркүндөп бара турган система экенинен кабар берет.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Дүйнөдөгү ар бир элдин улуттук идеясы оболу эмнеге кызмат кылат?
2. Улуттук идеябыздын башкы максаттарынан бири кайсы?
3. Улуттук идеябыздын курамындагы түшүнүк жана принциптердин бири-бири менен тыгыз байланыштуу экендигин чечмелеп бер.
4. Улуттук идея эмне үчүн улуттук өздүк, кадыр-барк жана ар-намыстын символуна айланып кетет?
5. Япон же корейс укмушунун пайда болуусунда ошол калктардын улуттук идеясы, руханий сапаттары кандай роль ойногон?
6. Элибиздин алыс жана жакынкы тарыхындагы оор кыйынчылыктарды башынан өткөргөнү жөнүндө кандай мисалдарды билесиң?
7. Президентибиз Ислам Каримовду өткөн кылымдын 80-жылдарынын аягында кандай күч чоң эрдикке баштаган эле?
8. Улуттук идеябыз бүгүнкү күндө бизди кандай мараларды карай үгүттөп жатканы жөнүндө мисалдар менен айтып бер.

ДҮЙНӨНҮН ИДЕОЛОГИЯЛЫК КАРТИНАСЫ

Сен картага карап, дүйнөнүн, жер жүзүндөгү түрдүү мамлекеттердин, континенттердин географиялык картинасын көрөсүң. Мындан сырткары, дүйнөнүн саясий, экономикалык, маданий картинасы да бар. Убагы келип алардын ар бири жөнүндө тиешелүү предметтердин жардамында зарыл билим жана маалыматтарга ээ болосун. Ошондой эле дүйнөнүн дагы бир өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүгү, тактап айтканда, идеологиялык картинасы да бар экендигин эсте тут.

«Дүйнөнүн идеологиялык картинасы» дүйнөдө болуп жаткан идеялык жараяндар, идеологиянын түрлөрү, алардын маңызы, максаттары жана өз ара байланыштарын бир бүтүн түрдө чагылдыра турган түшүнүк.

Мамлекеттер, элдер, түрдүү саясий агым жана күчтөрдүн өз кызыкчылыктарын, таламдарын ишке ашыруу боюнча колдонгон идеялык максаттары, күрөшүү каражаттарынын өзгөрүүсү менен дүйнөнүн идеологиялык картинасы да өзгөрүп бара берет. Мисалы, мындан 20–25 жылдар мурда дүйнөнүн идеологиялык картинасы бүтүндөй башкача эле. Ошол учурларда дүйнөдөгү бийлик жүргүзгөн эки кудуреттүү күч — капиталисттик жана социалисттик лагерь деп аталган — Америка Кошмо Штаттары башчылыгында базар экономикасы мамилелеринин негизинде өнүгүп бара жаткан мамлекеттер менен мурдагы Советтер Союзунун жетекчилигиндеги пландуу-бөлүштүрүү, административдик-буйрукчулдук усулуна негизделген мамлекеттер тобунун ортосундагы тынымсыз карама-каршылык жана күрөш дүйнөнүн идеологиялык картинасы кандай болушун белгилечү.

Ар кандай доордо да инсандын дили жана аң-сезимине таасир көрсөтүп, бул жолдо бардык каражаттарды ишке салуу дүйнөнүн идеологиялык картинасында негизги орунду ээлеп келет. Атап айтсак, бүгүнкү күндө да ушундай абал байкалууда. Бирок бүгүнкү күндө идеологиялык полигондордо-

гу кўрештўн жолдору, тўр жана каражаттары болуп кўрбўгўндўй даражада ўнўгўп, тездик менен ўзгўрўўдў. Анткени ХХІ кылымда дўйнўдў глобалдык, башкача айтканда бўткўл жер жўзўн камтып алган маалымат системалары пайда болду. Интернет мына ушундай глобалдык маалымат системасы болуп саналат. Мындай системалар аркылуу адамдардын дили менен аң-сезимине таасир кўрсўтўў мўмкўнчўлўгў мурдагы

замандарга караганда бир нече жолу артып кетти.

Бўгўнкў дўйнўнўн идеологиялык картинасы жўнўндў Президентибиз Ислам Каримовдун «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китебинин ўчўнчў бўлўмўндў ар тараптўу пикир жўргўзўлўп, анда тўмўнкўлўр айтылат:

«Азыркы учурда кўз алдыбызда дўйнўнўн геополитикалык, экономикалык жана социалдык, маалыматтык-коммуникациялык картинасында терең ўзгўрўўлўр болуп жатканы, тўрдўу идеологиялардын тартышуусу кескин тўс алып жаткан бир шартта бардыгыбызга маалым болгондой, пикирге каршы пикир, идеяга каршы идея, тўркўйлўккў каршы агартуучулук менен кўрўшўў ар качанкыдан да олуттўу мааниге ээ»¹.

Пикирге каршы пикир, идеяга каршы идея, тўркўйлўккў каршы билим берўў менен кўрўшўў дегенде оболу ўмнени тўшўнўсўң? Инсандын дили жана аң-сезими ўчўн кўрўшўў биздин доорубузда барган сайын кўчўп бара жатканы, азыркы дўйнўнўн идеологиялык картинасы да оболу ушуну менен белгиленишин тўшўнўбўз. Адамзаттын колундагы бар болгон бардык заманбап каражаттар ушул максатка каратылууда.

Албетте, дўйнўдўгў ар бир идеология же идеялык агым инсандын дили жана аң-сезимин ўз максаттарына баш ийдирмекчи болот. Пикирге каршы пикир, идеяга каршы идея,

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 119-бет.

түркөйлүккө каршы агартуучулук менен күрөшүү болсо мындай татаал жараяндын чыныгы себептерин түшүнүп, аларга каршы акыл жана билим менен күрөшүүнү талап кылат. Бул үчүн болсо аң-сезимибиз, интеллектуалдык потенциалыбыз жогору болуусу, заманбап илим, өнөрлөр, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды терең ээлешибиз, эң негизгиси, дилибиз жана аң-сезимибиз өзүбүзгө гана таандык болуусу керек.

Дили жана аң-сезимин колдон чыгарган адам бүткүл жашоосун, бар-жогун жоготкон болот.

Азыркы учурда инсандын дили жана аң-сезимин бузуу, чалгытууга каратылган зыяндуу таасирлер бир канча караниеттүү максаттарда ишке ашырылышы мүмкүн. Ушулардан эн кооптуусу эл же улут жашап жаткан мамлекеттин аймагын, ал жердеги материалдык жана руханий байлыктарды ээлеп алуу ниетинде кылына турган идеологиялык-идеялык чабуулдар болуп

эсептелет. Мындай чабуулдар массалык маалымат каражаттары, айрыкча Интернет, телерадио тармактары, экстремисттик маанайдагы китеп, плакат жана китепчелер аркылуу таратылуусу мүмкүн. Кандай формада болбосун, алар биринчи кезекте көздөөгө алынган журт перзенттерин улуттук сыймык сезиминен, Мекенге болгон сүйүү сезиминен ажыратып, аларды руханий жактан көз каранды кылууга, эл арасында чыр-чатак козгоп, нааразылык ойготуп, андан кийин беймарал бул жергенин байлыктарын талоого аракеттенет. Эгерде өз ара келишпестик жана жанжалдардын ичинде калып кеткен дүйнөдөгү айрым мамлекеттердеги аянычтуу абалды көз алдыбызга келтире турган болсок, четтен идеологиялык кысым көрсөтүүлөр кандай жагымсыз көрүнүштөргө алып келишин дагы да ачык-айкын элестетүүбүз мүмкүн.

Мындай караөзгөй максатка жетишүү үчүн колдоно турган усулдар да түркүн-түстүү.

«Террор» латынча сөз болуп, коркуу, дүрбөлөңгө түшүү деген маанилерди билдирет. Терроризм адамдарды коркутуу, дүрбөлөңгө салуу, жалпы тартипсиздик келтирип чыгарууга негизделген зордукчул усул болуп саналат.

Террорчулук балээси бүгүнкү күндө дүйнө бойлоп канчалык тез таралып бара жатканын сен жакшы билесиң. Анын кандуу кылмыштарынын натыйжасында ар күнү канчалаган күнөөсүз адамдар жабыркаганы, имараттар кыйрап жаткандыгынан телевизор аркылуу кабардарсың.

Инсандарды коркутуу, алдоо, жалган убадалар берүү аркылуу алардын жан дүйнөсүн ээлөөгө аракеттене турган дагы бир олуттуу кооп экстремизм болуп эсептелет.

«Экстремизм» латынча сөз болуп, саясатта кескин, келишкис караш жана чараларга болгон каалоону билдирет.

Экстремизм зордукчулдук, кутум, ушак-айың менен мамлекеттик жана коомдук мекемелерге таасир көрсөтүүгө, адамдардын ортосунда жасалма идеяларды таратып, аларды туура жолдон чалгытууга аракеттенет.

Инсандын жан дүйнөсүнө каратылган дагы бир кооп — догматизм.

«Догма» (Aqida) арабча сөз болуп, ишеним деген маанини билдирет жана четке какпастан, талкуулабастан аткаруу зарыл болгон эреже жана талаптарды илгери сүрөт.

Догматиктер өздөрүн гана чындыкты таануучуларбыз деген талап менен динде же башка идеялык окууларда «эң туура эрежелер»ди орнотмокчу, башка бардык билим жана баалуулуктарды жасалма деп, адамдарды, айрыкча жаштарды чалгытмакчы болот. Догматизм өнүгүүнү, эркин жана чыгармачыл пикирди тан албайт.

Инсандын дили жана аң-сезимин бузуу, чалгытууга каратылган зыяндуу таасирлерден көздөлгөн дагы бир караөзгөй максат — адамдарды «искусство», «адабият» жана «маданият» беткабы астындагы жеңил-желпи, чындыктан таптакыр алыс нерселерге кызыктырып, акча иштөө, жеңил жана чоң киреше арттыруудан турат. Батыш дүйнөсүндө «массалык маданият» деп наам алган, чындыгында маданиятка эч кандай тиешеси болбогон зыяндуу агымдар жаштардын назик

сезим-туюмдарына таасир көрсөтүүгө каратылган, ахлаксыздыкты чагылдыруучу фильмдер, китептер, компьютер оюндарын чоң көлөмдө иштеп чыгарууда, ошонун артынан эсепсиз байлык арттырууда.

Чындыгында, чыныгы массалык маданияттын үлгүлөрү ар бир элдин жашоосунда бар. Массалык маданият дегени жаш-кары, түрдүү көз караштагы адамдардын, башкача айтканда жалпы эл үчүн бирдей кызыктуу болгон маданият болуп саналат.

Адабият, искусство бардык мезгилдерде да жалпылуулукка, көпчүлүктү камтууга умтулуп келген. Алишер Навай бабабыз «Жазганымды калайыкка жагымдуу кыл», б.а. чыгармаларымды бүткүл элге жаккыдай кылгын, деп ниет кылганы бекеринен эмес. Бирок чыныгы жана жасалма массалык маданияттын ортосунда жер менен асманчалык айырма бар. Чыныгы массалык маданияттын үлгүлөрү элдин үмүт-мүдөөлөрүн, сезим-туюмдарын, турмуштук чындыкты реалдуу туюнтуусу, адамдардын дилинде эстетикалык эргүү ойготуусу, алардын дитин тарбиялоосу менен баалуу, кадырлуу болуп саналат. Белгилүү кино аткаруучуларыбыз жараткан «Тахыр менен Зухра», «Мааледе дуу-дуу сөз», «Жар-жар», «Өткөн күндөр» сыяктуу фильмдер ошол себептен элибиз тарабынан нече жылдардан бери чоң кызыгуу менен кайра-кайра көрүлөт.

«Мунажат», «Ушшак», «Лязги», «Тановар» сыяктуу музыка өнөрүбүздүн үлгүлөрү элибиз арасында сүйүп угулат. Майрамдарыбызга, той-аземдерибизге алар өзүнчө маани-мазмун тартуулайт. Ойлоп көр, бүгүнкү күндө бизге «массалык маданият» үлгүсү катарында мажбурлап сунушталып жаткан, базар жана дүкөн катарларын басып кеткен мааниси тайыз сериалдар, согуштук

фильмдер, жеңил-желпи ырлар мына ошол баа жеткис руханий байлыгыбыздын ордун баса алабы? Жок, албетте.

Ардактуу окуучу, ойлоп көргөнсүңбү, сага эмне үчүн мектепте «Адабият», «Музыка», «Сүрөт» сыяктуу предметтер өтүлөт? Эмне үчүн мамлекетибиз чоң күч жана каражаттардын эсебине мамлекетибиздин ар бир облусунда заманбап музыка жана искусство мектептерин курууга өзгөчө көңүл бурууда? Эмне үчүн ар жылы жаш талант ээлеринин ортосунда беделдүү конкурстар өткөрүлөт? Булардын бардыгынан көздөлгөн максат, сенин дилиң, сезим-туюмдарың, аң-сезимиң өзбек жана дүйнөлүк адабияттагы, искусствосундагы эң жакшы, чыныгы укмуш чыгармалардан азыктанган түрдө, изгилик, жогорку инсандык сапаттар рухунда калыптанышы керек. Себеби ушундай инсандар гана келечекте элибиз жана Мекенибизге чын жүрөктөн кызмат кылат, ата-эненин, бул куттуу журттун кадырын билет.

Жасалма массалык маданияттын үлгүлөрү болсо таш боордукту, дитсиздикти, ахлаксыздыкты үгүттөп, ата-бабаларыбыздан мурас болгон сезимдерди бизден уурдамакчы, жан дүйнөбүздү өлтүрүп, бизди эч нерсени сезбей турган, көңүлкош жана кайдыгер адамга айландырмакчы болот. Буга эч качан жол коюп болбойт.

Белгилүү болгондой, террорчулук, экстремизм жана догматизм, жасалма массалык маданият бүгүн пайда болуп калган жок. Алар байыркы замандардан баштап адамзаттын башында кара кузгундай айланып жүрөт. Бирок азыркы маалымат-коммуникация каражаттарынын ченемсиз даражада өнүгүүсү бул илдеттердин тез таралышы үчүн мүмкүнчүлүк туудурууда. Ошондуктан алар ар качанкыдан да көбүрөөк байкалууда. Үйүндө телевизору, Интернет тармагына уланган компьюттери, уюлдук телефону бар адам мындай кооптордун таасирин ар күнү, ар кадамда туюп жашайт. Ошондой эле

пикирге каршы пикир, идеяга каршы идея, түркөйлүккө каршы билим берүү менен күрөшүүгө дайыма даяр туруу, сергек жана сак болуп жашоо курч зарылдыкка айланууда.

Ошол мааниде, Президентибиздин төмөнкү эскертүүлөрү ар жактан маанилүү:

«Бүгүнкү күндө инсандын руханиятына каршы багытталган, бир карашта арзыбастай болуп сезиле турган кичине кабар да маалымат ааламындагы глобалдашуунун ылдамдыгынан күч алып, көзгө көрүнбөй турган, бирок ордун эч нерсе менен толтуруп болбой турган чоң зыян жеткирүүсү мүмкүндүгүн унутпастык керек»¹.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Дүйнөнүн идеологиялык картинасы дегенде эмнени түшүнөсүн?
2. Бардык замандарда дүйнөнүн идеологиялык картинасында негизги орунду ээлеп келе турган нерсе эмне?
3. Президентибиз Ислам Каримовдун бүгүнкү дүйнөнүн идеологиялык картинасы жөнүндөгү пикирлери бизди кандай кооптордон эскертүүдө?
4. Пикирге каршы пикир, идеяга каршы идея, түркөйлүккө каршы агартуучулук менен күрөшүү дегенде оболу эмнени түшүнөсүн?
5. Инсандын дили жана аң-сезимин бузууга каратылган зыяндуу таасирлер кандай караөзгөй максаттарда ишке ашырылышы мүмкүн?
6. Сен кандай китептерди окуганды жакшы көрөсүн?

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 115-бет.

ИДЕОЛОГИЯЛЫК ПОЛИГОН

Ардактуу окуучу, дүйнөдөгү ар бир түшүнүк белгилүү бир себеп жана зарылдыктын айынан пайда болот. Атап айтсак, «идеологиялык полигон» түшүнүгү да дүйнөдө маалымат, идеология тармагында күрөштөрдүн күчөшү менен байланыштуу түрдө пайда болду. Аны биринчи жолу Президенти-биз Ислам Каримов колдонгон эле.

«Бүгүнкү күндө идеология полигондору ядро полигондорунан да көбүрөк күчкө ээ. Бул маселенин кишини дайыма сергек болууга үгүттөөчү жагы бар. Эгерде аскердик, экономикалык, саясий кысым болсо, муну сезүү, көрүү, алдын алуу мүмкүн, бирок идеологиялык кысымды, анын таасир жана акыбеттерин тезинен байкап алуу өтө кыйын»¹.

Идеологиялык полигон — адамдардын дили жана аң-сезимин ээлөөгө каратылган түрдүү идеялар, маалыматтардын сыноо майданы болуп саналат.

Сен ядро полигондору жөнүндө уккан болсоң керек. Адатта мындай полигондор да жашыруун болуп, аларда жаңы кубаттагы ядролук куралдар сыноодон өткөрүлөт. Кокус мындай куралдар иш жүзүндө колдонула турган болсо, алардын таасиринен бир да жандык аман калбайт — алар каерге түшсө, ошол жерде жашоонун белгилерин түп-тамыры менен күйдүрүп, курутуп жиберет. Бирок ядролук куралдар белгилүү бир аймакты гана жок кылышы мүмкүн. Идеологиялык куралдар болсо чек ара билбейт. Алар Интернет тармагы, телерадиоканалдар, китептер, кинофильм жана телесериалдар түрүндө улуту, тили, дини, кайсы мамлекетте жашашынан көз карандысыз түрдө, ар бир инсандын дилине кирип барып, руханий дүйнөсүн жексен кылат.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 113-бет.

Руханий дүйнөсүнөн айрылган инсан болсо өзүн да, башкаларды да тааныбайт, сезимсиз, жүрөксүз, аң-сезимин жоготкон макулукка айланат. Ошон үчүн идеологиялык полигондор ядролук полигондордон да күчтүү болуп барууда.

Себеби алардын таасири бардык маалымат каражаттары аркылуу ар күнү, ар минутада сезилип турат. Алар адамдарга үйдө да, көчөдө да, жумушта да таасир көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Азыркы учурда дүйнөнүн бир бурчунда кандайдыр бир жаңылык пайда болсо, ал дароо, идеологиялык максаттарга баш ийдирилген түрдө, бүткүл дүйнөгө таратылат. Мисалы, жер жүзүнүн кайсыдыр бир аймагында техникалык себептер менен же табигый түрдө кандайдыр бир кырсык болуп өтсө, бир идеологиялык борбор өзүнө душман болгон башка борборду мына ушул иште айыптуу деп көрсөтүүгө умтулат. Башкача айтканда, «бул кырсыкта баланча борбордун колу бар», деп бүткүл дүйнөгө жарыялайт. Бул жараянда кайсы борбордун маалымат таратуу мүмкүнчүлүгү көп болсо, адамдарга эмне көбүрөөк таасир эте тургандыгын, алардын эмнеге муктаж экендиктерин кайсы борбор мурдarak, жакшырак билсе, биринчи болуп ошол күч алардын дили жана аң-сезимине өз позициясын, көз карашын синдирүүгө, аягында маалымат күрөшүндө жеңип чыгууга умтулат. Башкача кылып айтканда, дүйнөнүн жер асты жана жер үстү байлыктары көп болгон аймактарды өз таасир чөйрөсүнө алуу үчүн аларды идеологиялык полигонго — түрдүү бузгунчу идеяларды ишке ашыруу аянтына айландыруу бул борбордун жыйынтык максаты болуп эсептелет. Ошондуктан бүгүнкү күндө дүйнөдөгү түрдүү күч жана борборлордун ортосунда маалымат күрөшү күчөөдө. Идеологиялык борборлор ушул жол менен өздөрүнө жакпаган мамлекеттердин аброюн төгүүгө, анын аймагында нааразылыктар, жанжал-тополондор келтирип чыгарууга аракеттенет.

Дүйнөдөгү идеологиялык борборлор түрдүү мамлекеттер, саясий чөйрөлөрдүн кызыкчылыктарын коргойт. Тилекке

каршы, террорчулук, диний экстремизм жана фанатизмди идеялык жактан камсыздандырууга, уятсыздык, жырткычтык жана зордук-зомбулукту үгүттөөгө, жайылтууга кызмат кыла турган идеологиялык полигондор да жок эмес. Мисалы, «диний адабият» беткабы астында чет элден алып келинип жаткан, чындыгында мусулманчылыктын маани-маңызын бузуп көрсөтө турган айрым китептерде динге саясий түс берилет, Ислам дини жөнүндө туура эмес маалыматтар баяндалат. Мунун натыйжасында билим жана тажрыйбасы жетиштүү болбогон жаштар мындай жасалма идеялар, караөзгөй үгүттөөлөргө ишенип, туура эмес жолго кирип кетиши мүмкүн.

Бүгүнкү дүйнөдө бузгунчу жана зыяндуу идеологиялар агрессивдүү улутчулдук, шовинизм, неофашизм, расизм жана диний экстремизм сыяктуу көрүнүштөрдө пайда болууда. Мурдагы Югославиянын аймагында өткөн кылымдын аягында агрессивдүү улутчулдук, жердешчилдиктин негизиндеги кагылышуулар, Жакынкы Чыгыш аймагындагы диний жана улуттук негиздеги чыр-чатактар буга мисал боло алат.

Диний экстремизм дегенде, динди беткап кылып алып, зордукчулдуктун негизинде конституциялык режимге кооп туудуруучу, аны өзгөртүүгө умтулуучу кылмыштык иш-аракеттер түшүнүлөт.

Диний экстремизм дайыма террорчулук жана догматизм менен жанаша жүрөт. Айрым Чыгыш мамлекеттеринде бир нече жылдар бою өкүм сүргөн диний догматизмдин эл аралык террорчулук жана диний экстремизмдин тамыр атуусуна шарт-жагдай жаратып бергендиги буга айкын мисал боло алат. Мунун натыйжасында канчалаган күнөөсүз адамдар курман болгону, алардын кадимки инсандык укуктары тепселгени, эсебине сан жеткис үй-бүлөлөр үй-жайсыз калганы дүйнө коомчулугунун бул коопторго каршы чогуу күрөш алып баруу зарылчылыгын ого бетер күчөтүүдө.

Мамлекетибиздин Президенти Ислам Каримов беделдүү эл аралык трибуналардан бул маселеге өзгөчө көңүл буруп, практикалык сунуштарды илгери сүрүп келүүдө. Мына ушундай сунуштардын негизинде Шанхай Шериктештик Уюмунун Аймактык террорчулукка каршы структурасы түзүлдү. Анын туруктуу резиденциясы мамлекетибиздин борбору Ташкент шаарында жайгашкан.

Диний экстремизм, террорчулук дин жана улут тандабайт. Мындай кооп салуулардын түрлөрүн Европада да, Азияда да, Америка жана Африкада да, христиандык, буддисттик жана башка диндерге таандык элдер жашап жаткан аймактарда да кезиктирүүгө болот.

Бүгүнкү күндө эркин жана жыргал турмуштун негизин жаратып, дагы да бийик мараларды карай умтулуп жаткан өнүккөн мамлекеттер улуттук идеясын жалпы адамзаттык баалуулуктар менен демократиялык принциптердин негизинде өркүндөтүүдө. Мындай көз караш инсанга жөндөм жана потенциалын эркин көрсөтө алуусу үчүн кең мүмкүнчүлүктөр берет. Атап айтсак, биздин Мекенибизде да элибиздин бүткүл күч-кудурети, жаратуучулук сапаты журтубузду мындан да өнүктүрүү, тынчтык-туруктуулукту чындоо, ушул куттуу жергеде жашап жаткан бардык адамдар үчүн жыргал жашоо пайдубалын орнотууга багытталган.

Жыйынтыктап айтканда, бүгүнкү дүйнөнүн идеологиялык картинасында эки күчтүн өз ара күрөшү даана байкалууда. Булардын биринчиси — өнүгүүнү көздөй умтулуп жаткан элдердин алдыңкы жана жаратуучу идеологиясы, ал эми экинчиси мына ушул өнүгүүнүн натыйжаларынан пайдаланып, алардын жолуна тоскоол болууга умтулуп жаткан зыяндуу жана кыйратуучу идеологиялар болуп саналат. Бирок, бүгүнкү дүйнөнүн идеологиялык картинасы канчалык татаал болбосун, анда жаратман идеялардын, кылымдар бою адамзатка мүнөздүү болуп келген нагыз, аруу акыл-таанымдын үстөмдүүлүгү даана байкалып турат. Бул болсо, өз кезегинде акыр-соңу сөзсүз изгилик женишке жетишет, деген байыркы чындыкты дагы бир жолу ырастайт.

Суроо жана тапшырмалар:

1. «Идеологиялык полигон» түшүнүгүн биринчи жолу ким чечмелеген?
2. Идеологиялык полигон деп эмнеге айтылат?
3. Идеологиялык полигондордун ядролук полигондордон айырмасын мисалдардын негизинде түшүндүрүп бере аласыңбы?
4. Диний экстремизм деген эмне?
5. Түрдүү идеологиялык борборлордун ортосундагы маалыматтык күрөштөр кандай максаттарга багытталган?
6. Диний экстремизм, террорчулуктун дин жана улут тандабастыгы жөнүндө айтып бер.

ТЕКШЕРҮҮ ИШИ

Тапшырма: «Улуттук идея жана Мекенге болгон сүйүү сезими» темасында реферат даярда.

Рефератты даярдоо жараянында төмөнкү маселелерге көңүл бур:

- Президентибиз тарабынан улуттук идеябыздын негизги түшүнүк жана принциптеринин негиздеп берилиши;
- улуттук идея жана Мекенге болгон сүйүү сезиминин өз ара байланыштуулугу;
- улуттук идеябызда камтылган улуу максаттардын маани-мазмуну;
- азыркы татаал дүйнөдө зыяндуу таасирлерден коргонуу, дайыма сергек жана сак болуп жашоодо улуттук идеянын мааниси;
- журт тынчтыгы коомдун өнүгүүсүнүн негизги шарттарынан бири экендиги;
- Мекендин өнүгүүсү, журт тынчтыгы жана элдин жыр-галчылыгынын өз ара байланыштуу түшүнүктөр экендиги;
- Ата журтка мээрим, урмат жана сыйдын ата-энеге, кадырлуу үй-бүлөгө болгон мээр-акыбеттен башталышы;
- Мекенге болгон сүйүү сезими жана мекенди сүйүүчүлүк улуттук идеянын негизин түзө турган негизги түшүнүктөрдөн экендиги;
- улуттук идеяны март жана эр жүрөк, берилген перзенттердин үлгүлүү ишмердүүлүгү, жогорку сапаттары, улуу иштери менен дайыма байытып, даңктап барышы.

II

бөлүм

УЛУТТУК ИДЕЯ ЖАНА
ЖЕТКИЛЕНҢ МУУН

ИДЕЯЛЫК БОШТУК

Ардактуу окуучу, өткөн сабактарыбызда айтып өтүлгөндөй, инсан табиятынан өтө кызыгуучу болот. Жадагалса, бөбөк да уйкудан көз ачаары менен айланасына карап, өзүнө эрмек издейт, көзү түшкөн нерсени кармап, колуна алып көргүсү келет. Себеби инсандын аң-сезими, сезим-туюмдары өмүр бою жаңылыкка умтулат. Мына ушул табигый керектөөлөрү кандырылбастан, анын дили же аң-сезиминде боштукка жол коюлса, оболу адамдын өзү мына ушул боштукту бир нерсе менен толтурууну каалайт. Мисалы, тойдо ырдагысы келген адамга кезек берилбесе, ал үйүнө жеткиче өз ырын ырдап барат.

Бул маселенин дагы бир жагы бар, ал адамдын өзү руханий керектөөлөрүн кандырууга жөндөмдүү болбогон убакта башкалар ага жол көрсөтүүгө аракет кылат. Мисалы, ар кайсы инсандын ата-энеси, андан жашы улуураак, тажрыйбасы көбүрөк болгон ага-эжелери, жакын тууган-уруктары, устаттары ага жакшылыкты гана тилейт. Ошондуктан анын дилине жаштайынан баштап изги сезим-туюмдарды синдируүгө, аны бул жашоодо дайыма ойлоп, пикирлеп кадам баса турган, башкалар менен кеңешип иш тутат турган инсан кылып тарбиялоого өзгөчө көңүл бурушат.

Тилекке каршы, бул дүйнөдө жакшы адамдар менен бирге жаман адамдар да бар. Алардын иш-аракети жана кылмыштары гана эмес, ниети да кара болот. Алар караөзгөй максаттарды башкаларга синдирип, изгиликти жокко чыгарууга, жакшылыктын жолун тосуп жашоого умтулушат. Негизинен жашоодо туруктуу жол тандап албаган, эмне жакшы эмне жаман экендигин толук элестете албай турган адамдар, айрыкча жаштар дал ушундай бузукулардын тузагына түшүп калуусу мүмкүн.

Анык максатка ээ болбогон, эс-акылын таанып албаган жаштардын эрки күчсүз, дили жана аң-сезиминде боштук көп болот.

«Дарактын бошун курт жейт» деген макалды уккан болсоң керек. Бул накыл сөздө табияттын мыйзам ченемдүүлүгү

чагылдырылган. Президентибиз Ислам Каримов журтубуз-дун жаштарына карата: «Эч качан бош келбегиле, ардактуу перзенттерим!» деген сөздөрдү өзүнчө баса белгилеп айтышы да бекеринен эмес. Анткени дүйнө күчтүү, март жана баатыр инсандарды тан алат. Өз күчүнө ишенбестен, бошоң жана алсыз болуп жүрө турган адамдар бир ишти жакшылап жасай албайт. Тескерисинче, алар мамлекетке да, коомго да түйшүк арттырат. Агрессивдүү идеялар, зыяндуу таасирлер, оболу мына ушундай адамдардын дилин, аң-сезимин ээлөөгө аракет кылат. Анткени алардын дилинде, аң-сезиминде идеялык боштук болот.

Коомдо, адамдын дили жана аң-сезиминде анык максат жана идеяга ишеним, умтулуунун жоктугу, түшкүндүк, үмүтсүздүк, эрксиздик, кайдыгерликтин күчөшү натыйжасында пайда боло турган рухий абал идеялык боштук деп аталат.

Сендей жаш муун өкүлдөрүнүн дили жана аң-сезиминде эч качан боштук болбостугу керек. Сен азыркы ургаалдуу күрөшүүлөр заманында башкалардан эч качан артта калбастыгың керек. Тескерисинче, бүгүнкү күндөгү эң маанилүү билим жана тажрыйбаларды ээлеп, билимде, таанып-билүүдө да, спорттук мелдешүүлөрдө да баарынан күчтүү болушуң, дүйнөлүк ареналарда өз теңкурларың менен тең таймашып, жадагалса алардан бийик келишиң керек. Ошондо сени бардыгы тан алат, урмат кылат.

Анткени сен Алпамыш, Жалалиддин Мангуберди, Пахлаван Махмуд жана Амир Темурдай далысы жерге тийбеген, марттыгы жана эр жүрөктүүлүгү менен дүйнөнү таң калтырган улуу заттардын урпагысың.

Азыркы убакта мамлекетибизде жаш муундун тарбиясына, алардын дене тарбиялык жана руханий-интеллектуалдык жактан да күчтүү жана бакубат, эч кимге бош келбей турган болуп улгаюусуна чоң көңүл бурулуп жатат. Сен окуучу жана студент жаштардын ортосунда көптөгөн спорттук мелдештер, кароо-сынак жана фестивалдар өткөрүлүп жатканынан, ага-эжелериң, теңкурларың арасынан предметтик олимпиадалардын жеңүүчүлөрү, Азия, дүйнө чемпиондору, Зулфия атындагы жана «Nihol» мамлекеттик сыйлыктарынын ээлери жетишип

чыгып жатканынан кабардарсың. Булар өз алдына анык максат коюп, жогорку мараларды карай тынымсыз умтулуп жашаганы үчүн мына ушундай натыйжаларга жетишүүдө.

Адам мекенинин жана дүйнөнүн тарыхын, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды жакшы билсе, өз мамлекетинде, дүйнөдө болуп жаткан өзгөрүүлөрдөн кабардар болуп барса, өз алдынча пикирге ээ болсо, анын дилинде, аң-сезиминде эч качан боштук, вакуум пайда болбойт. Мындай адамды эч кандай зыяндуу идея өз таасирине ала албайт.

Элибиз дайыма чоң үмүт-тилектер, жакшы ниеттер менен жашап келет. Айрыкча, эгемендүүлүккө жетишкенибизден соң элибиздин үмүт-мүдөөлөрү андан да күчөдү, журтубузда укуктук демократиялык мамлекет, жарандык коомун куруу анын улуу максатына айланды. Мына ушундай чоң үмүт-тилектер менен жашап жаткан жана өз күчү менен улуу иштерди жасап жаткан жаратуучу элдин перзенттери катарында биз, дилибиз жана аң-сезимибизде кымындай боштук болушуна, бүгүнкү күндө барган сайын ылдамдап, ургаалдашып бара жаткан күрөштөрдө бош келүүгө такыр жол бербешибиз керек.

Албетте, азыркы глобалдашуу заманында адамдардын аң-сезиминде идеялык боштук жаратуудан кызыкдар болгон күчтөр көп. Алар террорчу жана экстремисттер, догматиктер, «массалык маданият»тын жактоочулары сыяктуу бузгунчу күчтөр болуп саналат.

Президентибиз Ислам Каримов мындай коопторго каршы күрөшүүгө өзүнчө токтолуп, төмөнкүлөрдү айтат:

«Бул дүйнөдө табиятта да, коомдо да вакуум, боштук болбойт. Каердедир боштук пайда болдубу, эч шексиз, аны албетте кимдир бирөө толтурууга умтулат. Азыркы күндө ким көп — мына ушундай руханий боштукту толтурууга аракеттенген, ошонун эсебинен өзүнүн караөзгөй максаттарын ишке ашырууну ойлоп жүргөндөр көп. Тилекке каршы, бул күчтөрдүн чыныгы түспөлүн, максат-мүдөөлөрү менен мүмкүнчүлүктөрүн толук жана ачык-айкын элестетүү оңой эмес. Анткени, алар көбүнчө түрдүү беткаптар, кызыктыруучу ураан жана идеялардын пардасы астында иш көрөт. Мындай күчтөрдүн ыктыярында өтө чоң материалдык, финансылык ресурстар жана мүмкүнчүлүктөр бар болуп, алардын терең ойлонгон, узак жана аягы жок арам максаттарына кызмат кылууда»¹.

Идеялык боштук коркунучу айрыкча, өз өмүрүн жашап болгон эски режимден жаңы режимге өтүүдө күчөйт. Себеби мындай учурда коомдо өкүм сүрүп жаткан идея же идеология кризиске учурап, аны менен байланышкан элес жана түшүнүктөр эскирет, аларды эч ким тан албай коёт. Мисалы, өткөн кылымдын 90-жылдарында мурдагы совет идеологиясынын толук жоюлушу натыйжасында ушундай абал күзөтүлдү. Ошол учурда адамдар рухий тең салмактуулукту жоготпостук үчүн өздөрүнө ылайык максаттарды издей башташты.

Коомубуздун максат жана кызыкчылыктарына толук төп келе турган жаңы идея жана идеология калыптанып үлгүрбөгөндүгү үчүн адамдардын дили жана аң-сезиминде идеялык боштук пайда болуу коркунучу туулду.

Максат — ишеничтин булагы. Ишенич болсо инсандын жашоосуна маани-мазмун тартуулаган, дилин үмүт-тилектерге толтурган, аң-сезиминде жаңы пикир жана идеялар ойгото турган күч болуп саналат. Ошондуктан да ишеничсиз жашап алга умтулуп болбойт.

Албетте, коомдун алдыңкы жана аң-сезимдүү бөлүгү болгон саясатчылар, жетекчи кадрлар, интеллигенттер идеялык боштук пайда болгондо элдин, Мекендин тагдыры үчүн бүткүл жоопкерчиликти сезип, жаңы улуттук идея жана идеологияны калыптандырууга аракет кылат. Бирок, жаңы идея жана

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» баспасы, 2013-жыл, 12-бет.

идеологияны калыптандыруу та-
таал жана узакка созула турган жа-
раян болгондуктан, кооп салуучу
күчтөр өтүү, өзгөрүү доорундагы
идеялык боштуктан пайдаланып,
зыяндуу идеяларды синдирип,
адамдарды өз артынан ээрчитмек-
чи болот. Эгемендүүлүккө жетиш-
кенибизден соң, мына ушундай
абалдарга жол койбостук үчүн
Журтбашчыбыз башчылыгында
көп иштер жасалды. Улуттук эге-
мендүүлүк идеясын калыптанды-
руу, руханиятты жогорулатуу, кай-
талангыс баалуулуктарыбызды,
элибиздин өткөн тарыхын, ата-ба-
баларыбыздын бай мурасын кайра калыбына келтирүү жаа-
тындагы иштер мына ушулардын катарында.

**Самарканд. Регистан.
Шердар медресеси**

Мына ошентип, идеялык боштук өз алдынча пикир жана көз карашка ээ болбогон, эрки бош, турмуш сыноолорунан алыс болгон адамда пайда болушу мүмкүн. Өзүнүн жаратуучулук күчүнө ишенген инсан сырттан келе турган ар кандай кооптун маңызын туура түшүнөт жана эч качан аларга алданбайт, анын дили жана аң-сезиминде идеялык боштук да пайда болбойт.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Адамдын ыр ырдашына эмне себеп болот деп ойлойсуң?
2. Сен ата-энең, ага-эжелериң, устаттарыңдан кандай маселелерде кеңеш сурайсың?
3. Кандай адамдын эрки күчсүз, дили жана аң-сезиминде боштук көп болушу мүмкүн?
4. «Дарактын бошун курт жейт» деген макалдын маанисин түшүндүрө аласыңбы?
5. Спорт боюнча Азиялык жана дүйнөлүк чемпиондордон, Зулфия атындагы жана «Nihol» мамлекеттик сыйлыктары ээлеринен кимдерди билесин?
6. Идеялык боштук деп эмнеге айтылат?
7. Кандай инсандын дили жана аң-сезиминде эч качан боштук болбойт?
8. Президентибиз Ислам Каримовдун журтубуздун жаштарына кайрылып айткан үгүттөөчү сөздөрү жөнүндө айтып бер.

ИДЕОЛОГИЯЛЫК ИММУНИТЕТ

Ардактуу окуучу, инсандын дили жана аң-сезимин ээлөөгө багытталган зыяндуу таасирлер түрдүү кызыктыруучу ураан жана идеялардан беткап иретинде пайдаланылгандыктан бир караганда алардын канчалык кооптуу экендигин сезүү оңой эмес. Мисалы, жөнөкөй бир оюнчук, мультфильм же компьютердик оюндар аркылуу балдар ырайымсыздыкка, инсанга мээрим менен эмес, жек көрүү менен кароого үйрөтүлүшү мүмкүн.

Белгилүү болгондой, жан дүйнө жана аң-сезим инсандын жашоосунун маани-мазмунун белгилейт, сезимдер, пикир жана маалыматтар аркылуу анын бүткүл денесин башкарып турат.

Жан дүйнө — сезим-туюмдардын жана ой толгоолордун очогу. Инсандын сезимдери өтө назик болгондуктан дили өзгөрмөлүү болот.

Өзгөрмөлүү жан дүйнөнү адашуулардан сактоо үчүн ага таяныч болгон күч — бекем ишеним керек. Ишеним мээримге, ынанымга негиз болот.

Бул дүйнөдө эң күчтүү сүйүү — ата-энеге, үй-бүлөгө, Мекенге болгон сүйүү болуп эсептелет. Эң бекем ынаным — Ата журтка болгон ынаным болуп саналат. Мындай сүйүү жана ынанымга толо дилди жеңүү, терс жакка өзгөртүү кыйын болот.

Аң-сезим инсандын пикирлөө, ойлоо, чечмелөө жана жыйынтык чыгаруу жөндөмүн билдирет. Инсандын көз карашы дили жана аң-сезиминдеги пикир жана сезимдеринин негизинде калыптанат.

Көз карашы таза жана жогору болгон адамды жасалма идеяларга ишендирип да, алдап да болбойт.

Өз үй-бүлөсү, Мекени жана элинин бактысын ойлоп, бүткүл адамзатка изгилик каалап жашоого негизделген көз караш эң күчтүү көз караш болуп саналат.

Жаштардын дили жана оюнда калыптануу жараяны жүрүп жаткандыктан, аларда али туруктуу ынаным жана көз караш бекем калыптанып үлгүрбөгөн болот. Ошондуктан жат идеялар негизинен жаштардын дили жана аң-сезими-не кол сала баштайт. Мындай кол салууларга жол бербестиктин эң ыңгайлуу жолу жаштарда идеологиялык иммунитетти калыптандыруу болуп эсептелет.

«Идеологиялык иммунитет» түшүнүгүн биринчи жолу Президентибиз Ислам Каримов колдонгон жана ага төмөнкүчө мүнөздөмө берген:

«Маалым болгондой, ар кандай оорунун алдын алуу үчүн, оболу, адамдын организмде ага каршы иммунитет пайда кылынат. Биз да перзенттерибизди Мекенге болгон сүйүү, бай тарыхыбызга, ата-бабаларыбыздын ыйык динине болгон туруктуулук рухунда тарбиялоо үчүн, бир сөз менен айтканда, оболу алардын дили жана аң-сезиминде идеологиялык иммунитетти күчөтүүбүз зарыл. Жаштарыбыз улуттук өздүгүн, ошону менен бирге, дүйнөнү терең таанып биле турган, заман менен тең кадам таштай турган инсандар болуп жетишсин. Мына ошондо түркөй догматиктердин «үгүттөөсү» да, адеп-ахлак түшүнүктөрүнөн баш тарта турган, биз үчүн таптакыр жат идеялар да аларга өз таасирин тийгизе албайт»¹.

Иммунитет — латынча «immunitas» сөзүнөн алынган болуп, кандайдыр бир нерседен арылуу жана кутулууну, белгилүү бир ооруну козготуучу вируска, ылаңга каршылык көрсөтүү жөндөмүн (мисалы, инсандын денесинин иммунитетин) билдирет. Ошондой эле, ал кол тийгистик маанисин да билдирет (мисалы, депутаттык иммунитетин, дипломаттык иммунитетин).

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 119–120-беттер.

Көңүл бургансыңбы, сага окшогон окуучулар сабак бүткөндөн соң кандайдыр бир жерге, айталы, стадионго барып футбол ойномокчу болсо, адептүү балдар «Мен ата-энеме айтып, аларды кабардар кылышым керек, болбосо алар кабатыр болушат», деп, оболу үйүнөн уруксат сурайт. Же жаман кулк-мүнөздүү балдар акылдуу окуучуларды тамеки чегүүгө үйрөтмөкчү болсо, ата-энесинин «Эч качан жаман балдарга кошулба, алар сени жолдон урат», деген сөздөрүн эстеп, зыяндуу адатка үйрөнбөйт. Бул мисалдар ошол балдардын жүрөгүндө жаман адаттарга болгон каршылык көрсөтүү сезими, б.а. иммунитет калыптанып жатканынан белги берет.

Мекенибиз да, кудум ата-энебиз сыяктуу, биздин бактыбызды гана ойлойт. Бизди бүгүнкү дүйнөдө барган сайын кең жайылып бара жаткан терс таасирлерден сактоого аракеттенет.

Улуттук идеябыздын негизги түшүнүк жана принциптери дал ушул максатта иштеп чыгылган. Алардын негизиндеги идеологиялык иммунитет, оболу, ар бир мекендешибиздин Ата журтубузга болгон сүйүү жана туруктуулук менен, эрдик көрсөтүп жашоого, элибиздин, Мекенибиздин кызыкчылыктарына жат болгон идеялык агымдар, көз караштарга эч качан ишенбестикке чакырат

Туура калыптанган иммунитетке ээ болбогон адам таза, туура ынаным жана көз караштан да куржалак калат. Мындай адамдар жакшы менен жамандын, дос менен душмандын айырмасына барбайт. Элдин жана Мекендин кызыкчылыктары алар үчүн таптакыр жат.

Кудум адептүү баланын кулагында ата-энесинин, устаттарынын насааттары жаңырып тургандай, руханий иммунитетти күчтүү болгон адамдын дилинде Мекени жана элинин

мээрими Күн нурундай жаркырап турат. Мына ошол мээрим адамды изги иштерди, куттуу жергесинин өнүгүүсү, эл-журттун бакыт-таалайын ойлоп жашоого гана үгүттөйт.

Жамандыкка каршы жек көрүү, жакшылыкка болгон сүйүү жана аны жактоо, киндик каны тамган куттуу жергеге болгон берилгендик — руханий иммунитеттин негизги белгилеринен болуп эсептелет. Ал эми идеологиялык иммунитет мына ушундай иммунитеттин негизинде калыптанат.

Идеологиялык иммунитеттин негизги өзгөчөлүктөрү сактык, пикирге каршы жалаң пикир, идеяга каршы жалаң идея, түркөйлүккө каршы жалаң агартуучулук менен күрөшө алуу көнүккөндүктөрү болуп эсептелет.

Сактык — дүйнөдөн, айланада болуп жаткан өзгөрүүлөрдөн, адамдар жана элдердин үмүт-мүдөөлөрүнөн дайыма кабардар болуп жашоо дегени.

Мына ушундай эрежени турмуштун мүнөзүнө айландырган эл жашоодо пайда болуп жаткан көйгөйлөрдү өз убагында чечет, агрессивдүү күчтөрдүн идеялык жана башка ар кандай соккуларына каршы татыктуу жооп бере алат.

Сак болуунун зарылдыгын ата-бабаларыбыз да жакшы билишкен. Атап айтсак, улуу окумуштуу бабабыз Алишер Навоий сак адам падыша сыяктуу чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ экендигин, б.а. ал дүйнөдө эмнелер болоорун мурдатан көрүп турушун баса белгилеп, мындай деген:

Шах болосун — эгерде сак болсоң сен,

Эгерде сен сак болсоң — шахсын сен.

Дүйнөнү таанып билүү, айланада болуп жаткан окуялардын түпкү маанисин түшүнүү адамга күч-кубат берет. Дүйнөдөн бейкапардык, түркөйлүк болсо адамды алсыз кылып коёт. Андыктан бардык нерседен сак болгон адам — күчтүү адам болот.

Сактык, айныкса бүгүнкү күндө, адамзат өнүгүү жаатында абдан илгерилеп кеткен XXI кылымда өзгөчө мааниге ээ болууда. Анткени эң күчтүү кыргын куралдары иштеп чыгылган, планетабызды бир нече жолу жок кылып жиберүүгө

жөндөмдүү болгон ядролук куралдары иштеп чыгарылган, экологиялык жана башка кырсыктардын коркунучу күчөгөн, адамзат тагдыры кыл үстүндө турган бүгүнкүдөй учурда көңүлкош жана кайдыгер жашоо — өз жашоосу жана кызыкчылыктарына каршы баруу менен барабар.

Идеологиялык иммунитеттин маанилүү шарттарынан бири билим алуу болуп эсептелет. Билимдүү адам жалаң гана билимдин, изгиликтин негизинде жашайт, жалганга, жасалма идеяларга эмес, чындыкка, нагыз баалуулуктарга кызмат кылат, өмүрүн, жашоосун ушул жолго арнайт.

Мамлекетибизде билим берүү системасында ишке ашырылып жаткан чоң иштер, элибиздин руханиятын жогорулатуу, дени соо муунду тарбиялоо жолунда кылынып жаткан изги аракеттер — бардыгы билимдүү, окумуштуу жана аң-сезимдүү инсанды өстүрүп-чоңойтууга багытталганы менен айрыкча көңүл бураарлык.

Билимдүү адам жасалма идеологиялык агымдар жана башка түрдөгү зыяндуу таасирлерге берилбестен, адамзаттын сыналган тарыхый тажрыйбалары, эң оболу, өз ата-бабаларынын салт-санаасы жолунан барат, ар кандай азгыруучу идеяларды беткап кылып жамынбасын, түркөйлүктүн чыныгы маанисин түшүнүп, ага каршы билимдүүлүк менен күрөшөт.

Билим берүүчүлүктүн жардамында күрөшүү деп, кандайдыр бир идеялык же идеологиялык кооптун маанисин терең андап, түшүнүп, ага, анын тамырларына каршы аң-сезимдүү түрдө күрөшүүгө айтылат.

Биздин мамлекетибиз Борбордук Азия регионунда географиялык жактан ыңгайлуу аймакта жайгашкан. Жер асты жана жер үстү байлыктары көп болгондуктан бул жерге байыркы замандардан бери түрдүү мамлекеттердин ортосунда

күрөш аянты болуп келет. Баскынчы жана кара мүртөз күчтөр өздөрүнүн терс максаттарына жетишүү үчүн оболу, бул жердеги элди чалгытуу, түркөйлүккө тартуу усулунан пайдаланууга аракет кылган.

Ошондуктан эр жүрөк бабаларыбыз мектептер, билим алуучу жайлар, газета-журналдар ачуу, элди билимдүү жана сабаттуу кылуу жолунда өз жандарын да аяшпаган. XX кылымдын башындагы билим берүүнү жактоочу бабаларыбыздын жадидчилик кыймылы буга мисал боло алат.

Бүгүнкү күндө Президентибиз «Күч — билим жана ой жүгүртүүдө» деген ураандын негизинде жаштарыбызды заманбап талаптардын негизинде билим алуу, өнөр-кесипти жакшылап өздөштүрүүгө үгүттөөдө. Журтубузда жаштардын заманбап билим жана түшүнүк ээлери болуп улгаюусу үчүн бардык шарттар жаратылууда. Мындай көңүл бурууга жана камкордукка жооп түрүндө силер, ардактуу жаштар, оболу билим жана өнөрлөрдү, эне тилибиз менен чогуу чет тилдерди да жакшылап өздөштүрүп, келечекте бар болгон күч-кайратынды бардыгыбыз үчүн энедей ыйык болгон Мекенибиздин өнүгүү жолуна арнашыңар керек. Айрыкча, идеялык жактан дайыма сергек жана сак болуп, журтубуздун топурагын ар кандай кооп-коркунучтардан коргоого даяр турушун зарыл.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Бүгүнкү күндө эмне себептен инсандын дили жана аң-сезимин ээлөө үчүн күрөш күчөп жатат?
2. Дил жана аң-сезимдин өзгөчөлүктөрү эмнелерден турат?
3. «Иммунитет» сөзүнүн сөздүктөгү мааниси эмнени билдирет?
4. «Идеологиялык иммунитет» түшүнүгүн чечмелеп бер.
5. Идеологиялык иммунитеттин негизги өзгөчөлүктөрү эмнелерден турат?
6. Түркөйлүккө каршы агартуучулуктун негизинде күрөшүү азыркы учурда кандай мааниге ээ болууда?
7. Бүгүнкү күндө коомубуздун турмушунда сырттан коркунуч салып турган идеологиялык кооп салуулар жөнүндө айтып бер.

ЭНЕ ТИЛИ – УЛУТТУН РУХУ

Ардактуу окуучу, эне тили – улуттун негизги белгилеринен бири болуп саналат. Дүйнөдө элдер көп. Ар бир эл, оболу, өз тили, улуттук үрп-адат жана салттары, өзүнө мүнөздүү болгон турмуш өзгөчөлүгү менен айырмаланып турат. Андыктан, элдин, улуттун өздүгүн көрсөтүүдө тилдин орду жана мааниси тендешсиз болуп саналат.

Президентибиз Ислам Каримов «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» китебинде бул жөнүндө өзгөчө токтолуп, мындай пикирлерди баяндайт:

«Өздүктү таанып билүү, улуттук аң-сезим жана ой жүгүртүүнүн түспөлү, муундардын ортосундагы рухий-руханий байланыш тил аркылуу көрүнөт. Бардык изги сапаттар инсандын дилине, оболу, эне алдейи, эне тилинин кайталангыс укмушу менен сиңет. Эне тили – бул улуттун руху болуп эсептелет»¹.

Өзбек эли кылымдар бою дүйнөлүк цивилизацияга, жалпы адамзаттык баалуулуктардын өнүгүүсүнө чоң салым кошуп келүүдө. Мында эне тилибиздин кызматы чоң. Анткени бул тил болбосо, Махмуд Кашкарийдин «Девани лугатит-түрк» китеби, Ахмад Яссавийдин накыл сөздөрү, Алишер Навоийдин «Хамса»сы, Бабур Мырзанын «Бабурнаама»сы, Абдулла Кадырийдин романдары, Чолпон жана Абдулла Ариповдун жалындуу ыр-

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 83-бет.

лары жазылбаган, жаратылбаган болоор эле. Ошондуктан эне тилибиз улутубуздун рухунун символуна айланып кеткен.

Эне тили — изги сапаттар, улуу сезимдердин булагы. Адамдын өсүп-өркүндөөсүндө анын орду кайталангыс. Себеби апаларыбыз бизге ушул тилде бешик ырын айтат, инсан үчүн турмуштук зарылдык болгон билим жана түшүнүктөрдү тил аркылуу аң-сезимибизге синдирет, адеп-ахлагыбыз, кулк-мүнөзүбүз тил аркылуу берилген насыят, накыл сөздөрдүн негизинде калыптанат. Айрыкча, инсандын ой жүгүртүүсүнүн калыптануусу түздөн-түз тил менен байланышкан.

Анткени биз кандайдыр бир нерсенин касиеттери жөнүндө ойлогондо ар бири анык бир сөздө туюнтулган түшүнүк, пикир жана элестетүүлөргө таянабыз. Мисалы, дарактын жашыл түстөлүгүн ажыратуу үчүн жашыл деген сөздүн маанисин билген болушубуз керек. Сөздү, тактап айтканда тилди билгенибиз сайын, биз дүйнөнү да жакшыраак билип алабыз, пикирибиз өсөт, аң-сезимибиз жогорулайт.

Эне тили — көөнө тарыхыбыз, кайталангыс баалуулуктарыбыз, дин-ынананымыбыз, элибизге мүнөздүү болгон көз караш, сезим-туюмдардын эволюциясын көрсөтө турган, бабалардын мурасын келечек муундарга жеткире турган күзгү болуп эсептелет.

Өз тилин жоготкон улут өздүгүнөн да айрылат, руханий бүлгүнгө туш болот.

Мурдагы СССР доорунда элибиздин өздүгүнөн, тарыхынан ажыратып коюу үчүн, оболу, тилибиздин кемсинтилгени бекеринен эмес.

Тил — элдин, улуттун эң улуу баалуулуктарынан бири саналат. Ошондуктан элдин азатыкка, өзүн таанууга умтулуусунда тилдин кадыр-баркын кайра калыбына келтирүү, беделин жогорулатуу өзгөчө мааниге ээ.

Алишер Наваий бабабыз темурийлер доорунда өзбек тилинин аброю үчүн күрөшкөн эле. XX кылымдын башында жадидчи бабаларыбыздын элди илимге чакыруу үчүн тилди, алфавитти реформалоого, кайра жаңылоого умтулуусу да чон

руханий мааниге ээ болду. Өткөн кылымдын аягында болсо элибиз Президент Ислам Каримовдун башчылыгында эгемендүүлүк үчүн күрөш жүргүзүп, тилибизге мамлекеттик тил статусун берүү жолунда аракеттер жасады жана 1989-жылда, али мурдагы эзүүчү режим өз өкүмүн, бийлигин токтото элек учурда бул ишти аткарды.

Эгемендүүлүккө жетишке-нибизден соң өзбек тилинин өнүгүүсүнө чоң көңүл буру-

лушу натыйжасында Конституциябызда, «Мамлекеттик тил жөнүндө»гү Мыйзамда өзбек тилинин мамлекеттик тил катарындагы статусу, аны өркүндөтүүнүн укуктук негиздери белгилеп коюлду. Ошентип өзбек тили эгемендүү мамлекетибиздин желеги, герби, гимни, Конституциясы катарында туруучу, мыйзам жолу менен корголо турган ыйык символдордун бирине айланды.

Бүгүнкү күндө мамлекетибиздин эң маанилүү документтери өзбек тилинде жазылууда. Өзбек тили мамлекеттер аралык байланыштарда, дүйнөнүн абройлуу трибуналарында, эл аралык конференцияларда да кеңири колдонулууда. Ал эгемендүүлүк жылдарында улуттук сыймыктын булагына, көз карандысыздыгыбыздын символуна айланып калды. Өзбек тилине мамлекеттик тил статусу берилген күн мамлекетибизде Тил майрамы катары белгиленүүдө.

Журтубузда ишке ашырылып жаткан реформалар өзбек тилинин өнүгүүсүнө да оң таасирин тийгизүүдө. Анын сөздүк казнасы жаңы сөз жана түшүнүктөр менен байып, чет тилдер менен болгон байланышы да күчөп барууда. Ошондой эле, мурда тыюу салынып келинген улуттук мурасыбыздын үлгүлөрүнүн кайра орнотулушу, ыйык ислам дининин негиздеринин, жалпы адамзаттык баалуулук эсептелген дүйнөлүк адабияттын үлгүлөрүнүн которулуу иштеринин күчөгөнү да өзбек тилинин мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүдө. Мисалы, эгемендүүлүк жылдарында Курани карим жана Хадиси шариф которулуп, бир нече жолу басмадан чыгарылды.

Ошону менен бирге, эне тилибиздин мүмкүнчүлүктөрүнөн кеңири пайдалануу, анын эл аралык аренадагы кадыр-баркы жана беделин жогорулатуу, эң заманбап багыт жана тармактарда активдүү колдонулушун камсыздоо боюнча көптөгөн аракеттерди ишке ашырышыбыз керек. Мына ушул жараянда катышуу эне тилибизден пайдаланып улгайган, ушул тил аркылуу өзүн, өздүгүн, бүткүл дүйнөнү тааныган инсандар катарында сени менен биздин да перзенттик бурчубуз болуп эсептелет. Бул жөнүндө ойлогондо, Журтбашчыбыздын төмөнкү пикирлерин дайыма эсте тутуубуз керек:

«Учурда коомубузда тил маданиятын ашыруу жолунда али көп иш жасашыбыз керектигин да унутпастыгыбыз зарыл. Айрыкча, кээде расмий мамилелерде да адабий тил эрежелерине амал кылбастык, белгилүү бир аймактын тегерегинде гана колдонула турган диалект элементтерин кошуп сүйлөө абалдары кезигип турушу бул маселелердин алигече орчундуу болуп калып жатканын көрсөтөт. Бул жөнүндө сөз кылганда, бабабыз Алишер Наваидин «Тилге кайдыгер — элге кайдыгер» деген сөздөрүндө канчалык терең турмуштук чындык бар экендигине дагы бир жолу ынанабыз»¹.

Өзбек тили дүйнөнүн эң байыркы жана бай тилдеринен бири. Бул тилдин чексиз мүмкүнчүлүктөрү байыркы таш бетиндеги жазууларда, элибиздин мезгилдер сыноосунан өтүп келе жаткан макал жана накыл сөздөрү, кайталангыс учкул сөздөрү, ыр-дастандарында, классикалык акындарыбыз, XX кылымдагы чыгармачыл инсандарыбыздын чыгармаларында даана байкалат.

Эне тилин сүйүү — мекенди сүйүүчүлүктүн, бабалардын рухуна көрсөтүлгөн урматтын белгиси. Өз тилин асырап-абайлаган эл өздүгүн, намысын коргогон болот.

Эне тилибизде элибизге мүнөздүү болгон сезим-туюмдар, түшүнүк жана элестетүүлөр, үрп-адат жана салттар терең чагылдырылганын эсте тут. Өзбек тилиндеги «hayo, ibo, andisha,

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 89—90-беттер.

oriyat, nomus, mehr-oqibat» деген сөздөрдү башка тилдерге өзүндөй кылып которууга болбойт. Аларды өзбек тили аркылуу гана түшүндүрүү мүмкүн. Анткени бул түшүнүктөр көбүрөөк биздин элибизге мүнөздүү жана аларды баяндоого да ушул элдин тили гана жарайт. Бир сөз менен айтканда, эне тилибиз элибиздин дилинин түпкүрүндө болгон эң татаал сезим жана түшүнүктөрдү да баяндай алат. Анткени бул тил канча кылымдар, миң жылдар бою ушул эл менен бирге калыптанат. Ошондуктан да эне тили — улуттун руху деп айтылат.

Эне тилине болгон сүйүү, оболу, ар бир сөздүн маанисин терең түшүнгөн түрдө иштетүү, аны жакшы билүү, асырап-абайлоо сыяктуу сапаттарда көрүнөт.

Тил билүү — маданияттын да белгиси. Элибиздин сөзү менен айтканда, тил билген эл билет.

Ошондуктан ата-бабаларыбыз байыртадан эле эки-үч тилди билишкен. Бул болсо, аларга башка улут өкүлдөрү менен эркин байланыш түзүү, алардан үйрөнүү жана алар менен тынч, ынтымакта, шериктеш болуп жашоо мүмкүнчүлүгүн берген. Айрыкча, бүгүнкүдөй, мамлекетибиз бүткүл дүйнө менен кең көлөмдө кызматташтыкка киришип жаткан күндө тил билүү өзгөчө мааниге ээ болууда. Ошондуктан, журтубуз-

да чет тилдерди үйрөнүүгө чоң көңүл бурулууда. Бирок эне тили ар кандай шартта да адам үчүн рухий тирек болуп калат. Айрыкча, улуттук өздүктү таануу, «Ким элем, эми ким болдум?» деген суроого жооп табуу, эскерүү сезими менен жашоодо эне тилинин орду эбегейсиз. Дал ушул эне тили себеп инсан өз ата-бабалары менен дайыма рухий байланыш түзүп жашайт. Тактап айтканда, алардын айткан насыяттары, жазып калтырган чыгармалары, жасаган изги иштери эне тили аркылуу муундан-муунга өтүп барат.

Мына ошентип, эне тилин терең өздөштүрүү, аны менен сыймыктануу улуттук руханияттын, өздүктүн чагылдырылышы болсо, башка тилдерди билүүгө умтулуу маданияттуулуктун белгиси, кошумча билим куралына ээ болуу болуп саналат.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Элдин, улуттун өздүгүн ачыкка чыгарууда тилдин орду кандай?
2. Президентибиз бул жөнүндө кандай үлгүлүү пикирлерди айткан?
3. Элибиздин дүйнө цивилизациясына кошкон салымында өзбек тили кандай орун туткан?
4. Эне тили изги сапаттардын, улуу сезимдердин булагы экендигин эмнелер менен далилдей аласың?
5. Өзбек тилинин беделин ашыруу үчүн кайсы мезгилдерде кандай күрөштөр алып барылган?
6. Өзбек тилинин мамлекеттик тил катарындагы статусу жана аны өнүктүрүүнүн укуктук негиздери кайсы документтерде белгилеп коюлган?
7. Мамлекетибизде ишке ашырылып жаткан реформалар өзбек тилинин өнүгүүсүнө кандай таасир этүүдө?
8. Тилди кадырлоо, анын мүмкүнчүлүктөрүнөн кеңири пайдалануу үчүн эмне кылышыбыз керек?
9. Өзбек тилинин мүмкүнчүлүктөрү кайсы классикалык чыгармаларда айкын көрүнгөнү жөнүндө айт.
10. Тил билүүнүн пайдасы жөнүндө мисалдардын негизинде сүйлөп бер.

УЛУТТУК ЖАНА ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫК БААЛУУЛУКТАРДЫН ШАЙКЕШТИГИ

Ардактуу окуучу, улуттук идеябыз эмне үчүн дал «улуттук» деген сөз менен башталышы жөнүндө ойлоп көргөнсүңбү? Журтубуздун аймагында жашап жаткан, улуту, тили жана дининен көз карандысыз түрдө, бардык инсандарды бирдиктүү Мекендин перзенттери катары бириктирүү, алардын изги үмүт-мүдөөлөрү жана кызыкчылыктарын туюнтуу улуттук идеябыздын негизги маани-мазмунун түзгөндүгү үчүн да ал «улуттук» деген сөз менен башталат. Анткени «улуттук» деген сөз бир улутка гана эмес, тескерисинче бир аймак, бир мамлекетке таандык экенин да билдирет. Ошондуктан да, мына ушул бирдиктүү элдин улуттук баалуулуктары жалпы адамзаттык баалуулуктар менен бирге шайкеш келген түрдө, биздин идеябызды андан да байытып барат.

Дүйнөдө өзүнө мүнөздүү баалуулуктары болбогон эл жок. Улуттук баалуулуктар алар таандык болгон элдин тарыхы, жашоо мүнөзү, тили, үрп-адаттары, руханияты жана маданияты менен тыгыз байланыштуу түрдө көрүнөт.

Биздин улуттук идеябыз улуттук салт жана баалуулуктарыбызды өзүндө чагылдырат, аларды байытуу жана өнүктүрүүгө кызмат кылат. Бул жараянда ал коомубуздун жыйынтык максаттарын эсепке алат жана төмөнкү улуттук өзгөчөлүктөрдү көздө тутат:

- элибиздин турмушунда байыртадан жамаа, уруу болуп жашоо маанайынын үстөмдүгү;
- жамаанын символу болгон үй-бүлө, маале, эл-журт түшүнүктөрүнүн ыйыктыгы;
- ата-эне, коңшу-колон, жалпысынан, жамаага болгон жогорку урмат-сый;
- улуттун өлбөс руху болгон эне тилин сүйүү;
- улууларга урмат жана кичүүлөргө ызаат;

- мээримдүүлүк, сулуулук жана назиктик, жашоонун түбөлүктүүлүгүнүн символу — аял затына урмат;
- сабыр-такааттык жана эмгекти сүйүүчүлүк;
- адалдык, мээр-акыбет жана башка.

Жер жүзүндөгү бардык элдер үчүн кадырлуу болгон, адамзаттын жалпы кызыкчылыктарына төп келүүчү, материалдык жана маданий окуялар, салт жана принциптер жалпы адамзаттык баалуулуктардын катарына кирет.

Биздин улуттук идеябыз төмөнкү жалпы адамзаттык баалуулуктарды тааныйт жана алардан азыктанат:

- мыйзамдын үстөмдүүлүгү;
- инсандын укук-милдеттери жана эркин пикирдүүлүк;
- түрдүү улут өкүлдөрүнө урмат жана алар менен ынтымакта жашоо;
- диний кең пейилдүүлүк;
- дүйнөлүк билимдерге умтулуу, билим алууну жактоочулук;
- башка элдердин алдыңкы тажрыйбаларын жана маданиятын үйрөнүү жана башка.

Мыйзамдын үстөмдүгү коомдун бардык мүчөлөрүнүн, улуту, тили жана динине карабастан, мыйзам алдында тең экендиктерин билдирет.

Бул принцип биз куруп жаткан укуктук демократиялык мамлекеттин турмушунда, реформаларыбызды ишке ашырууда өнүгүүнүн эң маанилүү принциби болуп кызмат кылууда.

Инсандын укуктары кол тийгис. Дүйнөдөгү бардык элдер инсандын укуктары толук камсыздала турган, ал эркин дем ала турган коом курууга аракет кылат. Бирок бул максатка жетишүү оңой эмес. Себеби бул дүйнөдө башкалардын укугун бузуп, зордук-зомбулуктун негизинде аларды өзүнө баш ийдирип алууну каалоочу кара күчтөр да көп. Инсан укуктарын алардан коргоо — ар бир аң-сезимдүү адамдын ыйык бурчу болуп саналат. Ошондуктан да адам укуктары жалпы адамзаттык баалуулук болуп саналат.

Биздин журтубузда инсан укуктары толук камсыздалган. Бул багыттагы негизги нормативдер мамлекетибиз Конституциясы жана мыйзамдарыбызда өз чечимин тапкан.

Пикир эркиндиги — инсандын негизги укуктарынан бири болуп, жеке инсандын эркиндигинин маанилүү шарты болуп эсептелет. Буга ылайык, ар бир инсан өз пикирин эркин билдирүү укугуна ээ.

Адамдын пикири, б. а. руханий дүйнөсү эркин болсо, жашоосу да эркин болот.

Улуттук баалуулуктардын негизинде бир элдин тарыхый салттары, жашоо мүнөзү жана турмуштук көз караштары камтылган болсо, жалпы адамзаттык баалуулуктар бүткүл адамзатка таандык болгон өнүгүү тажрыйбалары, ар бир адамдын адамзаттын перзенти экендиги менен байланыштуу жалпы мазмунду туюнтат.

Биздин улуттук баалуулуктарыбыздын өзүнө мүнөздүү баалуу жагы, аларда байыркы мезгилдерден баштап жалпы адамзаттык идеялар терең чагылдырылган. Мисалы, элибиздин мээр-акыбети, достук, тынчтык жана кызматташтыкты жогору баалоо, ким экендигинен, кайсы улутка тиешелүүлүгүнөн көз карандысыз түрдө, коноктун урматын жайына коюу анын чыныгы адамды сүйүүчүлүк сапаттарынын белгиси болуп эсептелет.

Адамды сүйүүчүлүк болсо жалпы адамзаттык баалуулуктардын негизин түзөт.

Айрыкча, элибиздин «Атандын баласы болбо, адамдын баласы бол» сыяктуу макалдарында ата-бабаларыбыздын өз улуттук баалуулуктарын гана эмес, атүгүл жалпы адамзаттык баалуулуктарга канчалык туруктуу экендиги даана далилин тапкан.

Улуу ата-бабаларыбыздын жашоосу жана чыгармачылык ишмердүүлүгү мына ушундай инсанды сүйүүчүлүк руху менен жуурулушкандыгы үчүн алардын наамы, жазган чыгар-

малары бүткүл дүйнөдө тан алынып, кылымдар бою түрдүү элдердин өкүлдөрү тарабынан үйрөнүп келинүүдө. «Орто кылымдар Чыгыш окумуштуу жана ойчулдарынын тарыхый мурасы, анын заманбап цивилизациянын өнүгүүсүндөгү ролу жана мааниси» темасында 2014-жыл 15–16-май күндөрү Самарканд шаарында болуп өткөн эл аралык конференция бул пикирдин дагы бир практикалык далили болду.

Президентибиз Ислам Каримов бул жөнүндө токтолуп, төмөнкү пикирлерди өзүнчө баса белгилегени бекеринен эмес:

«Бул улуу заттардын илим-билим тармагына арнаган өмүрү, алар жетишкен жана бүгүнкү күндө бүткүл билимдүү адамзатты таң калтырып келе жаткан ийгиликтери — бул, эч талашсыз, чыныгы руханий эрдиктин үлгүсү, деп айтууга бардык негиздерибиз бар жана биз мындай эрдиктин алдында баш ийип таазим кылабыз»¹.

Бельгияда Ибн Сина, Литвада Мырза Улукбек, Россиянын борбору Москва, Япониянын борбору Токио, Азербайжандын борбору Баку шаарларында Алишер Навоий, Египеттин борбору Каирде болсо Ахмад Ферганийдин айкелдери орнотулганы, 2007-жылы Ислам конференциясы коомунун билим берүү, илим жана маданият маселелери боюнча адистештирилген структурасы — АЙСЕКО тарабынан Ташкент шаарынын Ислам маданиятынын борбору деп жарыяланганы, ошондой эле, Самарканд, Бухара, Хива, Каршы, Шахрисабз, Термез, Ташкент, Маргылан сыяктуу байыркы шаарларыбыздын тарыхый даталары эл аралык деңгээлде кеңири белгиленгени элибиздин жалпы адамзаттык баалуулуктарынын өнүгүүсүнө кошкон салымынын жогорку деңгээлдеги далили болду.

Элибиздин улуу маданий мурасы, руханий кудурети, бекем эрки элибиздин дайыма улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга таянып жашагандыгынын натыйжасы болуп эсептелет.

Элибиздин канча миң жылдык тарыхында улутчулдук, башкаларды кемсинтүү, диний жана улуттук чыр-чатактар

¹ O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati. —T.: «O'zbekiston» басмасы, 2014-жыл, 16-бет.

эч качан болбогондугунун негизги себептеринен бири да биздин бир гана улуттук баалуулуктар менен чектелип калбастан, дайыма жалпы адамзаттык баалуулуктардан башат алып келгенибиз, эл-журтубузга мүнөздүү болгон инсанды сүйүүчүлүк жана кең пейилдүүлүк сапаттары менен байланыштуу.

Биздин улуттук идеябыздын күч-кудурети, ал улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардан башат алып, аларды өнүктүрүүгө салым кошушун көздө туткандыгында болуп саналат. Ошол эле учурда, аларды өзүнүн негизги түшүнүк жана принциптеринин негизинде жуурулуштурат, элибиздин жалпы максаттарына кызмат кылдырат.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Улуттук баалуулуктар дегенде эмнелерди түшүнөсүң?
2. Улуттук идеябыз кайсы улуттук баалуулуктарыбыздан башат алат?
3. Улуттук идеябыз кайсы жалпы адамзаттык баалуулуктардан башат алат?
4. Жалпы адамзаттык баалуулуктардын өзөгүндө туруучу негизги идея эмне?
5. Инсанды сүйүүчүлүктү кадырлоого каратылган элибизге таандык сапаттардан кайсыларды билесиң?
6. Элибиздин жалпы адамзаттык баалуулуктарга туруктуулугу кайсы макалдарыбызда даана чагылдырылган?
7. Улуу ата-бабаларыбыз урматына, элесине кайсы чет мамлекеттерде айкелдер орнотулган?
8. Сен кайсы чет эл жазуучуларынын китептерин сүйүп окуйсун?
9. Чет элдик спортчулардан кимдерди билесиң?
10. Кайсы улуттук баалуулуктарыбызды жакшы көрөсүң?

ӨНҮГҮНҮН ӨЗБЕК МОДЕЛИ ЖАНА АНЫН МААНИСИ

Ардактуу окуучу, тарых сабагынан жакшы билгениндей, азаттык жана көз карандысыздыкка жетишкен ар кандай мамлекет дүйнөдөгү башка өнүккөн мамлекеттердин катарынан татыктуу орун ээлөө үчүн өзүнө мүнөздүү өнүгүү жолун басып өтөт. Бул жол адатта ошол мамлекеттин улуттук калыптануу жолу же өнүгүү жолу деп аталат. Өзбекстан да мамлекеттик эгемендүүлүккө жетишкенден соң жашоонун бардык тармактарында кайра калыптануу жана реформа жараяндарын ишке ашыруу курч зарылчылыкка айланды. Анткени эски советтик режим учурунда бардык тармактар бир жактуу, б.а «кызыл империя» деп аталган мурдагы СССРдин кызыкчылыктарына ылайыктап өнүктүрүлгөн эле. Мисалы, биздин журтубузга чийки зат жеткирип берүү милдет кылып коюлган эле. Ал эми чийки зат, даяр продукцияга салыштырмалуу бир нече эсе арзан болот. Чийки затты өтө арзанга жеткирип берип, андан даярдалган продукцияны бир нече эсе кымбатка, дагы канча жол каражаттары, ар түрдүү расмиятчылык иштеринин натыйжасында сатып алуу улуттук экономикабызды алсыратып, начар абалга салып койгон эле.

Руханият тармагында болсо тилибиз, динибиз, адабият жана искусствобуз, улуу ойчулдарыбыз, алардын баа жеткис чыгармалары кемсинтилип, аларды үйрөнүү, өнүктүрүүгө жол коюлбайт болчу. Мунун негизинде элибизди чыгармачылыктан, жаратуу сезиминен алыс кылып көрсөтүүгө умтулуу, анын улуттук тарыхы жок деген жасалма жана зыяндуу пикирди адамдардын аң-сезимине синдирип, аларды жетелеме жана көз каранды кылууга каратылган куу саясат жашырынган эле.

Мына ушундай аянычтуу абалдарды өзгөртүү, элибиздин жаратуучулук, чыгармачылык жөндөмүн кайра ойготуу, аны өз тагдырынын, өз жашоосунун толук маанидеги ээсине айландыруу үчүн жаңыча өнүгүү жолу талап кылынат эле. Бул жол жашоонун бардык тармактарын элибиздин, Мекенибиз-

дин кызыкчылыктарын эсепке алган түрдө реформалоонун бирдиктүү багыттарын белгилеп бериши керек эле. Президентибиз Ислам Каримов эгемендүүлүктүн баштапкы жылдарында коомдун турмушун реформалоонун принциптерин иштеп чыкты. Бул принциптер журтубуздун жашоосунун бардык тармактарын толук өзгөртүүнү жана жаңы коом куруунун стратегиялык жолу катары өзүн актады жана «өнүгүүнүн өзбек модели» деген ат менен бүткүл дүйнөдө тан алынды.

Стратегиялык жол — алысты көздөп түзүлгөн, жалпы максаттарды туюнта турган негизги өнүгүү жолу болуп саналат.

Өзбекстандын стратегиялык жолу базар экономикасына негизделген укуктук демократиялык мамлекет, жарандык коомду курууга багытталган өз алдынча өнүгүү жолу болуп эсептелет.

Ал өз өмүрүн өтөп болгон эски совет режиминен таптакыр жаңы, демократиялык режимге өтүүнү камсыздып бере турган өнүгүү модели болуп саналат.

Бул моделдин эң маанилүү өзгөчөлүктөрүнөн бири, анын революциялык түрдө эмес, о.э. эволюциялык жол менен өнүгүп барууну көздө тутуусунда. Эволюциялык өнүгүү көздөлгөн максатты карай кадамба-кадам, баскычма-баскыч түрдө барууну билдирет.

Реформаларды революциялык жол менен ишке ашыруунун бир канча усулдары бар экендигин билип ал. Ошолордон бири «шок терапиясы» деп аталат.

Жылдар бою калыптанган башкаруу усулдары, жашоо тажрыйбаларын, адамдардын көз карашын дароо эле өзгөртүүгө умтулуу, жаңы мамилелерди кыска мөөнөттө жолго коюу «шок терапиясы»нын негизги мазмунун түзөт. Эски жаракатты бир аракетте жок кылууну жактаганы үчүн бул жол дал ушундай ат менен аталат.

Бул жол биздин журтубузга таптакыр туура келбейт эле. Мунун себептерин Президентибиз Ислам Каримов мындайча чечмелейт:

«Эгерде биз эгемендүүлүккө жетишкенибизден соң баскычма-баскыч өнүгүү жолун эмес, «шок терапиясы» деп наам алган революциялык секирүү жолун тандасак, эң кыйын абалдарда калкыбыздын басымдуу бөлүгү кандай абалга туш болмок эле? Эч шексиз, стихиялуу түрдө боло турган кескин өзгөрүүлөрдүн бороонунда адамдардын материалдык турмуш шарты кескин начарлап, алардын жашоо мүнөзү, ахлактык баалуулуктары, улуттук-руханий түспөлү бүткүл изден чыгып кетиши толук мүмкүн эле. Бир сөз менен айтканда, мындай бир жактуу саясат эч күтүлбөгөн кесепеттерге, ордун жүз жылдарда да толтуруп, каптап болбой турган оор жоготууларга алып келиши мүмкүн эле»¹.

Журтубуздун калкынын жарымынан көбүн балдар, социалдык коргоого муктаж адамдар түзгөнү, улуттук баалуулуктарыбыз ар кандай жаңылыкка да баскычма-баскыч, сабырдуулук менен баруусун талап кылгандыгы себеп да «шок терапиясы» сыяктуу революциялык жол биз үчүн туура келбейт болчу. Ошондуктан биздин өнүгүү жолубуздун негизги мазмуну коомду революциялык түрдө эмес, баскычма-баскыч, б.а. эволюциялык түрдө реформалоону көздө тутат. Президент Ислам Каримов негиздеп берген коомду реформалоонун беш принциби бул моделдин негизин түзөт.

«Бул моделдин негизги принциптери — б. а., экономиканын саясаттан көз карандысыз экени, мамлекеттин башкы реформатор болушу, мыйзам үстөмдүүлүгү, күчтүү социалдык саясат, реформаларды эволюциялуу негизде баскычма-баскыч түрдө ишке ашыруу принциптери бардыгыбызга жакшы маалым»², — деп баса белгилейт Журтбашчыбыз.

¹ Ислам Каримов. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013 жыл, 106-бет.

² Ошол китеп, 103-бет.

Экономиканын саясаттан көз карандысыз болушу экономиканын өз мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн негизинде өнүгүшүн, аны түрдүү саясий максаттарга көз каранды кылып койбостукту билдирет.

Эгемендүүлүккө жетишке-нибизге чейин бийлик жүргүзгөн совет идеологиясы өз саясаты менен экономиканын өнүгүшүнө тоскоол болот эле. Тактап айтканда, ал «менчик мүлк зыяндуу», «базар мамилелери болбостугу керек», «мүлк ээлери – коом үчүн зыян» деген саясий көз караштар менен адамдардын эркин эмгек кылуусу, мүлктүн ээси болуп, ишкердик менен алектенишине тыюу салган болчу. Мунун натыйжасында саясат эконо-

миканын үстүнөн бийлик жүргүзө турган болуп алды. Мындай абалга чек коюу, экономиканы базар мамилелерине өткөрүүдө аны саясаттан көз карандысыз кылуу жөнүндөгү принцип негизги мааниге ээ болду.

Эски режимден жаңы коомго өтүүдө мамлекеттен башка уюшкан, коомду артынан ээрчите ала турган кудуреттүү күч болбойт.

Бул учурда саясий партиялар, мамлекеттик эмес мекемелер али толук калыптанбаган болот. Ошондуктан мамлекет бардык реформалар үчүн жоопкерчиликти өз мойнуна алат. Бул өз кезегинде жаңы коом курууга каршылык көрсөтө турган эски режимдин жактоочуларын жылоолоп коюу, эми эле бутка туруп келе жаткан базар структураларын колдоп-кубаттоо, эң негизгиси, реформалардын системалуу түрдө ула-нышында чоң роль ойнойт.

Мыйзамдын үстөмдүүлүгү принциби бардыгынын мыйзам алдында теңдигин, ошол негизде жаңы коомдун укуктук негиздерин чыңдоону көздө тутат.

Журтубузда реформаларды ишке ашырууда жаңы-жаңы мыйзамдар кабыл алынып, бекем укуктук пайдубал жаратылууда жана алардын аткарылуусу камсыздалууда. Мыйзамдын үстөмдүүлүгү принциби коом мүчөлөрүнүн укуктук аңсезими жана билими жогорулап барышында да өзгөчө мааниге ээ болууда.

Жаңы коом куруу жараянында күчтүү социалдык саясат жүргүзүү, аз камсыздалган, жардамга муктаж адамдарды, жаш үй-бүлөлөрдү мамлекет тарабынан колдоп-кубаттоо, коомдун бир бөлүгү өтө байып, башка бөлүгү болсо өтө жарды болуусуна жол койдостукту көздө тутат.

Эгемендүүлүк жылдарында жергебизде күчтүү социалдык коргоо режими калыптанدى. Сен кары жана майып, муктаж кишилерге маале аркылуу жардам көрсөтүлүп жаткандыгы, мамлекет тарабынан пенсия же жөлөк пулдар берилип жатканы, жаш үй-бүлөлөргө артыкчылыктуу кредиттер ажыратылып жатканы, жогорку окуу жайларында билим алып жаткан ага-эжелериндин окуу жайынан стипендия алып жатканы жөнүндө уккан болсоң керек. Булардын бардыгы социалдык коргоонун көрүнүшү болуп эсептелет.

Өзбек моделинин негизин белгилеп бере турган бешинчи принцип – реформаларды эволюциялык негизде, баскычма-баскыч түрдө ишке ашыруу принциби жана анын мааниси жөнүндө жогоруда пикир жүргүздүк.

Мына ушул принциптер катары «Жаңы үй курбай туруп, эскисин бузба», «Реформа – реформа үчүн эмес, оболу инсан үчүн», «Күчтүү мамлекеттен – күчтүү коомду карай» сыяктуу эрежелер да өзбек моделинде маанилүү орунду тутат. Бул модел элибиздин улуттук мамлекеттүүлүк салттары, баалуулуктары жана жашоо мүнөзүнө,

ошондой эле, дүйнөдөгү алдыңкы мамлекеттердин коомду реформалоо тажрыйбасына негизделгендиги үчүн турмуш сыноолорунда өзүн актады. Ошондуктан Өзбекстандын эски административдик-буйрукчулдук режимден базар мамилелери өкүм сүргөн эркин демократиялык коомго өтүүсүндө, мамлекетибиздин дүйнөлүк коомчулукта татыктуу оорун ээлешинде бул моделдин мааниси зор болду. Дал ушул моделдин жардамында биз татаал өтүү доорунда артыкча жоготууларга жол койбодук, элибизди социалдык жактан күчтүү коргоп, өз алдынча өнүгүү жолунда чоң ийгилик жана мараларга жетиштик.

Жыйынтыктап айтканда, өзбек модели коомдун турмушунда толук реформалоонун өзүнө мүнөздүү жолу болуп, Мекенибиз анын принциптерине негизделген түрдө үзгүлтүксүз түрдө өнүгүп барууда.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Өнүгүү жолу жана модели деп эмнеге айтылат?
2. Өзбек модели ким тарабынан иштеп чыгылган?
3. Мекенибиздин стратегиялык жолу кандай максатка багытталган?
4. «Шок терапиясы» дегенде эмнени түшүнөсүң?
5. Өзбек моделинин негизги маани-мазмуну эмнеден турат?
6. Өзбек моделинин негизин түзө турган беш принципти санап бер.
7. Өзбек моделинде маанилүү орунду ээлеген дагы кандай принциптерди билесиң?
8. Мамлекетибиздин эгемендүүлүк жылдарында чоң ийгиликтерди колго киритүүсүндө өзбек модели кандай роль ойногондугу жөнүндө айтып бер.

ТЕКШЕРҮҮ ИШИ

Тапшырма: «**Жеткилең муун — эл-журт таянчы**» темасында реферат даярда.

Рефератты даярдоо жараянында төмөнкү маселелерге өзгөчө көңүл бур:

- мамлекетибизде жеткилең муунду өстүрүү жаатында жасалып жаткан иштер;

- Президентибиздин жеткилең муун жөнүндөгү пикирлери;

- азыркы күндө адамдар, айрыкча жаштардын дили жана аң-сезимин ээлөөгө багытталган зыяндуу таасирлер;

- жаштарда идеологиялык иммунитетти калыптандыруунун жолдору жана усулдары;

- Мекенге болгон сүйүү жана туруктуулук менен жашоо;

- улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын шайкештиги;

- өнүгүүнүн өзбек моделинде «Реформа — реформа үчүн эмес, оболу инсан үчүн» деген эреженин негизинде инсандын кызыкчылыктарынын бардык реформа жана өзгөрүүлөрдүн башкы максаты кылып белгиленгендиги;

- өзбек моделинин негизинде өнүгүп бара жаткан мамлекетибиз кол жеткирип жаткан чоң ийгиликтер.

БҮГҮНКҮ РЕФОРМАЛАР ЖӨНҮНДӨ МАЕК

(Практикалык сабак)

Урматтуу окуучу, байкаганындай, элибиздин турмушунун бардык тармактарында, республикабыздын саясий турмушу, экономикасы, социалдык-маданий жааттарында ар түрдүү өзгөрүүлөр, оң жанылануулар үзгүлтүксүз түрдө болуп жатат. Ал эми массалык маалымат каражаттарында эң көп колдонула турган сөздөрдөн бири «реформа» сөзү болуп саналат. Анда, бул эки учурдун ортосунда кандай байланыш бар?

Мамлекетибиз эгемендүүлүккө жетишкенден соң, эски режим доорунда орнотулган саясий, экономикалык, идеологиялык башкаруу системасына чек коюлду. Алсак, мамлекетти башкаруунун таптакыр жаңы, демократиялык усулдары жолго коюлду. Экономиканын саясатка байланыштуулугуна чек коюлду. Журтубузда инсандын кадыр-баркы, укук жана эркиндиктери эң жогорку баалуулук деп жарыяланды. Элге өздүгүн таанытуу, аны тарых менен куралдандыруу, тарыхый эстутумун ойготуу багытында чоң агартуучулук иштери жасалды. Бул өзгөрүүлөрдүн негизинде болсо, Президентибиз Ислам Каримов башчылыгында иштеп чыгылган, журтубузда азат жана абат Мекен, эркин жана жыргал жашоо куруу максатына багытталган реформалар турат.

Реформа (islohot) — арабча «isloh» сөзүнүн көптүк түрү болуп, түзөтүү, жаңылоо, жакшылоо, түптөн өзгөртүү маанилерин билдирет.

Сөздүн сөздүктөгү маанисинен да көрүнүп тургандай, 1991-жылда жетишкенибиз улуттук эгемендүүлүк элибизге өз жашоосун түптөн жаңылоо, жакшылоо, өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн берди. Мурдагы сабактарыбызда айтканыбыздай, кээ бир мурдагы совет республикаларынан айырмалуу түрдө, биздин мамлекетибизде бул өзгөрүүлөр баскычма-баскыч алып барылды. Анткени Президентибиз «Жаңы үйдү курбай туруп,

эскисин бузба!» деген элдик даанышмандыктан келип чыгып, ар бир реформаны учурдагы күндөлүк турмуш жана мезгилдин талаптарына шайкеш түрдө ишке ашыруу принцибин илгери сүрдү. Чындыгында да, акылы жетик, бүгүндү гана эмес, эртеңди да ойлоп иш тутат турган адам, жаңы имарат курууга киришип жатып, бул үй пайдаланууга жарактуу болгонго чейин өзү үчүн турак-жай болуп турган эски үйдү бузууга шашылбайт. Анткени жаңы үй

бир күндө, бир айда курулуп калбайт. Бул имаратты узак жылдарга чыдамдуу, жарык жана кең, ар тараптуу ыңгайлуу кылып куруу үчүн белгилүү бир убакыт талап кылынат. Жадагалса, бул үй анда жашашы керек болгон адамдардын бардык турмуштук талаптарына жооп берүүсү керек. Ар канча көркөм, көзгө кооз көрүнбөсүн, кимдир, качандыр, каердедир курган үйдөн үлгү алып курулган имарат биздин каалоо-тилектерибизге жооп бербестиги мүмкүн.

Бул болсо ишке ашырыла турган реформалар, оболу, элибиздин табияты, көз карашы, керектөөлөрүнөн келип чыгышы керек, дегени.

Демек, биздин журтубузда ишке ашырылып жаткан реформалар биринчи кезекте ушул Мекенде жашап жаткан жарандардын кызыкчылыктарына багытталгандыгы, алардын үмүт-мүдөөлөрү менен тыгыз байланыштуулугу менен өзгөчө мааниге ээ. Бул пикирибизди бир гана таалим-тарбия жаатында жасалган реформалардын маани-мазмунун, максатын чечмелөө менен түшүндүрүү мүмкүн.

Жакшы билгениндей, Ўзбекстандын калкынын чоң бөлүгүн жаштар, алардын да көп бөлүгүн болсо эрезеге жетпегендер түзөт. Колундагы китептин акыркы беттерине карасаң, анын тиражына — канча нускада басылганы жөнүндөгү маалымат-

ка көзүң түшөт. Бардык китептеринде да ушул сандар бар. Бул сандар ушул китептин кыргыз тилинде окутулуучу мектептер үчүн гана басылганынын эсеби. Буга өзбек тили менен бирге көп улуттуу мамлекетибиздеги окутуу башка тилдерде алып барыла турган мектептердин окуучуларынын санын да кошсоң, жарым миллиондон көп окуучунун саны чыгат. Демек, ар жылы Өзбекстандын мектептерин ушунча жаш инсан бүтүрүп чыгат экен.

Совет доорунда «орто мектеп»тердеги окуу мөөнөтү 10 жыл кылып белгиленген, бардык балдар ушуну гана бүтүрүп чыгат эле. Алардын 5—7 пайызы гана жогорку окуу жайларында окууну улантышып, калган бир нече жүз миндеген жаштар эмне кылаарын билбей, ишсиздердин катарын толтурчу. Анткени алардын колунда өнөрү да, кесиби да жок эле.

Өзбекстанда Журтбашчыбыздын демилгеси менен ишке ашырылып жаткан билим берүү жаатындагы реформалар, оболу, мына ушул олуттуу кемчилдикке чек коюусу менен маанилүү болуп саналат.

Анткени, жалпы билим берүүчү мектептеги тогуз жылдык окуу учурунда ар бир баланын кызыгуусу, жөндөмү, таланты ата-энесине да, мугалимдерине да, албетте, белгилүү болуп калат. Мисалы, бир бала белгилүү бир предметке көбүрөк кызыкса, башка бала кичинекейинен ал же бул өнөргө кызыгуу билдирет. Ушуну эсепке алган түрдө, журтубузда атайын орто, өнөр-кесиптик билим берүү системасы жаңыдан жолго коюлду. Ага ылайык, келечегин илим-билим жаатында курмакчы болгон жаштар үчүн түрдүү предметтерге адистештирилген академиялык лицейлер, алардын өнөр үйрөнмөкчү болгон теңкурлары үчүн болсо жүздөгөн өнөр-кесипти үйрөтө турган коллеждер курулду. Мына ушул кол-

леждерде жаштар үч жыл бою бир эмес, бир нече кесиптерди терең ээлөө мүмкүнчүлүгүнө ээ боло тургандыгы да өзгөчө мааниге ээ. Бул болсо, коллежди бүтүргөн жаштарыбыз үйрөнгөн кесиби боюнча иштеп, өзүнүн материалдык жашоосун уюштуруу, келечекте үй-бүлө куруп, анын жыргалчылыгын камсыздоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болот, дегени.

Кудум ушул сыяктуу, калган бардык багыттарда ишке ашырылып жаткан реформалар да элибиздин кызыкчылыктарына кызмат кылат, мамлекетибизди дүйнөнүн алдыңкы мамлекеттеринин катарына алып чыгууда маанилүү фактор болот.

Жогоруда мамлекетибиздин деңгээлинде ишке ашырылып жаткан реформалардын болгону бир гана багыты жөнүндө кыскача сүйлөштүк. Практикалык сабакта мугалиминдин башчылыгында классташтарынын көпчүлүгүн кызыктырган башка багыттардагы реформалар жөнүндө да үйрөнүүчү маектерди уюштурушунар мүмкүн. Мында төмөнкү маселелерге өзгөчө көңүл бурулса, пайдалуу болот деп ойлойбуз:

- реформа алып барылып жаткан тармактын мамлекет жана элдин жашоосундагы мааниси;
- эгемендүүлүккө чейин ошол тармактын абалы;
- ушул тармакта ишке ашырылып жаткан реформалардын баскычма-баскыч түзүлгөнү жана анын себеби;
- реформанын мамлекетти өнүктүрүү, инсандар турмушунун жыргалчылыгын арттырууга тийгизип жаткан таасири;
- реформаны өткөрүү, анын ийгилигин камсыздоого жаштар кошуусу мүмкүн болгон үлүш жана башка маселелелер.

Ш

бөлүм

РУХАНИЯТТЫН БЕКЕМ
ТАЯНЫЧТАРЫ

РУХАНИЯТ КОРГОНУ

Урматтуу окуучу, инсандын калыптануусунда, жашоодо өз ордун табуусунда, эл-журттун урматына татыктуу болуусунда ал өсүп-чоңойгон үй-бүлөдөгү чөйрө чечүүчү роль ойнойт. Анткени үй-бүлө жашоонун улануучулугун камсыздоочу, жеке инсан калыптана турган, улуттук маданият, үрп-адаттар, ахлактык баалуулуктар сактала жана өнүктүрүлө турган турак болуп саналат. Ар бир үй-бүлө тынч жана ынтымакта болсо, демек, коомдо да тынчтык жана биримдикке жетишилет, журтта бейпилдик жана туруктуулук өкүм сүрөт. Анткени үй-бүлөнү бекеринен коомдун чакан көрүнүшү деп айтышпайт. Кудум эле коомдо болгону сыяктуу, үй-бүлөдө да өзүнүн башчысы, ошондой эле, анын уруксаты жана көрсөтмөлөрү менен тигил же бул жумушту аткаруучу мүчөлөрү болот.

Акылдуу, ишкер, алысты көрө биле турган жетекчиден коомдун өнүгүүсүн башкаруу талап кылынса, үй-бүлөнүн чоңдору да өз үйүнүн тынчтыгы, жыргалчылыгы, перзенттеринин өсүп-өнүшүнө ошончолук жооптуу болушат.

Үй-бүлөдө инсандын тарбиясына негиз салынат. Ал балада калыптанышы зарыл болгон бардык инсандык сапат жана касиеттерди тарбиялоочу турмуштук мектеп болуп эсептелет. Президентибиз «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китебинде жеткилең муун тарбиясында үй-бүлө чөйрөсү өтө чоң орунду ээлегин эсепке алып, ушул маселеге мекендештерибиздин көңүлүн бурат:

«Үй-бүлөлүк тарбия маселесинде катага жол койбоستук үчүн, оболу, ар бир үй-бүлөдөгү руханий климатты өз ара урмат, адеп-ахлак, инсандык мамилелердин негизинде куруу эң туура болоор эле»¹.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 55-бет.

Биз Журтбашчыбыздын чыгармасындагы «үй-бүлөдөгү руханий климат» деген сөзгө өзгөчө көңүлдү бурмакчыбыз. Себеби бул сөз инсандын жан дүйнөсүнүн, дилинин туура калыптанышында өтө маанилүү роль ойной турган чөйрөнү билдирет. Ошол климаттын кандай болушу жаш муундардын, демек, эртеңки күн ээлеринин кандай адамдар болуп жетишүүсүн белгилейт. Эгерде тарбияттагы климатка окшоштуруп айта турган болсок, үй-бүлө климатындагы сууктук анын боорунда жаш көчөттөрдүн өнүп-өсүшүнө жол койбосо, чаңтозондор үй-бүлө мүчөлөрүнүн көзүн ачырбайт, ээн-эркин дем алуусун чектейт. Тескерисинче, ушул климаттагы жылуулук, жарыктык, жагымдуу аба бул үй-бүлөдө кече эле дүйнөгө келген наристеден тартып карыларга чейин — бардыгынын жыргап, жадырап-жайнап жашоолорун камсыздайт.

Эми үй-бүлө климатын өз ара урмат, адеп-ахлак, инсандык мамилелердин негизинде куруу маселесине токтололу. Үй-бүлөнүн саламат пайдубалы турмуш кура турган кызжигиттин бири-бирине ылайык экендиги менен коюлат. Болочок ата-эненин ден соолугу, ата-теги, көз карашы, ахлактык түшүнүктөрүнүн өз ара шайкештиги, алардын турмуш курууга ар тараптуу даярдыгы үй-бүлөнүн бекемдиги, тынч-жыргал жашоосу, перзент тарбиясында чоң мааниге ээ.

Жаангер бабабыз Амир Темур уул үйлөнтүүдө келин тандоодон баштап перзент тарбиялоого чейинки жараяндарга жеке өзү олуттуу көңүл бурганы бекеминен эмес, албетте.

Ар кандай мамлекеттин кудурети — туура пикирлүү, билимдүү, эл жана Мекен тагдыры үчүн күйүнүп жашай турган перзенттердин көптүгү менен өлчөнөт. Андан калса, биз таандык болгон Чыгыш элдеринде үй-бүлөнүн ар-намысын жана аброюн сактоо, аны ар кандай коркунучтардан коргоо үй-

бүлөнүн ар бир мүчөсү үчүн карыз да, парыз да болуп эсептелет. Үй-бүлө — ыйык турак дегени жөн гана сөз болбой, анын негизинде мына ушул ыйыктыкты камсыздоо, үй-бүлөнүн намысына так түшүрбөстүктөй маанилер жатат.

Турмуш курмакчы болгон жигит жана кыздын өз ара ыраазылыгы, урматы жана сүйүүсүнүн негизинде курулган үй-бүлө бекем болоорун сен да азыртадан билип алуун керек. Ушундай никенин негизинде дүйнөгө келген перзенттин бакты да туруктуу болот.

Перзент — үй-бүлөнүн үмүт-тилеги, жубайлардын ортосундагы мээрим байланыштарын байлоочу жаңы муун болуп саналат. Үй-бүлөлүк жашоонун мазмуну, ачуу же таттуулугу перзенттерге да байланыштуу болот.

Эл арасындагы «Балалуу үй — базар, баласыз үй — мазар», «Балалуулар баш болот, баласыздар жаш болот», «Бала — эрдикатынга тилмеч», «Жакшы бала — көктөгү жылдыз, жакшы кыз — жакадагы кундуз» сыяктуу көптөгөн макалдарды миң жылдык турмуштук тажрыйбалардын мөмөсү десек, жалган болбос.

Эрди-катындын, үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн ортосундагы аруу руханий чөйрө, сылыктык баланын кооптонуусуз, дени соо төрөлүшүнүн кепили болот. Адис-дарыгерлердин оюнча, кошбойлуу аялдын маанайы көтөрүнкү, нервдери тынч, жечү тамактары баланын организми үчүн пайдалуу болушу керек. Бул сөздөрдүн сага да түздөн-түз тиешеси бар экендигин сезип тургандырсың. Анткени сен жашай турган үй-бүлөдө да жок дегенде бир жеңе болсо керек, туурабы? Анын үй-бүлөндүн жаңы мүчөсү катары бул жердеги чөйрөгө үйрөнүп кетүүсү оңой болбостугун да жакшы билээрсиң. Ошондуктан, жеңе ар тараптуу көмөк берүү, анын күндөлүк жумуштарына колкабыш кылуу сенин да колундан келет. Айрыкча, ал төрөлө турган ини-карындашыңа кошбойлуу

болуп, жүргөнгө, жумуштарды аткарууга кыйналып турганда, сенин жардамың ага өтө зарыл. Мисалы, кир жуумакчы болгондо чакада суу ташып берсең, коронун ал үлгүрбөгөн бөлүгүн шыпырып койсоң, аз да болсо колунан жумушун алсаң, анын көңүлү канчалык көтөрүлөт!

Эгер билсең, кошбойлуу аялдар кандайдыр бир нерселерди жегиси келип калат. Ал балким өрүктүн бутагындагы али быша элек мөмөдүр, туздалган жемиштир же көз кызарткан алмадыр. Ал уялып, тартынып каалоосун башкаларга айта албай турганда көөнү каалаган нерсени дароо билип, алып келип берсең, канчалык сооп болот.

Журтбашчыбыз 2014-жылды «Саламат бала жылы» деп жарыялап, апаларыбызга көңүл буруу ар нерседен да зарыл экенин төмөнкү сөздөр менен билдирди:

«Саламат баланын төрөлүшү, биринчи орунда, эненин ден соолугуна байланыштуу болот. Болочок эне ыйык белек болгон перзентин тогуз ай бою койнунда асырап-абайлап, жарыкка келтирет. Мына ушул жараянда аял кандай күндөрдү, кандай рухий абалды башынан өткөрсө, бул сөзсүз эненин денеси аркылуу түйүлдүккө да таасирин тийгизет.

Аялды барктоо, оор жумуштардан арылтуу, түрдүү оорулардан коргоо — эркек кишинин, бүткүл коомубуздун бурчу болуп саналат»¹.

Бакытка каршы, кээ бир үй-бүлөлөрдө кездешүүчү аял-эркек, кайнене-келин жана башкалардын ортосундагы бири-бирине болгон урматсыздык, өз ара келишпестик, чыр-чатактар, кошбойлуу аялды абайлап-асыроонун ордуна оор жумуштарга мажбурлоо баланын оорукчан, майып, кежир болуп төрөлүшүнө алып келет. Ата-энедеги жакшы сапаттар гана

¹ Президент Ислам Каримовдун Өзбекстан Республикасы Конституциясы кабыл алынгандыгынын 21 жылдыгына арналган майрамдык иш-чарадагы докладынан. «Xalq so'zi» газетасы, 2013-жыл, 7-декабрь.

эмес, ошону менен бирге жаман сапаттар да тукум куучулук жолу менен балага өтүшүн эске алсак, мындай жагдайлар өтө аянычтуу натыйжаларга алып келээри айкын болот. Анткени балада эненин боюндагы эле түрдүү сезимдер калыптана баштайт.

Ушул орунда руханият үгүттөөчүсү, акын Турсунай Садыкованын «Ризолик излаб» аттуу китебиндеги төмөнкү ой-толгоолор үлгүлүү болуп саналат:

«Аял сага жакпаган абалда да казанынды кайнатып, чырагыңды жагып жүрө берет, отуң менен кирип, күлүң менен чыга берет. Кошбойлуу учурунда да дал ошондой — тынымы жок. Курсагындагы баласы анын өпкө-бооруна чырмооктой жабышып, өзүндөгү бар ал-күчүн соруп турса да, (бекеринен «кошбойлуу» дешпейт) буттары шишип, бели үзүлөйүн десе да жатып албайт, күндөлүк үй жумуштарын, сенин кызматыңды кыла берет! Сенин оюңча, урмат ага болбой, кимге болсун?!

«Көз жарды» дешет жана бекеринен мындай дейилбейт. Перзент көрүү жараянында аял караңгы көрдү көрүп кайтат, «же жашоо, же өлүм» деп кооп салып турган көпүрөдөн өтөт. Төрөө учурунда, аял сөөктөрүнүн кырсылдап сүрүлүп жатканын угуп, эттеринин үзүлүп жатканын билип турат. Жаны көзүнө көрүнүп турса да, «доктор, эмне кылсаңар да баламды тирүү алгыла» деп өтүнөт! Өзүм эмне болом деш жок! Айтчы, эй адам, урмат-сый ага гана болбостон, дагы кимге болсун?»

Ардактуу окуучу, биз бул сөздөрдү бекерге козгобогону-бузду өзүң да сезип-билип турасың. Анткени, сен да, ага-инин, эже-карындаштарың да кудум ушундай түрдө дүйнөгө келгенсинер. Эмки төрөлө турган жээндериң да дал ушундай оор азаптардын эсебинен дүйнө жүзүн көрөт. Аялдын, эненин улуулугу, кадыры, ыйыктыгы ушундан.

Демек, азыртан баштап энелерди — бул улуу заты асырап-абайлоо, ага колдон келишинче көмөктөшүү ар бирибиздин адамдык бурчубуз экендигин унутпайлы!

Ата-бабаларыбыздын баланы ал төрөлбөсүнөн мурда тарбиялай баштоо жөнүндөгү үгүт-насааттары бар. Сен мына бул уламышты уккандырсын.

Бир киши жаңы төрөлгөн бөбөктү даанышман адамдын алдына алып келип: «Таксыр, баламдын тарбиясын качандан баштайын?» — деп сурайт. «Баландын төрөлгөнүнө канча күн болду?» — дейт даанышман. «Эки ай болду, таксыр», — деп жооп берет ата. «Аттин, сен кыйла кеч калып-

сың, перзент тарбиясын энесинин курсагындагында башташың керек эле», — деген экен даанышман.

Жогоруда айтканыбыз үй-бүлөдөгү таза, аруу руханий климат кудум ушул тарбияны өзүндө камтыйт.

Өзбек үй-бүлөлөрүндө перзент көрүү менен байланыштуу болгон көптөгөн аземдер, каада-салттар бар жана алардын ар бири жакшы ниеттер менен ишке ашырылат. Атап айтсак, бөбөккө ылайыктуу ат коюу, аны биринчи жолу киринтүү, бешикке бөлөө, чач, тырмак алуу, тиш чыгышы, жашына толугу, уул балдарды сүннөткө жаткыруу, биринчи мүчөлү менен байланыштуу үй-бүлөлүк майрамдардын өткөрүлүшүндө символикалык маанилер бар. Мындай азем, каада-салттар баланын жана анын айланасындагылардын кубанычына кубаныч кошот, перзенттин руханий өсүп-өнүшүнө, өзүнүн кандай улутка таандык экендигин таанып-билүүсүнө оң таасир көрсөтөт.

Бешик ыры элибиздин байыркы, маанилүү тарбиялык жана рухий таасир көрсөтүүчү ыры болуп эсептелет.

Эненин бешик ырынан куржалак калган баланын дилинде ата-энеге, Мекенге карата мээрим сезими калыптанышы кыйын.

Алдей айтуу негизинен энелерге мүнөздүү сапат болуп, ал перзентине карата жүрөгүндө туя турган бүткүл мээрим-сүйүүсүн, ой-тилектерин, жүрөк табын ушул ыр аркылуу баланын аң-сезимине, дилине жеткирет. Алдей угуп өскөн балада ата-энеге болгон өзгөчө сүйүү, байланыш сезими калыптанат.

Үй-бүлөдө ала турган тарбиясынын кийинчерээк баланын характерине, жадагалса тагдырына көрсөтө турган таасири жөнүндө ой жүгүртүп, Президентибиз төмөнкүлөрдү баса белгилейт:

«Тилекке каршы, кээ бир ата-энелер өз перзентинин кызыгуусу жана умтулууларына, анын ой жүгүртүүсүндө ар күнү бир өзгөрүү болуп жатканы, көзүндө жаңы-жаңы суроолор пайда болуп жатканына маани бербейт. Жадагалса, эгерде ата үй-бүлөдө өзүн тутууну билбесе, адеп-ахлак жаатында перзенттерине үлгү болуу ордуна орой мамиле жасай турган болсо, бул абал табигый түрдө, баланын руханий дүйнөсүнүн калыптанышына терс таасир көрсөтөт, убагы келип, анын характеринде инсан деген атка ылайык болбогон, жагымсыз бир адат түрүндө көрүнөт»¹.

Мындан сырткары, баланын мүнөзүнө үй-бүлөдөгүлөрдүн өз ара жаңжалдары; үй-бүлөгө, коомго, айлана-чөйрөгө болгон көңүлүкс мамилеси; жалган сүйлөшү, чечкиндүү эместиги; кийинүүсүндөгү, тиричиликти жүргүзүүсүндөгү тартипсиздиги; эмгекти сүйбөстүгү дароо эле өзүнүн терс таасирин көрсөтөт. Мисалы, сен инин же карындашыңдан акыл-эстүү, сабыр-такааттуу, чынчыл, укуптуу, сарамжал жана тыкан болууну талап кылуу менен бирге, өзүң бул талаптардын тескерисин жасап жүрсөң, анда алардын гана эмес, башкалардын алдында да ыза болуп, баркың түшүп калышы мүмкүн.

Ата-эненин бири-бирине болгон жогорку ахлактык мамилесин көргөн, билген бала келечекте үй-бүлө курганда да өз жубайы менен ушундайча жашоону эңсейт.

Турмуштук илимде эне кыз бала үчүн, ал эми ата уул бала үчүн устат, тарбиячы болуп эсептелет.

Үй-бүлөнүн кут-берекеси көп нерсеге байланыштуу. Атап айтсак, үй-бүлөдө эмгектин бөлүштүрүлүшүнүн адилеттүү түрдө жолго коюлгандыгы гана аны абат кылат. Ал эми бул үчүн үй жумуштары үй-бүлө мүчөлөрү ортосунда туура бөлүштүрүлүшү керек. Үй-бүлө башчылары бул жумуштарды өздөрү гана аткарышса, балдар жалкоо, эмгекти сүйбөөчү, текебер болуп өсөт, ата-энени сыйлоону унутат.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 54-бет.

Кээде ата-эне тапшырылган жумушту сөзсүз, чын дилден аткара турган баласына үй-бүлөнүн негизги жумушун жүктөп коёт. Эринчээк, буюрган жумушту кол учунда, «менден кеткиче, ээсине жеткиче» деген мааниде аткаруучу перзенттер болсо четте калат. Бул таптакыр адилеттүүлүккө жатпайт. Кээ бир ата-энелер, ушул уулум же кызыма буюрганча өзүм бүтүрүп койгонум жакшы деп, перзенти аткарышы керек болгон жумуштарды да өздөрүнө алып алышат. Натыйжада, мындай перзенттер жалкоо, кыйынчылыктарга чыдамсыз, оордун үстүнөн, жеңилдин астынан жүрө турган болуп өсүшөт. Мунун натыйжасында болсо турмушта түрдүү көңүлсүздүктөр келип чыгат.

Биздин бул маселеге өзгөчө көңүл буруубуздун себеби төмөнкүчө, сен да — уул бала же кыз бала болсоң да — дал ушул жараянда түздөн-түз катышуучу саналасың. Башкача айтканда, сен үй-бүлөнүн бир мүчөсү катары анын тагдырына кандайдыр бир деңгээлде таасир этесиң. Кээде арабызда, үй-бүлөдөгүлөрүнүн көңүлүн көтөрүү, оорун жеңил кылуунун ордуна, түрдүү майда сөздөргө аралашуучу, орунсуз кежирленүүлөрү менен үй-бүлөдөгү чөйрөнү ого бетер татаалдаштыруучу өспүрүмдөр да кезигип калат. Бул, болгону ошол жаштардын ички дүйнөсү, тарбиясы кандай деңгээлде жарды экендигин гана далилдейт.

Эмгектин бөлүштүрүлүшү туура жолго коюлган, адамдык мамилелер үстөмдүү болгон үй-бүлөлөрдө болсо ата-эне, пер-

зенттер, келиндердин ортосунда өз ара урмат-сый болот. Алар бири-биринин эмгегин, өздүгүн баалашат, тынч, маданияттуу жашашат. Бул маселелер туура жана натыйжалуу чечилишинин укуктук негиздери болсо Өзбекстан Республикасынын Конституциясында белгилеп коюлган.

Башкы мыйзамыбыздын 64-статьясында: «Ата-энелер өз перзенттерин эрезеге жеткенге чейин багуу жана тарбиялоого милдеттүү болот» дейилген болсо, 66-статьясында «Эрезеге жеткен, эмгекке жарамдуу перзенттер өз ата-энелери жөнүндө камкордук кылууга милдеттүү болушат»¹, — дейилген.

Жадагалса, үй-бүлөнүн ар бир мүчөсү анын жыргалчылыгы үчүн аракет кылуусу керек. Анткени бул жайдагы бейпилдик, көңүлдүн токтугу анын жыргалчылыгынын эсебине кол жеткирет. Бул маселеде бир нерсенин айырмасына баруу керек. Кээ бир адамдар үй-бүлөдөгү жыргалчылык дегенде жалаң гана материалдык байлыктарды чогултууну — түрдүү килемдер, мебелдер, автомашиналар, сан жеткис кымбат баалуу идиш-аяктар жана ушуга окшош буюмдарды ташып келүүнү түшүнүшөт, мүмкүн болушунча алардын санын көбөйтүү оорусуна чалдыгышат.

Чындыгында, буюм инсанды эмес, инсан буюмду көрктөндүрүүсү, инсан буюмга эмес, буюм инсанга кызмат кылышы керек.

Ошол себептен да, үй-бүлөнүн жыргалчылыгын камсыздоодо белгилүү бир ченемдерди билүү, жашоону жеңилдештире турган эң зарыл нерселер менен чектелүү, бул багытта да менменсинүү көчөсүнө кирип кетпөө маанилүү.

Үй-бүлөлүк иштерге сарптала турган акча туура жол менен, адал эмгектин натыйжасында табылышы керек. Журт-башчыбыз «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китебинде бул маселеге өзгөчө көңүл бурат:

«Эгерде көңүл бурсак, тилибизде адалдык жана караөзгөйлүк жөнүндөгү үлгүлүү накыл сөздөр менен бирге, «Жолун таптыбы, жыргалын көрсүн», «Жүзүмүн жеп,

¹ Өзбекстан Республикасынын Конституциясы. —Т.: «O'zbekiston» БПЧУ, 2014-жыл, 21–22-беттер.

багын сүрүштүрбө» деген макалдар да бар экендигинен көз жумуп болбойт. Албетте, мындай макал-лакаптар бекеринен пайда болбогон, алар да белгилүү бир чындыкты туюнтат. Анткени, биз жашоонун маани-мазмунун ушундай түшүнүп, ушул негизде жашоого умтула турган кишилер да бар экендигин тана албайбыз.

Бирок, менин оюмча, мындай сөздөр адамдын байлык жана мал-дүйнөнү кандай жолдор менен таап жаткандыгына кайдыгер жана көңүлкош карай турган, кол караган жеке инсандар тарабынан токуп чыгарылгандай туюлат»¹.

Чындыгында, уурулук, паракордук, жалганчылык, шылуундук, эки жүздүүлүк менен арттырылган байлык арам деп эсептелет. Үй-бүлөгө кирип келе турган ар бир тыйындын адал болушу бул үй-бүлө мүчөлөрүнүн дилин түз, башын бийик кылат, эч кимдин алдында кыжаалат болбостугуна, тили кысык болуп калбастыгына кепил болот. Адал менен арамды айырмалай алууну болсо аң-сезимибизге жаштыктан сиңдирип барышыбыз керек. Анткени, бул эки түшүнүктүн айырмасын билбестик, адал менен арамды аралаштырып жиберүү, эң жаманы болсо — арамга үйрөнүп калуу адамдын башына өтө чоң кырсыктарды, көңүл калууларды алып келет. Арамдан жийиркенбей турган адамдан ар кандай жамандыкты күтүүгө болот. Ага үйрөнгөн адам акыр-аягы Мекенди, элжуртту сатып жиберүүдөн да кайтпайт.

Албетте, бул дүйнөдө ток жана жыргал жашоону каалабай турган адам баласын табуу кыйын иш. Инсан өз алдына койгон бул максатка жетишүүнүн түрдүү жолдорун ойлоп табуусу да табигый нерсе. Бардык сөз мына ушул жолдун канчалык туура, таза болушунда турат. Тилекке каршы, кээ бир адамдар, Журтбашчыбыздын сөзү менен айтканда, кол караган арам тамак инсандар, материалдык же напси менен байланыштуу башка кызыкчылыктарын кандыруу жолунда эч нерсени көзгө илбей коюшат. Мындай адамдарга айланасындагылардан тартынуу сезими, башкалардан уялуу адаты, ыйман жана ынаным аттуу жогорку сезимдер кудум жоктой, кудум бул түшүнүктөр китептерде гана боло тургандай, же бүгүн эскирип калгандай. Жашоого ушул көз караштан кароого үйрөнгөн ошол адамдар да бир убактар сен жана

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 21–22-беттер.

тенкурларындай аруу дил бала болгон, кайсыдыр бир үй-бүлөдө өнүп-өскөн. Демек, ошол учурда — али баланын аң-сезими жана дили кудум аппак кагаздай таза болгон доордо ага адалдык, тууралык, адилеттүүлүк, нысап, чынчылдык, уят, ийменүү, тартынуу сыяктуу изги сезим-туюм жана түшүнүктөр эмес, дал ошолорду жемирүүчү терс көнүгүүлөр көбүрөөк синдирилген. Мында, оболу, үй-бүлө улууларынын көңүлкоштугу, тажрыйбасыздыгы, кайдыгерлиги же ошол улуулардын характерин ороп алган тарбиясыздык илдети чоң роль ойнойт. Ошону менен бирге, ушундай караөзгөй чөйрөдө үйрөнүп калган, аны ондоо жана тазалоого өзүндө күч жана билим таба албай турган перзенттерди да таптакыр актап болбойт.

Журтбашчыбыз, руханий таза, аруу үй-бүлө чөйрөсүндө тарбияланган перзенттерибизди эл-журттун үмүт-тилеги, жөлөнө турган тоосу деп эсептейт:

«Бакыт-таалай байлык, мал-мүлк менен гана белгиленбейт. Адептүү, билимдүү жана акылдуу, эмгекти сүйгөн, ыйман-ынанымдуу перзент ата-эненин гана эмес, ошондой эле бүткүл коомдун эң чоң байлыгы болуп саналат»¹.

Демек, жеке инсандын келечеги үй-бүлөдөгү чөйрөгө, андагы тарбияга, тарбиячы болуп эсептелген ата-эненин өз бурч жана милдеттерине кандай мамиледе болушуна тыгыз байланыштуу. Үйдөгү ар бир адамдын өз бурч жана милдеттерине жоопкерчилик менен кароосу, оболу үй-бүлөнүн бекемдигине, акыр-аягында болсо коомдун жыргалчылыгына жетишүүнүн маанилүү фактору болуп эсептелет.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Үй-бүлөнүн руханий климаты дегенде эмнени түшүнөсүң?
2. Үй-бүлөнүн кадыр-баркын, анын оброюн сактоо үй-бүлө мүчөлөрүнөн эмнелерди талап кылат?
3. Үй-бүлөлүк чөйрөнүн аруулугу эмнелерге жана кимдерге байланыштуу?
4. Өз үй-бүлөңдүн тынчтыгы жана ынтымагын камсыздоого сен да өз салымымды кошуп жатам, деп айта аласыңбы?
5. «Жүзүмүн жеп, багын сүрүштүрбө» деген макалдын терс максат-мазмунун чечмелөөгө аракет кылып көр.
6. «Бир балага жети коңшу ата-эне» деген сөздүн маанисин чечмелеп бер.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 56-бет.

УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРДЫН БУЛАГЫ

Урматтуу окуучулар, сен радио жана телевидениеде, газета жана журналдарда кээ бир сөз айкаштарынын тез-тез кайталанышын жакшы билесиң. Ал да болсо экономикалык, социалдык, саясий жашоо тармактарын өнүктүрүү менен байланыштуу «дүйнөлүк нормаларга ылайык», «дүйнөлүк стандарт талаптарынан келип чыгып» сыяктуу сөз айкаштары болуп саналат. Чындыгында, эгерде сөз заманбап куралдарды иштеп чыгаруу, жогорку сапаттуу продукциялар даярдоо, мамлекеттин башкаруусун демократташтыруу сыяктуу биз үчүн жаңы түшүнүк жана талаптар жөнүндө кетсе, бул сөз айкаштарын колдонуу максатка ылайык болот. Анткени республикабызды социалдык-экономикалык, саясий, техникалык-технологиялык жактан дүйнөнүн өнүккөн мамлекеттеринен калышпай турган кудуреттүү мамлекетке айландыруу, дал ушул тармактардагы алдынкы методдорду колдонууну талап кылат. Башкача кылып айтканда, али дүйнөнүн өнүккөн мамлекеттеринен бул тармактарда үйрөнүшүбүз керек болгон тажрыйбалар бир топ.

Эми башка бир маселени чогуу ойлоп көрөлү. Жогоруда келтирилген сөз айкаштарды «маале» деген түшүнүккө, ушул түшүнүк өзүндө камтыган тармакка да колдосо болобу? Дүйнөнүн кайсыдыр мамлекетинде мааленин кандайдыр бир үлгүсү барбы?

Президентибиздин «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kush» чыгармасында маалеге карата «элибизге мүнөздүү болгон өзүн өзү башкаруу системасынын баалуу методу» деген мүнөздөмө колдонулат.

Бул эмне дегени? Бул сөздөр, маале системасы бир гана биздин элибиздин жашоо мүнөзү менен тыгыз байланыштуу социалдык кубулуш болуп, башка дээрлик бир да мамлекетте анын окшошун таап болбостугун билдирет. Тактап айтканда мааленин «калыбы» да, «стандарты» да бир гана Өзбек-

мендүүлүк жылдарында экинчи өмүрүн баштаган бүгүнкү мааленин аброюна таптакыр окшоштуруп болбойт.

Айтканыбыздай, совет бийлиги өзбектин маалесин чынында түп тамыры менен жок кылып жибере албаган болсо да, анын ишмердүүлүк чөйрөсүн, таасир күчүн кескин чектеп койгон эле.

Бул сөз айкаштары жазылган рамкалар көздөн нары, көрүмсүз, жапыз имараттарга жайгаштырылчу. Мааленин кыла турган негизги иши адамдарга ушул аймакта жашашын тастыктай турган бир барак маалымат кагазын берүүгө окшош арзыбаган жумуштар эсептелет болчу («Справка» деп аталган ушул документ да эне тилибизде жазылышы мүмкүн эмес эле!). Маале комитети менен башка кандайдыр бир маселеде эч ким эсептешпейт эле, ал эми мамлекет жана коомдун башкаруу иштерине болсо таптакыр аралаштырылбайт болчу.

Чындыгында, элибиздин көөнө жана бай тарыхына назар салсак, Журтбашчыбыздын төмөнкү сөздөрү канчалык негиздүү экендигине көп жолу күбө болобуз:

«Эзелтеден өзбек маалеси чыныгы улуттук баалуулуктардын очогу болуп келген. Өз ара мээр-акыбет, биримдүүлүк жана ынтымактуулук, зарылчылыгы бар, жардамга муктаж адамдардын абалынан кабар алуу, жетим-

жесирлердин башын сылоо, той-тамаша, ашар жана мааракелерди көпчүлүк менен кеңешип өткөрүү, жакшы күндө да, жаман күндө да чогуу болуу сыяктуу элибизге мүнөздүү болгон үрп-адат жана салттар, оболу маале чөйрөсүндө калыптанган жана өнүккөн»¹.

Эгемендүүлүк жылдарында мааленин бул байыркы өзгөчөлүктөрүнүн катарына көптөгөн жаңы жана жоопкерчиликтүү милдеттер келип кошулду. Алсак, мааленин укук жана милдеттеринин чеги сезилерлүү кеңейтирилди. Ал өзүн-өзү башкаруунун абдан элдик, табигый системасы түрүндө коомдун турмушун түзүүдө барган сайын активдүү катышууда. Анын бул катышуусу да мыйзамдуу, укуктук негизге ээ болду.

«Мамлекеттүүлүгүбүздүн тарыхында биринчи жолу «маале» түшүнүгү Конституциябызга киргизилип, анын коом башкаруусундагы орду жана статусу туруктуу белгилеп коюлду»².

Өзбекстан Республикасы Конституциясынын 105-статьясында: «Шаарча, кыштак жана айылдарда, ошондой эле алардын курамындагы маалелерде жана шаарлардагы маалелерде жарандардын жыйындары өзүн өзү башкаруу органдары болуп, алар эки жарым жыл мөөнөткө раисти (аксакалды) жана анын кеңешчилерин шайлайт.

Өзүн өзү башкаруу органдарын шайлоо тартиби, ишин уюштуруу жана укуктук чеги мыйзам менен белгиленет», — деген норма бекемделген. Бул укуктук сататус менен маале системасы коомубуздун жашоосун башкарууда өзүнүн жоопкерчиликтикүү ордуна табуусуна кең мүмкүнчүлүк берди.

Оболу, Өзбекстан Республикасы Президентинин 1992-жыл 12-сентябрдагы Указына ылайык, журтубузда «Махалла» кайрымдуулук фонду уюштурулду. Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетинин 1992-жыл 17-октябрдагы «Республикалык «Махалла» кайрымдуулук фондунун ишмердүүлүгүн уюштуруу маселелери жөнүндө»гү токтому, Олий Мажлистин 1993-жыл 2-сентябрь жана 1999-жыл 14-апрелдеги сессиясында жаңы редакцияда кабыл алынган «Жарандардын өзүн

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 58–59-беттер.

² Ошол китеп, 59-бет.

өзү башкаруу органдары жөнүндө»гү Мыйзамы мааленин Конституцияда белгиленген статусун андан да бекемдей турган укуктук негиздер болду.

Журтбашчыбыздын 2010-жыл 12-ноябрда илгери сүргөн «Мамлекетибизде демократиялык реформаларды андан да тереңдетүү жана жарандык коомун өнүктүрүү концепциясынын» негизинде 2013-жыл 22-апрелде жаңы редакцияда кабыл алынган «Жарандардын өзүн өзү башкаруу органдары жөнүндөгү» жана «Жарандар жыйыны раисин (аксакалын) жана анын кеңешчилерин шайлоо жөнүндөгү» мыйзамдар болсо Өзбекстан «Махалла» кайрымдуулук фондунун ишмердүүлүгүн жаңы баскычка көтөрүүдө өзгөчө фактор болду.

Өз иш-аракеттерин мына ушундай мыйзамдык негизде алып барып жаткан бүгүнкү маале жарандар кеңештери жайгашкан көркөм имараттарга, алардын айланасында курулган салкын жайларга, милиция таяныч пункттары, балдардын спорттук аянтчаларына бир көз сал. Бүгүн мааледе өткөрүлө турган бардык чоң-кичине майрамдар мааленин аксакалдары, кеңешчилери менен кеңешип, өз ара жардамдын негизинде уюштурулат.

Маале аймагын абат кылуу, көчөлөрдү тегиздөө, асфальт жаткыруу, жарыктандыруу, арыктарды тазалоо, үйлөр, дарактар, гүл жана бадалдарды тартипке келтирүү сыяктуу бардык иштердин үстүндө ушул берилген инсандар баш болушат. Ошол аймакта жашоочу ар бир жаран — иш жайы, мансабы, жашы, улуту жана дининен көз карандысыз түрдө — ушул жерди өзүнүн кичинекей мекени, бардык шаттык жана кубанычтарына күбө азиз жай катары ардактайт, асырайт. Эми элестет, ардактуу окуучу, эгерде бүткүл мамлекетибиздеги бардык маалелерде мына ушундай берилгендик менен эмгек кылынса, ар бир маале аймагы абат кылынса, Мекенибиз

канчалык кооз болот, канчалык көрктөнөт. Эң негизгиси, эгерде бардык маалелерде, анын курамындагы үйлөрдө тынч-тык-бейпилдик өкүм сүрсө, адамдардын ортосунда өз ара мээр-акыбет, урмат-сый, боорукерлик сезимдери басымдуулук кылса, бул жергенин бакыт-таалайы канчалык ачылат.

Ушул себептүү да Президентибиз маалелердеги руханий чөйрөнүн аруулугу мамлекет жашоосунда канчалык маанилүү роль ойношун мындайча баса белгилейт:

«Биз ар бир үй-бүлө, бүткүл эл-журтубуздагы руханий климат жана абалды таанып-билмекчи болсок, бул жааттагы чыныгы картинанын жаркын көрүнүшүн, оболу, мааленин турмушунда кудум күзгүдөй даана көрүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болобуз»¹.

Чындыгында, биз үчүн үй-бүлөбүз көз ачып көргөн үйүбүз болсо, маалебиз ыйык Мекенибиздин ичиндеги кичи мекенибиз болот. Жадагалса, маале үй-бүлөлөлөрдөн түзүлөт. Перзенттер үй-бүлөнүн койнунда өсүп-өнгөнү сыяктуу, үй-бүлө да мааленин көз алдында куралат, анын ичинде өнүгөт. Ошол себептен да маале үй-бүлөнүн эң жакын кеңешчиси болуп саналат.

Шаттыкта да, башка мүшкүл иш түшкөн учурларда да бири-бирине жөлөк жана жолдош болуу, айылдаштардын эзелтен келе жаткан өлбөс сапаты. Анткени, биздин маале адамдар бири-бири менен эже-синди, ага-ини, куда-сөөк, жоро-жолдош болуп кете турган өзгөчө бир жерге болуп саналат. Адамдар өз ара кубаныч жана кайгыларга шерик, перзент тарбиясында жоопкер, ийгиликтер да, кемчилдиктер да айыл элин бирдей кызыктырат. Маале мына ушундай

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 60-бет.

улуттук өзгөчөлүктөрүбүз, үрп-адаттарыбыз, ахлактык-руханий баалуулуктарыбызды муундан-муунга эсен-аман жеткирүүчү ыйык жерге болуп келе жатат.

Соңку жылдарда маалелерибиз кем каржыланган, көп балалуу үй-бүлөлөр, жалгыз карыялар, майыптар, жетим-же-сирлер, багуучусун жоготкон үй-бүлөлөрдү социалдык коргоого алуунун негизги каражаты болуп калды. Бул максаттар үчүн мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн өтө чоң суммадагы акчанын маале ыктыярына берилиши, анын адилеттүү бөлүштүрүлүүсү жаатында маалеге ишеним билдирилиши да анын аброюн жана жоопкерчилигин андан да арттырды. Ага көңүл буруунун жана беделинин жогорулашында 2003-жылдын мамлекетибизде «Абат маале жылы» деп жарыяланышы өзгөчө маанилүү роль ойноду. Жыл сайын Нооруз жана Эгемендүүлүк майрамдары алдынан өткөрүлө турган жалпы элдик ашардан түшүүчү миллиарддаган акча каражаттары да Өзбекстан «Махалла» кайрымдуулук фонду, анын облус жана райондук бөлүмдөрүнүн эсебине өткөрүлүп, бул каражаттар кем каржыланган, социалдык коргоого муктаж элдин катмарларына, «Mehribonlik», «Muruvvat» жана «Sahovat» үйлөрүнө жөнөтүлөт.

Ошондой эле, үй-бүлөдө руханий-ахлактык чөйрөнү аруулантуу, маданий турмуш шартын жакшыртуу, жеткилең муунду калыптандыруу максатында республикабыздагы бардык айыл аксакалдарынын диний агартуу жана руханий-ахлактык маселелер боюнча кеңешчилери үчүн кызмат орундары түзүлдү.

Бул дегени дээрлик он миң билимдүү, турмуштук тажрыйбасы бай эжелерибиз жана апаларыбыз үй-бүлөлөргө агартуучулук нурун, жогорку руханий баалуулуктарды үзгүлтүксүз алып кирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болду, дегени.

Бүгүнкү күндө маале жарандар кеңеши алдындагы жооптуу кеңешмелердин жетекчилигинде анын аймагында коомдук тартипти сактоо, жаштар жана өспүрүмдөрдүн арасында укук бузуулардын алдын алуу, эрезеге жетпегендердин укуктарын коргоо, жаштарды аскердик кызматты өтөөгө даярдоо маселелери ийгиликтүү түрдө чечилүүдө.

Мааледе тойлор, майрамдар, аза аземдерин уюштуруу, аларды ысырапкерчиликсиз, артыкбаш каражаттарсыз чакан түрдө өткөрүү, албетте, маале аксакалы менен айыл активдерине байланыштуу болот. Жадагалса, айылда өтүп жаткан ар бир майрам же азем үчүн маале элинин улуу-кичүүсү бирдей жооптуу. Мындай аземдерде социалдык даражасынан көз карандысыз түрдө, ар бир жаранга бирдей урмат-сый көрсөтүлөт.

! Анткени айыл кимдин каерде иштеши, канча акча табуусуна карап эмес, тескерисинче кимдин кандай адам экени, жашап жаткан жерине кандай жардам берип, анын аброюна эмне кошкону менен эсептешет, ошого карап адамга баа берет.

Маале жаштарды өнөр-кесипке багыттоочу, жумушсуздарды жумуш менен камсыздоочу турак да болот. Ар бир үй-бүлөнүн өз кесип династиясы болгону сыяктуу, мааленин да узак тарыхка ээ өнөр-кесиптик династиялары болот. Мурдагы сабактарыбызда айтып өткөнүбүздөй, айрым маалелердин, айылдардын аталышы да белгилүү бир өнөр-кесиптин аттарына шайкеш түрдө калыптанган. Мисалы, алтындап саймалоочулар (zardo‘zlar) айылы, өтүкчүлөр айылы, жыгач уста же темирчилер айылы жана башка. Бүгүнкү маалелерибизде алардын мүмкүнчүлүгү жана аймактык шартынан келип чыккан түрдө алтындап саймалоо, өтүк, топу тигүү, жыгач устачылык, темирчилик, бешик жасоочулук, таш сомдоочулук, үкөк жасоочулук, токуучулук, тери аштоочулук жана башка өнөр-кесиптин түрлөрү боюнча чакан ишканалар, устаканалар уюштурулган. Мындай ишканалардын уюштурулушунан, оболу, айыл калкы таламдуу — алардын белгилүү бир бөлүгү жумуш менен камсыздалат. Жаштардын өнөр-кесип сырларын ээлеп, эмгекти сүйүүчүлүк рухунда тарбияланып баруусунун

натыйжасында алардын бош убактысы туура уюштурулуп, түрдүү терс иш-аракеттердин (кылмышкерлик, ичкиликке берилүү, тарбиясыздык, баңгилик ж. б.) алды алынат. Анан калса, мааленин экономикалык туруктуулугу камсыздалат. Алынган кирешенин эсебинен айылдагы кем каржыланган адамдар социалдык жактан корголот, түрдүү имараттар курулуп, айыландан да көрктөнөт.

Мааледегилердин ар бир жаштын тагдырына жоопкерлиги, алар үчүн күйүнүүсү, жүрүш-турушун көзөмөлтө алуусу жеткилең инсанды тарбиялап жетиштирүүнүн фактору болуп эсептелет.

Арийне, кулк-адеби жагымдуу, ар тараптан үлгүлүү перзент айылдын, мааленин аброю, ал эми жөндөмсүз, ахлагы жаман балдар мааленин аброю үчүн так, кемчилдик болуп саналат.

Мааледен журтка, дүйнөгө таанымал инсандар жетишип чыкса, бүткүл маале эли сыймыктанат, башын бийик көтөрүп жүрөт. Жана тескерисинче, «баланча айылда мындай жаман иш болуптур» деген сөз бардыгынын башын жерге иет, арына тиет. Ошондуктан мааленин тартип-эрежелерине анын бардык мүчөлөрү амал кылуулары шарт деп эсептелет. Кимдир бирөө буларга баш ийбесе, ал мааледе өтө турган аземдерге, той-мааракелерге чакырылбайт. Эгерде менменсинүү менен коңшу-колон, маале элинин каада-салттарын тепсенди кылса же башкаларга кенебестик менен мамиледе болсо, мындай адам мааледен чыгарып ташталат.

Маале, айтып өткөнүбүздөй, үй-бүлөнүн тынч-ынтымактуулугун, биримдүүлүгүн чындай турган жер. Үй-бүлөдө кээ бир арзыбаган нерсе себеп жанжал чыгышы жана бул жөнүндө аялы же күйөөсү айылдык жарандар кеңешине кайрылышы мүмкүн экендиги турган сөз. Мындай абалда айыл

улуулары оор-басырыктуулук менен, терең ой жүгүртүп, аларды мүмкүн болушунча элдештирүү жолунан барышат. Муну менен үйдөгү жаңжал жалпыга жайылып кетпей, кийинки оңтойсуздануулардын алды алынат.

Ал эми эң негизгиси болсо — перзенттерге ыйык турак болгон үй-бүлө сактап калынат.

Журтубуздагы көпчүлүк айылдардын жаштары кечинде-си тынч, жайынча, өз ара урмат менен пайдалуу маек курушуп отурганын көрүп, дилиң кубанычка толот. Мындай ынтымак жана маданияттуулук маале активдеринин руханий-ахлактык тарбиясынын натыйжасы, ошол айылдын көркү жана куту болуп саналат.

Тескерисинче, кээ бир айылдарда жаштардын топтолуп, чегип турушканын, бул аз келгенсип, ооздоруна орой сөздөр чыгып жатканын көрүп, угуп, өксүнөсүң. Кээ бир маале адамдары аларды көрмөксөн, укмаксан болуп өтүп кете беришет. Чындыгында, бүгүн зыянсыздай туюлган бул абал эртең болбосо бүрсүгүнү аянычтуу натыйжаларга алып келиши турган сөз. Бул сөзгө атайын көңүл буруп жатканыбыздын түпкү максаты, мааленин бир мүчөсү катары сен да өз жүрүм-турумунду, адеп-ахлагыңды кадыресе күзөтүп, аны жолго салуун, башкаларга үлгү болоорлук денгээлде жеткилендикке жетүүн талап кылынат. Анткени маале азыркы мезгилде негизги көңүлдү таалим-тарбия иштерине, жаш муундун жеткилендигине караткан. Бул багытта мектеп менен тыгыз байланыш орнотулууда. Арттырылган тажрыйба мектеп — маале — мектеп байланышынын канчалык маанилүү экендигин көрсөтүп жатат.

Ардактуу окуучу, элибиздин мааледей өзгөчөлүү баалуулугунун беделин түшүрүү үчүн айрым чет элдик уюмдар калыс эмес пикирлерди таратып жаткандыгынан да кабардар болууга тийишсиз. Анткени, улуттук руханияты-

быз жана идеологиябызга кандай кысымдар көрсөтүлүп жаткандыгынан, биздин өздүгүбүздөн алыстатуу жолунда кимдер кандай аракет жасап жаткандыгынан кабардар болуу жашына эчак эле жеткенсин. Мааледей байыркы социалдык институтубуздун чыныгы маанисин бурмалап көрсөтүп жаткан мындай уюмдардын иш-аракетине каршы адистерибиз негиздүү жооп беришүүдө. Төмөндө мына ушундай макалалардын биринен үзүндү окуйбуз:

«Өзүн адам укуктарынын калыс коргоочусу деп тааныштыра турган чет өлкөлүк уюмдардан айрымдарынын «Маале мамлекеттин кысым көрсөтүүчү мекемесине айланып жатат» деген кур жалааларына бир кара. Эрди-катындын ортосундагы түшүнбөстүк, жаңжалдуу маселелер көтөрүлгөндө, алардын сотко эмес, маалеге кайрылуулары «адам укуктарынын бузулушу» имиш.

Ушул дооматтын айланасында бир пикир жүргүзүп, ой токтотуп көрсөк... Кай бир Батыш мамлекети бир жыныстуу никелерге кеңири жол ачып берүүнү өзүнө туура көрүп жатса, башка бир «маданияттуу улут»тун өкүлдөрү болсо демократияны дүкөнгө жыпжылаңач бастырып кирип, колуна илинген нерсени алып кетип, жарабаган бир напсисин кандыруудан турган нерсе деп түшүнүп жаткан болсо, биз алардын бул ишине аралашпай жаткандыгыбыз биздин бул маселеде таптакыр пикирге ээ эместигибизди билдирбейт го. Күн ара кайталанып турган мындай абалдар боюнча бирөө биздин пикирибизди сурап отурганы жок го. Эмне үчүн адамгерчилик руху таралып турган өз улуттук баалуулуктарыбызды кайра калыбына келтирүү жолунда жасап жаткан аракеттерибиз башкалардын уйкусун качырышы керек?

...Биздин элибизде ыйман көзү менен көрүлө турган, улуттун психикасына сиңип, анда миң жылдык тажрыйбалардын негизинде толук калыптанган, жазылбаган жашоо эрежелери да бар. Буга ылайык, үй-бүлөлүк келишпестиктер дароо эл арасында жайылтылбайт, эр аялдын, аял болсо эрдин үстүнөн жашыруун арыз жазып, көчөгө оолугуп чуркабайт. Анткени, бул үй-бүлө мүчөлөрүнүн экөөсү тең айыл-атанын көз алдында өсүп-чоңойгон, алардын кулк-мүнөзүнөн дагы эле ушул айылдагылар, мааледегилер баарынан көрө жакшырак кабардар экен, эң негизгиси болсо, алардын ыйык

никесине ушул кишилер күбө болушкандыктан, пайда болуп жаткан жанжалдын алдын алууга мааленин көмөктөшүүсү туура жана натыйжалуу болушу табигый көрүнүш го»¹.

Көрүп турганындай, бүгүнкү дүйнөдө улуттук-руханий баалуулуктарыбыз менен, жалпысынан алганда, бай руханиятыбыз менен сыймыктануунун өзү гана жетишсиздик кылат. Аны асырап-абайлоо, заманга ылайык түрдө өнүктүрүү, кең жамаатчылыктын алдында жайылтуу, үгүттөө, ар түрдүү жат көз караштардан коргоо да сени менен биздин перзенттик бурчубуз болуп саналат.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Өзбек маалесиндей өзүн өзү башкаруу системасынын башка жерлерде дээрлик кезикпестигинин себеби эмнеде деп ойлойсун?
2. Совет доорунда маалеге дээрлик көңүл бурулбаганы, аны абройсуздандыруунун чыныгы себеби эмнеде?
3. Эгемендүүлүк жылдарында мааленин укуктук статусун кайра калыбына келтирүү, чындоо жаатында кандай иштер аткарылды?
4. Журтбашчыбыздын маалеге карата «элибизге мүнөздүү болгон өзүн өзү башкаруу системасынын баалуу методу» деп берген мүнөздөмөсү кандай тарыхый мааниге ээ?
5. Маале элине кошула албай турган, анын кубаныч-кайгысына көңүлкош адам башка жерде өзү жөнүндө жакшы эскерүү, элес калтырышы мүмкүнбү?
6. Азыркы күнгө чейин өз маалеме аз болсо да аброй алып келдим же анын абаттыгына өз үлүшүмдү коштум дей аласынбы?
7. Ар бир мааледе болгону сыяктуу сен жашаган жерде да мааленин бардык жумуштарына дайыма даяр турган бир адам бар. Ошол адамдын жүрүш-турушу, табияты жөнүндө классташтарына айтып бер.

¹ «Xalq so'zi» газетасынын 2003-жыл 16-декабрдагы саны.

ТЕКШЕРҮҮ ИШИ

Тапшырма: «Үй-бүлө жана маалем — көрктүү Мекеним» темасында реферат даярда.

Аны жазууда төмөнкү маселелер боюнча өз алдынча пикир жүргүзүүгө аракеттен:

- «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китебинде ушул маселелер боюнча Журтбашчыбыз билдирген ой жана пикирлер (чыгарманын 52–60-беттери);

- перзент тарбиясында үй-бүлө чөйрөсү чечүүчү мааниге ээ экендиги;

- үй-бүлөдөгү руханий климаттын аруулугун, тазалыгын камсыздоочу факторлор — өз ара урмат, мээр-акыбет, жардам жана башкалар;

- үй-бүлөдө кыз бала үчүн эне, уул бала үчүн болсо ата устат, тарбиячы экендиги, алардын урматын жайына коюу перзенттердин бурчу саналышы;

- советтер доорунда үй-бүлө, маале маселелерине болгон көңүлкоштук, анын терс кесепеттери;

- эгемендүүлүк себеп бою түзөлгөн маале институтунун бүгүнкү иши, анын укуктары, милдеттери, жоопкерчилиги;

- маале — улуттук баалуулуктарды, үрп-адаттарды, жогорку руханиятты муундан-муунга эсен-аман жеткирүүчү жай катары;

- жаштардын ахлагы, адеби, көз карашынын таза, аруу калыптанышында маале чөйрөсү көрсөтө турган таасир;

- үй-бүлө жана мааленин өз ара тыгыз байланыштуулугу, алардын бири-бирин толтуруучулук касиети;

- үй-бүлөнүн кадыр-баркын, мааленин аброюн элдин арасында жогорулатуу үй-бүлө жана мааленин ар бир мүчөсүнүн, өкүлүнүн сыймыктуу бурчу экендиги жана башка маселелер.

ТААЛИМ ЖАНА ТАРБИЯНЫН ШАЙКЕШТИГИ

Агартууну жактоочу бабабыз Махмудкожо Бехбудий мындан дээрлик жүз жыл мурда — 1914-жылда «Оуна» журналы аркылуу «Muhtaram yoshlarga murojaat» жарыялап, анда, мындай деген эле: «Ардактуу туугандар! Бардыгыбызга күн сыяктуу жаркын жана маалым болгондой, мектеп — өнүгүүнүн башталышы, маданият жана таалайдын дарбазасы болуп эсептелет. Ар бир улут эң оболу, эски мектебин заманга жараша кайра ондоп көбөйтмөйүн өнүгүү жолуна кирип маданияттан пайдалана албайт. Заманбап маданияттан куру калып, искусство жана агартуу куралы менен куралданбаган улут болсо, дүйнөдө ыракат жана таалайдын жүзүн көрө албайт», — деген эле. Анын замандашы жана улантуучусу Абдулла Авланий болсо өзүнүн «Turkiy Guliston yoxud axloq» чыгармасында мындай деп күйүнүп жазган:

Бул заманда пил менен күрөшүү эрдик эмес,
Эр дешет эгер тутса илим-өнөр жакасын.
Беш сом, он сом табышса илим менен душмандар,
Жүк ташуучу болуп алып, алабыз тыйын-чакасын.
Башкалар өнөр, соода менен өссө, өнүксө,
Биздин эл буттан алат өлгөн аттын такасын.

Ардактуу окуучулар, жогоруда тарыхый мисалдарды келтирүүдөн көздөгөн максатыбызды билип турган болсоң керек. Бали, эми сен да, ал же бул мамлекеттин азыркы деңгээли, келечектеги тагдыры ошол журттагы мектептердин абалына, ал жерде бериле турган таалим жана тарбиянын мазмуну жана сапатына тыгыз байланыштуу экендигин жакшы билесиң. Анткени, бүгүндүн жана эртенин ээлери дал ушул илим алуучу жайларда өнүп-өсөт, инсан болуп калыптанат.

Журтбашчыбыз таалим жана тарбиянын өз ара бекем байланыштуулугун, аларды бири-биринен ажыратуу такыр мүмкүн эместигин төмөнкүчө баса белгилейт:

«Таалимди тарбиядан, тарбияны болсо таалимден ажыратып болбойт — бул чыгышка мүнөздүү көз караш, чыгышка мүнөздүү жашоо философиясы болуп саналат»¹.

Эмне үчүн бул көз караш жана философия көбүрөк Чыгышка мүнөздүү экендигине басым жасалып жатат? Себеби, биз таандык болгон Чыгыш элдери мектепке, жадагалса билим берүү мекемесине балага бир гана билим берүүчү, илим-өнөр үйрөтүүчү мекеме деп эмес, о.э. инсандын өздүгүн тарбиялоочу, аны ар тараптуу жеткилең кылып калыптандыруучу куттуу жай деп да караган. Анткени акылдуу, билимдүү болуу инсандын бир артыкчылыгы эсептелсе, мына ушул билим жана акылды изгилик жолунда иштетүү, эң негизгиси — адеп-ахлакты, мээр-акыбетти, адамзаттыкты турмуштук ынаным деп билүү адамдын руханий көркү болуп саналат.

Эгерде айрым Батыш мамлекеттеринин билим берүү системасына көз салсак, аларда баланы белгилүү бир билимге, илимдин тармагына багыттоо, ушул багыт боюнча барган сайын тереңдетүү маселесине көбүрөк көңүл бурулушуна күбө болу-буз. Алардагы окуучулар өз мугалимине устат, ар жаатта өрнөктүн үлгүсү, урмат жана ыкыласка татыктуу мугалим катары эмес, тигил же бул предметтин адиси, ошол предметтер боюнча билим жана көнүккөндүктөрдү сабак түрүндө жеткирип берүүсү керек болгон кесип ээси катары мамиледе болушат. Сабакты өтүп болгон мугалим да баланын ахлагы, дүйнөкарашы, руханий-рухий керектөөлөрү менен анчалык деле кызыкпайт, бул нерселерге өзүн жоопкер — милдеттүү, деп сезбейт.

Балким ушул себептүү да айрым Батыш мамлекеттери техникалык-технологиялык жактан өтө илгерилеп кеткен, алардагы жашоо жыргалчылыгы сезилерүү даражада жогору болсо да, адамдар, айрыкча, жаштардын ортосунда адеп-ахлак менен байланыштуу өтө көп көйгөйлөр келип чыгууда. Аталар менен балдардын ортосундагы олуттуу келишпестиктер, өз ара мээримдин жоктугу, жаштардын ичкиликке, чегүүгө, баңгиликке жана ар түрдүү ахлаксыз кылыктарга ооп кетиши ушулардын катарында.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 62-бет.

Телевидение жана Интернет тармагынан, башка массалык маалымат каражаттарынан билгенибиздей, али ал, али бул мамлекетте жаш окуучу же студент өз мугалимин же классташтарын ырайымсыз түрдө атып таштайт, көчөдө түрдүү оор кылмыштарды эч бир сескенбей жасай берет. Мисал түрүндө бүткүл дүйнөлүк массалык маалымат каражаттарында жарыяланган төмөнкү кабарды келтирүү мүмкүн: «Бразилиянын Рио-де-Жанейро шаарындагы мектептердин биринде үрөй учарлык окуя болду. Куралданган адам билим берүү мекемесинин залына кирип, топтолгондорго карата ок аткан. Ошол учурда бул жерде 40 тан ашуун окуучу бар эле. Бул окуянын натыйжасында алардан 12 си курман болгон, дагы отуз киши жараланган. Полиция өкүлдөрүнүн айтымында, жасаган жырткычтыгынан соң кылмышкер өзүн өлтүргөн. Кийинчерээк ким экендиги аныкталган бул адамдын бир маалдар ушул мектепте окугандыгы маалым болду...»¹

Бул сыяктуу терс көрүнүштөрдүн түпкүрүндө жаш муун билим алуучу мекемелерде тарбия маселесине, жаш инсандын дилинде изги сезимдерди тарбиялоо ишине жетиштүү көңүл бурулбастыгы сыяктуу олуттуу көйгөйлөр турат, деп жыйынтык чыгаруу мүмкүн.

Бизде болсо бул маселе башкачараак түшүнүлөт, анын чечимине өзгөчөрөөк мамиле жасалат. Билим алууну жактоочу бабабыз Абдурауф Фитрат бул мамилени төмөнкүчө негиздейт: «Урпактарды тарбиялоо адамзаттын кызматы болуп эсептелет. Качан гана биз ахлак ээси болгон перзенттерди тарбияласак, ошондо гана мойнубуздагы бул кызматтын милдеттүүлүгү арылат. Кимде ким ахлаксыз балдарды тарбияласа, адамзатка кызмат эмес, душмандык кылган болот. Коом алардын перзенттеринен безет. Жагымдуу жана жакшы ахлакка ээ болгон перзент, ыйман ээси болгон ата-энеден

¹ «Xalq so'zi» газетасынын 2011-жыл 9-апрелдеги саны.

болот, эгерде ата-эне ахлаксыз болсо, алардын тарбияларынын көлөкөсүндө өскөн перзент да ахлаксыз болот»¹.

Элибиз тарабынан «Устат атандай улуу» деген накыл сөз төгүнгө айтылбаган. Анткени баланын чыныгы инсан болуп тарбиялануусунда, руханий кусурларсыз жеке инсан болуп бутка турушунда мугалим – тарбиячылардын кызматы атанын кызматынан кем болбойт. Мугалимдер

жаштарга билим берүү, алардын акылы толук, баамы курч болуусу жөнүндө гана эмес, өнүп-өсүп жаткан баланын кулк-мүнөзү инсандык түспөлгө кирүүсү, анын дилинде мээр-акыбет, башкаларга урмат-сый, алардын кубаныч жана кайгыларына тиешелүү сезимдери жетилиши жөнүндө да кам көрөт. Бул жаатта оболу мугалим-тарбиячыларыбыздын өзү башкаларга үлгү болот, ар бир сөзү, аракети менен айланасында таза, аруу руханий чөйрөнүн пайда болушуна умтулат.

Журтбашчыбыз эгемендүүлүктөн мурда – 1990-жылдын 24-мартында, республикабызда Президенттик кызмат орду жарыяланган күнү айткан тарыхый докладында жаш муундун руханий тарбиясы маселесине өзгөчө көңүл бурган эле:

«Дагы бир олуттуу маселе – өсүп келе жаткан муунга, анын руханий тарбиясына өтө чоң жоопкерчилик сезими менен кароо маселеси. Анткени жаштар элдин руханиятынын жемиши да, келечеги да...»

Өзүбүздүн руханий бурчубузду актоону кааласак, аларга аталардай камкордук кылышыбыз керек»².

Өзбекстанда, көптөгөн тармактарда болгону сыяктуу, таалим-тарбия системасында да мурдагы совет доорунда орногон өтө терс абалдарга эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарынан баштап чек коюуга киришилди. Кадрларды даярдоонун улуттук программасы жана 2004–2009-жылдарда Мектепте билим

¹ **Абдурауф Фитрат.** Oila. –Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 1999-жыл, 25-бет.

² **Ислам Каримов.** O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. –Т.: «O'zbekiston» БПЧУ, 2011-жыл, 160-бет.

берүүнү өркүндөтүүнүн жалпы улуттук мамлекеттик программасынын турмушка ийгиликтүү колдонулушу натыйжасында, журтубузда таптакыр жаңы маани-мазмундагы таалим-тарбия системасы пайда болду. Мурдагы сабактарыбызда айтып өткөнүбүздөй, эми баланын тогуз жылдык жалпы билим берүү жараянында байкалып жаткан талантына карап, анын илим же өнөр жолунан кетүү мүмкүнчүлүгү пайда болду.

Мамлекетибизде кыска мезгил ичинде миндеген академиялык лицейлер, өнөр-кесиптик коллеждер курулуп, жаштар жана алардын устаттарынын ыктыярына берилди. Жогорку окуу жайлары, башка билим берүү мекемелери заманбап билим берүүнүн, илимий изилдөө жүргүзүүнүн эң алдыңкы жабдыктары жана усулдары менен камсыздалды.

Бул жаатта ишке ашырылган эң негизги жаңылык, жетишкен эң чоң ийгилик, Өзбекстанда таалим-тарбиянын маани-мазмуну түптөн жаңыланды. Бүгүнкү окуучу-студенттин аңсезими, акыл-эси эми катып калган советтик догмалар, катмарлык көз караштар менен толтурулбайт. Ал дүйнөнүн эң алдыңкы пикири менен танышуу, аны чечмелөө жана өз көз карашын ээн-эркин калыптандыруу мүмкүнчүлүгүнө жетишти. Бул, жаштарыбыздын ою эркин болду, анын горизонттору кеңейди, көз караштары тереңдешти дегени. Биз бул маселеге өзгөчө көңүлүндү бурганыбыз бекеринен эмес, албетте. Анткени, Президентибиз бир нече жолу баса белгилегендей:

«Пикирдин көз карандылыгы, ой жүгүртүүнүн кулчулугу ар кандай экономикалык же саясий көз карандылыктан да көбүрөөк коркунучтуу болуп саналат»¹.

Чындыгында, дүйнө иштерине, айланада болуп жаткан окуяларга өз алдынча жана сергек карай албай турган, ал үчүн зарыл билим жана тажрыйбага ээ болбогон, эң өкүнүчтүүсү — ар бир окуя-кубулушка өз эли, мамлекетинин кызыкчылыкта-

¹ **Ислам Каримов.** Yoshlarimiz — xalqimizning ishonchi va tayanchi. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2006-жыл, 57-бет.

рынан келип чыгып мамиле жасоодой негизги көнүккөндүктү ээлебеген инсанды кара ниеттүү күчтөр каалаган жакка баштап кетиши мүмкүн. Андан журтун, өзүн тааныбай турган, Мекенине кыянат кылуучу террорчу-кылмышкерди жасоо да, эл-журт байлыгын талап-тоноп чет элге сатуучу напси пендесин тарбиялоо да мүмкүн. Же болбосо ата-энеси, эли берген нан-тузга бут коюучу туз тепкирлер да, улуту, элинин эзелки руханиятына, жогорку ахлактык көз караштарына таптакыр жат болгон, маани-мазмунунда безбеттик, уятсыздык, ыймансыздык сыяктуу илдеттер жашыруун «массалык маданият»ка парасатсыздарча ээрчүүчү жеңил мүнөздүүлөр да дал ушундай пикири көз каранды, ой жүгүртүүсү кулдукка туш болгон жаштардан жетишип чыгат.

Тескерисинче, адам баласы качан гана өз алдынча, эркин жана активдүү ой жүгүртсө, анын дилинде журтуна, ата-энесине, үй-бүлөсү жана маалесине мээрим-сүйүү сезимдери толук болсо, бул инсанды оңою менен женип да, изги жолдон азгырып да болбойт.

Бул үлгүлүү абалга, терең акыл-эс менен жогорку руханияттын бул толук шайкештигине бир гана таалим-тарбиянын шайкеш алып барылуусу, инсандын өнүгүүсүнүн ар эки багытына бирдей чоң көңүл бурулуусу аркылуу гана жетишүү мүмкүн.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Махмудкожо Бехбудий жана Абдулла Авланийдин китепте келтирилген пикирлери өткөн кылымдын 10-жылдарында канчалык маанилүү эле?
2. Журтбашчыбыздын таалим жана тарбияны шайкеш алып баруу керектиги жөнүндөгү пикирлери кандай максаттарды көздөп айтылган?
3. Элибиздин «Акыл башка, парасат башка» деген сөзү кандай маанини билдирет? Ушуга окшош дагы башка макал, лакап, накыл сөздөрдү билесинби?
4. Адамдардын ортосундагы өз ара мамиле-байланышты чыгылдырууда Батыш менен Чыгыш, атап айтсак, өзбек кино аткаруучуларынын усулдарынын арасында кандай айырмалар байкалат?
5. Таалим-тарбия алуу адамдын бүткүл өмүрү бою токтобостугу керек, деген сөздү кандай түшүнөсүң?
6. «Акылдуу адам» менен «билимдүү адам»дын ортосундагы окшош жана айырмалуу жактарды чечмелеп бер.

РУХАНИЯТКА КООП САЛУУ – ӨЗДҮГҮБҮЗГӨ КООП САЛУУ ДЕГЕНИ

Ардактуу окуучу, эгемендүү Ўзбекстандын өзүнө мүнөздүү болгон өнүгүү модели жөнүндөгү сабагыбыздан билип алганындай, биздин журтубузда жөн эле базар мамилелери басымдуу болгон коом эмес, жарандарыбыздын изги кызыкчылыктарына, инсандык жашоо талаптарына жооп берүүчү коом курулууда.

Башкача кылып айтканда, бул коомдо материалдык байлык артынан сая кууп түшүү, кайсы жол менен болбосун напси талаптарын кандыруу сыяктуу жапайы каалоолорго эмес, инсандын материалдык да, руханий да токчулугун камсыздоого негизги көңүл бурулат.

Адамдын адеп-ахлагы, мээр-акыбети, ыйман жана уяты, аруулук жана адалдыгы, уят жана ыйбасы базарга салына турган нерселер эмес. Элибиз не деген күндөрдө — согуш жана куугунтуктоо доорлорунда да, ачкачылык жана жокчулук замандарында да бул жогорку руханий түшүнүктөрдү напси-нин каалоолоруна курман кылган эмес, адамдык көрүнүшүн жоготпогон.

Ўзбекстан эркин жана демократиялык мамлекет катары боорун дүйнөгө кең ачып, анын аймагына, жарандарынын ой жүгүртүүсүнө дүйнөдөгү көптөгөн оң жаңылыктар менен бирге, Жер жүзүнүн ал же бул бурчундагы пайда болуп таралып жаткан бир топ илдеттер да жапырылып кирүүгө тынымсыз аракет кылууда. Мына ушундай илдеттердин катарында адам соодасы, баңгилик, аракеттик сыяктуу адам баласын жемирүүчү олуттуу коопторду саноо мүмкүн.

Тарых сабактарынан билгениндей, биздин заманга чейинки доорлордо дүйнөнү титиреткен Рим империясынын аймагында, Египет жана башка бир топ өлкөлөрдө согуштар учурунда колго түшкөн аскерлер же баскынчылар тарабы-

нан баш ийдирилген аймактарда жашоочу калк кул катары базарларга алып чыгылган, алар кудум айбан сыяктуу сатылган. Мына ушундай кулдар — гладиаторлордун катышуусунда чоң майдандарда, миндеген кишилердин көз алдында ырайымсыз, кандуу согуштар уюштурулган. Адам балдары кудум короз же кочкордой өз ара урушууга, бири-бирин жеңүүгө мажбур кылынган, топтолгон аламан мына ушул көрүнүштөрдөн өзгөчө ырахат алган. Эсинде болсо, бул боюнча өзбек адабиятында акын Усман Насырдын «Нил жана Рим» чыгармасында таасирлүү көрүнүштөр чагылдырылган.

Албетте, адамзаттын маданий өнүгүшү бул шерменделүү абалдарга эчак эле чек койгон, мындан кийин адамдын кул кылып сатылуусу акылга сыйбай турган кылмыш эсептелиши жалпы эл тарабынан тан алынгандай болгон эле.

Тилекке каршы, бүгүнкү күндө дүйнөнүн түрдүү бурчтарында ушундай «ишкер» топтор, борборлор пайда болгон. Алар ошол каргашалуу сооданы башкачарак — «маданийлешкен» түр-түспөлдө кайра уюштурууга киришишкен.

Бул кылмыш ээлеринин торуна көбүрөк али жакшы-жамандын, дос-душмандын айырмасына барбай турган жаштар, жадагалса, сенин теңкурларың болгон өспүрүмдөр түшүп калууда. Дүйнөнүн ал же бул мамлекетинде аз эле эмгек кылып көп киреше табуу, бул кирешенин эсебине болсо жыргап жашоо мүмкүндүгү жөнүндө жалгандарды түрдүү усулдар менен кайталай турган мындай топтор биздин журтубузга да сүнгүп кирүүгө күн-түн дебей аракеттенип жатат. Эң кооптуусу — ушундай адамдар менен жоро-жолдош болууга макул болуп жаткан, алардын кылмыштуу пландарын ишке ашырууга жардам берип жаткандар да, аз болсо да, табылып турат. Бул адамдар али маалесинен, айылынан башка жерди көрбөгөн, турмуштук тажрыйбасы жок, бозулан жаштарды түрдүү убадалар менен алдап чет элге алып чыгып кетүү, ошол жерде башка бир алдамчы топторго сатып жиберүүдөй караөзгөй кылмышты ишке ашырышууда.

Алар, мисалы, уул балдарга «баланча мамлекетте курулуш же соода тармагында жумуш бар, жаныңды кыйнабай айына баланча доллардан киреше табасың», кыз балдарга болсо,

«баланча мамлекетте мейманкана ишчилерине, ресторандарында официанттарга талап чон, айлыгынан сырткары күнүмдүк тапкан чай пулунун өзү үйгө бир кап акча менен кайтышыңды кепилдейт» өндүү жалгандарды айтып, аларды өздөрүнө жипсиз байлап алууга умтулушат. Эптеп жаштардын ишеничине кирген бул алдамчылар алардын паспортун кудум «самолёт же поездге билет алуу, бара турган мамлекетинде мейманканага каттоо үчүн» алып коюшат да, болочок курмандарын чет элге чыгарып алгандан соң, паспортсуз эми эч каерге бара албастыгын билип, документин кайтарып бербейт. Мындай жалганга учкан көпчүлүк жаштар болсо, ошол бейиш убада кылынган чет элде — эч кимди тааныбай турган, жардам сурап бара турган даректи билбей турган, тааныш эмес журтта ыпылас адамдарга сатып жиберилет. Натыйжада, кайсы мамлекеттен экенин тастыктоочу документи — паспорту колунда болбогон жигиттер укуксуз кулдай түрдүү курулуштарда күн-түн иштетилип, өлүп калбастык үчүн гана күндөлүк тамак-аш менен камсыздалат да, жылдар бою кылган эмгеги үчүн сокур тыйын да ала албай, эгерде башка кандайдыр бир нерсеге кабылбаса, арандан зорго үйүнө кайтып келишет. Ал эми кыздар чет элдеги түрдүү түнкү клубдардын ыктыярына сатылып, ал жерлерде акча, байлык куруткан жийиркеничтүү адамдардын балит чеңгелине түшөт.

Чындыгында, ошол жаштар дүйнөнүн кандайдыр бир жеринде бекерге бир сындырым да нан берилбестигин, элдин сөзү менен айтканда, акысыз быштак чычкан тутчу капканда гана болушун, эң негизгиси — инсан эч каерде өз журтундагыдай ээн-эркин иштей жана жашай албастыгын аңдап жетүүлөрү канчалык маанилүү.

Алар дагы бир нерсени билип коюулары керек, азыркы күндө дүйнөдө жылына орточо 4,5 миллион адам кулдуктун түрдүү көрүнүштөрүнө туш болууда. Дүйнө бойлоп таралган адам соодасынан түшө турган кирешенин өлчөмү болсо, 12–15 миллиард долларды түзүп жатат.

Биздин журтубузда иштеймин, адал акча таап турмушумду жолго коём деген, колунан иш келе турган ар бир инсанга, билимдүү адиске, албетте, иш табылат. Бардык сөз адамдын

кандайдыр бир өнөр-кесипти астейдил ээлеп, ошол тармактын устасына айлануусунда, сабыр-такаат менен, адал жана берилгендик менен эмгек кылууга киришүүсүндө калган. Мындай инсандар ишкана жана мекемелер тарабынан ишке чын жүрөктөн сунушталат, эмгегине жараша материалдык да, руханий да колдоого алынат.

Адам соодасындай оор кылмыштын алдын алуу, журту-буздун жарандары, биринчи орунда жаштарыбыздын жашоосу жана тагдырын бул кооптордон коргоо жаатында Ўзбекстанда олуттуу иш-чаралар аткарылууда.

Атап айтсак, 2008-жылдын 8-июлунда Ўзбекстан Республикасы Президентинин ушул маселеге арналган Токтому, 2008-жылдын 17-апрелинде «Адам соодасына каршы күрөш жөнүндө»гү Мыйзам кабыл алынды.

Бүгүнкү күндө мамлекетибиздин укук коргоо органдары, таалим-тарбия мекемелери, көптөгөн коомдук ишканалардын күчтөрүн өз ара бириктирип, бул өтө кооптуу коркунучка каршы натыйжалуу күрөш алып барылууда.

Жашообуздун көркүнө көлөкө салып жаткан илдеттердин кезектегиси — бул аракеттик жана баңгилик. Тилекке каршы, азыркы мезгилде, жадагалса өспүрүм-жаштар, аялдардын ортосунда да ичкиликке, чегүүгө, жадагалса, баңгиликке көңүл коюу абалдары учурап жатат.

Албетте, инсан энеден ичүүчү же чегүүчү болуп төрөлбөйт. Бул жагымсыз адаттарды келтирип чыгаруучу бир топ себептер бар.

Атап айтсак, туулган күндөрдү белгилөө, бөбөк дүйнөгө келиши себеп өткөрүлө турган түрдүү иш-чаралар, мааледе, жоро-жолдоштор ортосунда уюштурула турган отуруштар, жыйындар, бүтүрүү кечелери, нике тойлору жана башка аземдерде спирттүү ичимдиктердин ашкере ичилиши да ичкилик ичүүчүлүктүн тамыр атып кетишине себеп болууда.

Той, кубанычтуу аземдерде ушул шаттыктын ээлеринин атына мактоолор айтылып, чөйчөк көтөрүлөт, бөтөлкөнүн ичинде «зыянсыздай» турган ууну ичүү көпчүлүккө сунушталат. Бул абалды аземде катышып жаткан жаш балдар көрүп-күзөтүп турушат. Чондордун мындай кылыктарын көргөн

жаштарда аста-секин андан та-тып көрүү кызыгуусу ойгонот. Ошентип, кудум шаттыкка ко-шулган жаш инсан ичүүнү үй-рөнүп барат.

Жаштардын ортосунда ара-кечтик, баңгилик сыяктуу айы-гышы кыйын болгон илдеттер-дин таралышына ата-энелер-дин өз жумуштары менен өтө алек болуп, балдарды көзө-мөлсүз калтыруусу, үй-бүлөлүк келишпестиктер, билим берүү мекемелериндеги тарбиячы-лардын өз милдетине кайды-герлик менен карашы, айрым жаштардын керегинен ашык-ча камсыздалып, эркекетип жиберилгени жана башка фак-торлор себеп болууда.

Маалым болгондой, спирттүү ичимдиктерди ичүү, түрдүү наркотикалык заттарга үйрөнүп калуу мамлекет жарандары-нын ден соолугу, эмгек өндүрүмдүүлүгү, өндүрүштүн өнүгүүсү, аң-сезимдик жана физиологиялык жеткилендикке өтө терс таасир этет. Бул аянычтуу абал бүгүнкү күндө айрым Батыш мамлекеттери үчүн өтө олуттуу, өмүр-өлүм маселесине ай-ланып үлгүрдү.

Анткени спирттүү ичимдиктердин, наркотикалык заттардын кулуна айланып калган инсан үй-бүлөсү үчүн да, коом үчүн да пайда келтирбейт, тескерисинче, аларга өзү билип-билбей чоң зыян тийгизет.

Кайкавус, Юсуф Хас Хажиб, Беруний, Ибн Сина, Алишер Наваий, Бабур Мырза сыяктуу даанышмандар да ичкилик ичүүнүн зыяндуу акыбеттерин көрсөтүп, адамдарды ага көңүл койбоого үгүттөшкөн.

Алишер Наваий аракеч жөнүндө: «Жаман иттей адамдарга өз-өзүнөн кол салат. Аны жөн эле жаман ит эмес, кабанаак ит десе да болот. Ичкилик дарттын оту менен суусу болуп саналат: жок, ал тозоктун оту жана бороондун суусу болот... Бул отто төрт элемент эле күйүп бүтпөстөн, ошону менен

бирге акыл менен сезим, Ислам динине болгон ынаним да жоголуп кетет», — деген.

Ичкилик адамды уятсыз, ар-намыссыз, жалганчы, ырайымсыз адамга, жадагалса, адам өлтүргүчкө айландырып коюшу өтө көп жолу күзөтүлгөн. Ал адамдын мээсине катуу таасир этип, боорду, нерв тамырларын иштен чыгарат, жүрөк ишмердүүлүгүн алсыздатат. Ичкиликке берилген адамдын жашоосу, көбүнесе кырсык менен бүтөт.

Мындай адам ар-намыс, үрп-адат, ыйман-нысап жана башка инсандык мамилелердин ченемин унутат, боор ооруу деген түшүнүктөрдөн алыстап кетет, акыл-эссиз жана дитсиз бир макулукка айланып калат.

Теңдешсиз акын жана падыша Бабур Мырза ичкиликтин адамдын психикасында, өнөр-кесибинде, көз карашында канчалык чоң кризиске алып келээрин терең түшүнгөн жана өзү бийлик жүргүзгөн өлкөлөрдү бул балээнин ченгелинен куткаруу ниетинде атайын токтоп кабыл алган. Аталган бул документте «эч бир адам ичкилик ичүүгө аракет кылбасын, ичкилик жасабасын, сатпасын жана албасын, өзүндө сактабасын, ташыбасын жана алып келбесин: «Ичкиликтен качкыла, мүмкүн, жардам табаарсыңар» (хадиси шариф)» деп кескин белгилеген эле.

Күзөтүүлөр, акылы кем 1000 баладан 500 үнүн апасы, ал эми 70 инин атасы да, апасы да спирттүү ичимдиктер ичет экен. Француз врачы Демма 28 жыл бою күйөөсү да, аялы да ичкиликке берилген он үй-бүлөнү күзөткөн. Бул үй-бүлөлөрдө төрөлгөн 57 баланын 25 и жашына жетпей өлгөн, бешөөндө тутканак оорусу болгон, бешөөсүнүн баш мээсинде суу топтолгон, 12 синин акылы кем, булардан болгону ону гана дени соо төрөлгөн. Тутканак оорусу менен ооруган ар 100 баладан 60 ынын ата-энеси жеткен аракетчер болушкан.

Ичкилик түрдүү кылмыштардын башы. Далилдерге кайрылсак, 70 % га жакын адам өлтүрүү, 80—90 % ээн баштык негизинен мастыкта болот. Эгерде жарандар тарабынан спирттүү ичимдиктерди ичүү 35 % га азайтылса, адам өлтүрүү жок дегенде 40 % га, ээн баштык 25 % га азаяры аныкталган. 100 грамм арак ичүү адамдын денесиндеги активдүү иштеп

жаткан 7500 тканды жок кылат. 75 грамм арак ичилгенден соң булчундардын күчү 20 дан 40 % га чейин азаят. Бул болсо өз-өзүнөн эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө, коомдун руханиятынын күчсүздөшүнө алып келет.¹

25 % га жакын аракечтер мас учурунда өзүн өзү өлтүрүүнү ойлойт. 100 грамм спирттүү ичимдик спортчуну эки жумага катардан чыгарат. Спирттүү ичимдиктерди ичүү, чегүү, айрыкча, аялдар менен жаш балдарга күчтүү жана тез таасир этет. Аял адам бир-эки жылдын ичинде эле алкогольго үйрөнүп калат. 13–14 жаштагы уул же кыз балага бериле турган бир чөйчөк күчсүз вино чоң жаштагы адамдын бир бөтөлкө арак ичкениндей терс таасир этет.

Бүгүнкү Өзбекстанда спирттүү ичимдиктерди өндүрүү, чет элден алып келүү, сатуу жана ичүү маселелери олуттуу көзөмөлгө алынган болуп, алкогольдуу ичимдиктерди үгүттөө-жайылтуу — жалпы реклама кылууга мыйзам тарабынан чек коюлган.

Ар кандай коомдун экономикалык, социалдык, маданий жана руханий өнүгүүсүнө сокку берүүчү илдеттерден дагы

¹ Bir qultum fojiasi. Ташкент, Гафур Гулам атындагы адабият жана өнөр басмасы, 1986-жыл.

бир баңгилик (наркомандык) эсептелет. Баңгилик да ичкиликтей инсан саламаттыгынын элдешкис душманы болуп саналат.

Баңги (наркоман) — наша, кара дары, апийим, героин жана ушул сыяктуу баңги заттарды (наркотиктер) кабыл алууга адаттанган адам. Мындай адамдарды өз аты менен эмес, тескерисинче баңги, нашакор, көкнар деп аташат.

Баштап белгилүү саякатчы Христофор Колумб Борбордук Америкадан Европага бир белгисиз өсүмдүктүн жалбырагын алып келген эле. Кийин анын дары болумдуу заты жана түтүнү түрдүү ооруларга дары деп, кургатылган жалбырагын түтүкчө кылып адамдарга чегүүнү үйрөтүштү. Албетте, ал мезгилдерде бул зыянсыз көрүнгөн жалбырактын адамзат үчүн канчалык кооптуу балээге айланышын эч ким ойлобогон да болчу. Бул өсүмдүк Европада биринчи болуп швед табият таануучусу Карл Линней тарабынан маданийлештирилет жана Жан Нико деген адамдын «урматына» андан алына турган затка «никотин» деп ат берилет.

Окумуштуулардын далилдешинче, никотин түтүнүнүн курамында никотин, күкүрт, аммиак, азот, ис газы, түрдүү эфир майлары, цианид кислотасы, кумурска кислотасы, уксус жана валериана кислоталары, о.э., инсан организми үчүн өтө зыяндуу болгон башка ар түрдүү заттар бар. Мындай чөптөр негизинен үчкө бөлүнөт: апийим чөбү, наша чөбү, тамеки чөбү.

Апийимдин курамында кескин таасир этүүчү баңги заты болуп, анын денесинен атайын аспаптардын жардамында былжырак, желим сымал зат сыдырып алынат. Бул зат «кара дары» деп аталып, андан татып көргөн адам күч жана акыл-эс жагынан начар, жөнөкөй эле нерселерден дүрбөлөнгө түшүүчү, түрдүү кылмыштарды жасоодон кайтпай турган, жадагалса бир өмүр перзент көрбөй турган да болуп калат. «Кара дары»ны дайыма кабыл алуучуларды элибиз «көкнар» деп атайт.

Наша чөбүн чегүүчүлөр «баңгилер» деп аталат. Баңгилик инсанды адамдык сапаттарынан айырат. Мындай дартка туштуккандар адам өлтүрүү, уурулук, каракчылык кылуудан да кайтпайт. Наша чөбү кээ бир жерлерде жашыруун түрдө эгилip, өстүрүлөт. Бүгүнкү күндө мамлекетибизде апийим ме-

нен наша эгүүчү жана көбөйтүүчүлөргө каршы кескин күрөш алып барылууда, алар мыйзамдуу жоопкерчиликке тартылууда. Өзбекстан Республикасы Олий Мажлиси тарабынан «Баңги каражаттары жана психотроптук заттар жөнүндө»гү Мыйзамдын кабыл алынышы да баңгиликтин алдын алууда маанилүү укуктук негиз болду.

Тамеки өсүмдүгү дүйнө боюнча атайын эгилип көбөйтүрүлөт. Тамеки чөбүнөн түрдүү сигареттер, паясынан мохоркалар, о.э., насыбай да даярдалат. Тамекиден даярдалган заттарды чегүү адамдын ден соолугу үчүн өтө зыян.

Чегүүгүлөрдүн жана нас чегүүчүлөрдүн көпчүлүгү өпкө рагы, нерв, жүрөк, буума оорулар менен оорوشат.

Сигарет чегүүнүн натыйжасында анын курамындагы никотин заты адамдын органдарына дүүлүктүрүүчү таасир көрсөтүп, кан басымын жогорулатат, капилляр тамырларды ого бетер тарайтат, дем алууну тездетип, тамак сиңирүү системасында өт суюктугун көбөйтөт. Чегүүдө никотин жана тамеки түтүнүнүн курамындагы башка заттар адамдын органдарын уулайт. Чегүүчүлөрдүн тынбай жөтөлө турган болуп калуусу мына ушундан. Чегүүчүлүк ооз көндөйү, тамак, дем алуу жолдорунда өсмөлөрдүн пайда болуусуна алып келиши мүмкүн. Чегүүчү адам сыркоологондо анын айыгышы да оор жүрөт.

Чегүү мээнин кубатынын төмөндөшүнө, эстутумдун начарлоосуна алып келет. Эң жаманы — сигареттин жамаат жайларда, үй-бүлө чөйрөсүндө чегилиши болуп саналат. Мында сигарет түтүнүнөн чегүүчүнүн өзү гана эмес, ошону менен бирге айланасындагы адамдар, көпчүлүк аялдар жана балдар да ууланат. Дүйнөнүн көптөгөн мамлекеттеринде ишканаларда, транспортто, жамааттык жайларда, жалпы тамактануу түйүндөрүндө чегүүгө кескин тыюу салынган.

Баңги заттардын кайсы түрүн кабыл алуусуна карабастан, бардыгы да генге жаман таасир этет, баңги аял же эркектин перзенттери майып-мажирөө, акылы кем, физиологиялык жактан өнүкпөй турган болуп төрөлөт.

Баңги заттарга үйрөнүп калган адамдын организми аны убагында кабыл албаса тура албайт, мындай (наша, апиийим, карадары, морфий, кокаин, героин, кофеин жана башка) заттарга күчтүү каалоо сезе берет. Мындай адамда баш ооруу, жүрөктүн тынчсыздануусу, бут-колдордун калтырашы, тырышып-тартышуу, тер басуу, бошошуу сыяктуу абалдар күзөтүлөт. Баңги заттарды үзгүлтүксүз кабыл алып жүрүүчү, ансыз жашай албай турган мындай кишилер айлана-чөйрө үчүн да, үй-бүлө жана коом үчүн да кооптуу болуп саналат. Ошол себептен мамлекетибиздин аймагында баңгиликтин тамыр жаюусунун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү ар бир жарандын мекенчилдик бурчу саналат. Анткени кээ бир үй-бүлөлөрдө перзент төрөлүшү шаттык эмес, тескерисинче, чексиз жана бүтпөс түйшүк алып келет. Бул — ичүүчү жана нашакор ата-энелерден көбүнчө акылы кем, дөөдүр перзенттердин дүйнөгө келиши болуп саналат. Чындыгында таптакыр күнөөсүз мындай балдар ата-эне үчүн да, коом үчүн да чоң көйгөй болуп эсептелет.

Бул маселенин дагы бир маанилүү, кооптуу жагы бар.

Баңги заттардын мыйзамсыз соодасы менен алектенүүчү кылмыштуу топтор таап жаткан чоң өлчөмдөгү кирешелер эл аралык террористтик борборлорду колдоп-кубаттоо, согушчан топторду куралдандыруудай жексур иштерге сарпталууда.

Өзбекстан Президенти эң беделдүү эл аралык трибуналарда баяндаган докладдарында ушул кооптордон дүйнө элин олуттуу эскертүү менен бирге, дүйнөлүк коомчулукту, эл аралык уюмдарды бул илдеттерге чогуу каршы күрөшүүгө чакырууда. Журтбашчыбыздын 1997-жылда жаратылган, ушул көйгөйлөр жана аларды туура чечүүнүн жолдорун көрсөтүп берген «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» аттуу чыгармасы дүйнөлүк деңгээлде өзгөчө белгиленди.

Үй-бүлө чөйрөсүндө да ичкилик ичүүбү, баңгиликпи — кайсы бири бар болсо, ал жерде туура пикирлүү перзенттин өсүп-өнүгүшү, үй-бүлөлүк шаттык, биримдик, өз ара урмат-сый жөнүндө сөз болушу мүмкүн эмес.

Инсандын руханиятын, демек, өздүгүн жемирүүчү бул илдеттердин торуна түшүп калган адамдардан бардыгы өзүн алып качат, алардын тагдырына жалгыздык жана үмүтсүздук жазылган болот. Наваий бабабыз мындай адамдар өздөрүнө гана эмес, о.э. эл-журтка да чексиз бактысыздык алып келээрин мындайча туюнтат:

Эл качса ким бирөөдөн, эл жаманы бил аны,
Турпатынан таалайсыздык көрүнгөнүн бил аны,
Пейли менен улуска, жанга балээ бил аны,
Аалам элинин жеткен эң жаманы бил аны.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Өзбекстанда курулуп жаткан коомдун маанилүү, негизги баалуулуктары эмнелерден турат?
2. «Адам соодасы» адамзаттын башына кандай кырсыктарды алып келиши мүмкүн?
3. «Адам соодасы» менен алектенүүчүлөрдүн торуна түшүп калбастык үчүн жаштарда кандай түшүнүктөр, билимдер болушу керек?
4. Баңгиликтин пайда болушу, анын түрлөрү, коомго, инсан организмине, генге көрсөткөн терс таасири жөнүндө эмнелерди билип алдың?
5. Сенин оюңча, ичкилик ичүү, баңгилик жана чегүүчүлүккө каршы кандай күрөшүү мүмкүн?
6. Бул апааттар алып келген кырсыктар жөнүндө баяндоочу көркөм же илимий китептерден мисалдар келтир.
7. Баңги заттардын мыйзамсыз жетиштирилиши, даярдалышы жана ташылуусу эл аралык деңгээлде кандай көйгөйлөрдү келтирип чыгарып жатканы жөнүндө уккансыңбы?
8. Түрдүү булактардан даанышмандардын ичкилик ичүүчүлүк, баңгилик жана чегүүчүлүк жөнүндөгү бир канча баалуу пикирлерин чогулт жана классташтарың менен алардын талкуусун уюштур.

IV

бөлүм

ЭҢ УЛУУ ЭРДИК

**РУХАНИЙ ЖАНА МАТЕРИАЛДЫК
ТУРМУШТУН ШАЙКЕШТИГИ**

Адамдардын арасында: «Кимдир тамак жеш үчүн жашайт, кимдир жашаш үчүн тамак жейт» деген бир сөз жүрөт, балким сен да аны уккан болсоң керек. Үстүртөн караганда жөнөкөй, мазмуну тайыздай туюлган бул сөздүн түпкүрүндө чоң жана терең маани катылган. Чындыгында, жашоодо бүткүл ой-пикири материалдык байлык арттыруу, анын артынан түшүү, мына ушул байлык менен мактануу, бир сөз менен айтканда, напсинин кандырууга умтулган адамдар да бар. Белгилүү жазуучубуз Өткүр Хашимов баса белгилегендей, мындай адамдар, мисалы, айбанат багында миң бир түркүн-түскө ээ куш жүндөрүн жайган тооско карап, анын жагымдуу сулуулугуна көңүл бурбайт да, «ушул жаныбардын да этин жесе болот бекен?» деген суроону берет...

Башка бир адам болсо, дүйнөнүн байлыктарына — ал тамак-аш же кийим-баш болобу, үй-жай же ат-араба, машина болобу — аларга жашоонун бир каражаты, фактору катары карайт. Башкача айтканда материалдык дүйнө мындай адамдардын жашоосунун ажыралгыс бир бөлүгү болуп эсептелсе да, алар өз жашоосунун негизги максат-мүдөөсү катары эч качан материалдык байлыкты белгилебейт.

Алар жогорку руханий сапаттарга, оболу өзү ээ болот. Мүмкүнчүлүк болду дегиче бул түшүнүк жана баалуулуктарды турмушка колдонууга умтулат. Бир сөз менен айтканда, адамзатты азат жана бактылуу кылуу менен байланыштуу изги ниеттерге толо болот.

Бул сөздөр, эч кандай көкөлөтмө, китепте айтылуучу сөздөр болбой, чыныгы адамдык жашоонун маанилүү жана жоопкерчиликтүү талаптары болуп саналат.

Адамзаттын жашоосунун негизинде эмне биринчи орунга ээ: зат (материя) — материалдык дүйнөбү же аң-сезим жана рухий дүйнөбү деген көйгөй адамзат пайда болгондон бери кызуу талаш-тартыштарга себеп болот. Алардын кай бирине өзгөчө көңүл буруп, ага биринчиликти берге-

нине карап, окумуштуу-философтор эки чоң топту: материалист жана идеалисттерди түзүшкөн.

Материализм (латынча «materialis» — материалдык) — табият, коом жана адамдын бар экендиги, жашоону жана өнүгүүнү түшүндүрүүдө зат жана анын касиеттерин негизги деп билүүгө негизделген философиялык көз караштардын комплекси. Материализм материя биринчи, аң-сезим экинчи, б. а. анын натыйжасы деп түшүндүрөт.

Совет доорунун илими жана саясатында бул көз караштын абсолюттук чындык даражасына көтөрүлүүсүнүн натыйжасында адамдардын акылы, ой жүгүртүүсү жана руханий факторлордун коомдун өнүгүүсүндөгү орду жана мааниси кемсинтилген.

Идеализм (грекче «idea» — элес, түшүнүк) — аалам жана адамдын жаралуусу, табият жана коомдун мааниси жана өнүгүүсүндө рухий, материалдык болбогон факторлорду негизги деп билүүчү философиялык көз караштардын комплекси болуп саналат. Идеализмдин тарыхы улуу грек философу Платондун окуусунан башталат.

XIX кылымда калыптанган марксистик философияда материянын аң-сезимге, табияттын жан дүйнөгө таасири маселеси абсолютташтырылды жана идеализм менен материализмдин ортосунда урагыс дубал пайда болду. Бул дүйнөкараштардын ортосундагы мамиле саясийлештирилип, материализм алдыңкы, өнүгүүнү жактоочу күчтөрдүн, идеализм болсо жарды, реакциячыл күчтөрдүн идеологиясы түрүндө бири-бирине карама-каршы коюлду. Чындыгында, ар эки көз караш да, адамзаттын материалдык жана руханий өнүгүүсүндө бирдей өзгөчө маниге ээ болгондугуна тарыхтан көп мисалдарды келтирүү мүмкүн.

Президентибиз руханий жана материалдык жашоонун өз ара тыгыз байланыштуу жактарын чечмелеп, төмөнкү маанилүү пикирлерди билдирет:

«Бул көөнө дүйнө, биз жашап жаткан турмуш жалгыз, бирдиктүү бир реалдуулук болуп саналат. Ошондуктан, материалдык керектөөлөрдү инсандын руханий дүйнөсүнө карама-каршы коюу, алардын бирин жогору деп билген түрдө, тирүүлүктүн негизги максаты түрүндө кабыл алуу кандайдыр бир бир жактуу көз караштын туюнтулушу болот, деп айтсак ката болбойт»¹.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 66–67-беттер.

Албетте, адамдардын турмуш шартынын өзгөрүүсү менен алардын материалдык аалам жөнүндөгү элестетүүлөрү, көз карашы, түшүнүктөрү, адеп жана ахлак нормалары, жадагалса ой жүгүртүү мүнөзү да өзгөрүшү мүмкүн. Руханий аруу, таза коомдо мындай өзгөрүү адамдардын жалпы кызыкчылыктарынын негизинде, жашоону дагы да көрктөндүрүү жана ыңгайлаштыруу максатында болуп өтөт. Тактап айтканда, инсандын нормалдуу жашашы материалдык да, руханий да камсыздалуунун толук

болушу, жашоонун бул эки булагына тең көңүл буруу менен тыгыз байланыштуу.

Күбөсү болуп жатканындай, эгемендүүлүк жылдарында мамлекетибизди экономикалык да, маданий-агартуу жактан да бирдей кудуреттүү мамлекетке айландыруу жолунда чоң иштер аткарылууда. Экономикалык мүмкүнчүлүктөрүбүздүн артышы элибиздин ток жана жыргал жашашы, күндөлүк жана маданий турмуш даражасынын жогорулашынын гаранты болуп жатат. Шаарларыбызда гана эмес, о.э., кыштактарыбызда, алыскы элдик пункттарда да бири-биринен көркөм мектеп жана коллеждер, маданият мекемелери, ооруканалар, элге тейлөө кызматын көрсөтүүчү жана соода түйүндөрү тургузулуп жатканы, тегиз асфальт жолдор, кең үй-жайлар, бак жана сейилбактар курулуп жатканы мына ушул жогорулоонун иш жүзүндөгү далили болуп саналат. Ата-энелер үй-бүлө каражаттарынан арттырып, перзенттеринин илимдин алдыңкы жетишкендиктерин, зарыл өнөр-кесипти ээлөөсү, улуттук жана дүйнө маданиятынын баалуу үлгүлөрүнөн ырахат алуусу үчүн каражат сарптоону да өзүнүн тарбиячылык милдети деп билишүүдө. Мунун натыйжасында сен жана теңкурларың, ага жана эжелериң жалаң гана кийиминин бүтүн, курсагынын ток болушу жөнүндө гана эмес, ошону менен бирге руханий-агартуучулук керектөөлөрүн да өз убагында кандыруу зарылдыгы жөнүндө олуттуу ойлошууда, изденишүүдө.

Бардык ыңгайлуу шарттар жаратылган билим берүүчү жайларда өсүп чоңоюп жаткан Өзбекстан перзенттери илим-билим багытындабы, же спорт же маданият багытындабы өткөрүлүп жаткан эң беделдүү эл аралык мелдештерде барган сайын көбүрөөк сыйлыктуу орундарды ээлеп жатканы да журтубузда материалдык жана руханий турмуш тармактарын үзгүлтүксүз өнүктүрүүгө каратылып жаткан көңүл буруунун жемиши болуп саналат.

Сен күндө көрүп-билип турган бул маселелерге дагы өзүнчө көңүлүнөрдү буруп жатканыбыз беркенинен эмес. Анткени, мурдагы совет мамлекетинен бөлүнүп чыгып, өз алдынча жашай баштаган айрым мамлекеттерде, жадагалса, дүйнөнүн кээ бир башка мамлекеттеринде да кудум бардыгына түшүнүктүүдөй болуп туюлган бул маселелерге жетиштүү көңүл бурулбастыгынын натыйжасында көптөгөн кырсыктуу окуялар, коомдун турмушуна кооп салуучу терс иштер тынымсыз болуп жатат. Айрым Батыш мамлекеттеринде, жадагалса айланабыздагы кээ бир мусулман мамлекеттеринде да жалаң гана саясий жана экономикалык көйгөйлөргө орчундуу маселе катары каралып, жаштардын тарбиясы замандын агымына таштап коюлганы өтө көп жагымсыз абалдарды келтирип чыгарууда. Жаштардын ортосунда улутчулдук, расизм, диний догматизм, ахлактык бузукулук, баңгилик, ыймансыздык өндүү кооптуу илдеттер тамыр атып кетти. Натыйжада, айрым журттардан алынып жаткан күндөлүк кабарларда мамлекет же жарандардын мал-мүлкүн талоо, машина уурдоо, банктарды тоноо жараянында көптөгөн адамдардын, жадагалса ушул окуяга ыктыярсыз күбө болуп калган кишилердин да эч экиленбей өлтүрүп кетилип жатканы, мында балдарга да, карыяларга да ырайым кылынбай жатканы айтылууда.

Же өзүн демократиянын үгүттөөчүсү, инсандын укук жана эркиндиктерин камсыздап койгон алдыңкы жана бай коом деп биле турган айрым мамлекет-

терде чет эл жарандары гана эмес, о.э., ушул мамлекеттин жарандары да болгону денесинин түсү, тили же дини башка болгону үчүн гана кемсинтилип жатканы, атүгүл таш боорлорчо сабалып жатканы да материалдык жактан камсыздалуунун өзү коомдун туруктуулугуна эч кандай кепил боло албастыгын айкын көрсөтүп жатат.

Өткөн ата-бабалардын руханий-рухий баалуулуктарына менсинбестик, «массалык маданият» наамы астындагы маданиятсыздык, инсандык адеп-ахлактын ар кандай норма жана чек араларын сескенбей таптоо ошол жерлик айрым жаштардын күндөлүк жашоо мүнөзүнө айланып барууда.

Журтбашчыбыз дал ушул илдеттер биздин жашообузга да кирип келе баштаган доорлор — өткөн кылымдын 90-жылдарынын башында эле бүткүл коомду аларга каршы күрөшүүгө чакырган эле:

«Сөз ушул жөнүндө болгондон соң, «массалык маданият» көйгөйлөрүнө да өзүнчө көңүл бурушубуз керек. Кээ бир адамдарда жырган жашоо, зордукчулдук, арамдан кайтпоо маанайы басымдуулук кылат. Кээде адепсиздик, уятсыздык, жийиркеничтүү даражадагы көрүнүштөрдөн адамдардын кыжыры кайноодо. Алар кылымдык салттарыбыз, ыйман, ынаным, адеп жаатындагы элдик үрп-адаттар тепсенди кылынып жатканын айтып, бизди коргогула деп жатышат.

Кооз маданий салттардын ээси болгон элибизди руханий бузулуу жана орой түркөйлүктөн коргоо үчүн мыйзам чыгарып болсо да кескин чаралар көрүү керек»¹.

Тилекке каршы, массалык маалымат каражаттары — эл аралык Интернет тармагы, чет элдик телеканалдар, түрдүү электрондук булактар аркылуу бул тизгинсиз жашоо мүнөзү биздин жашообузга барган сайын күчтүүрөөк кооп салууда. Айныкса, али ак-каранын айырмасына жакшы барбай турган айрым жаштарыбыз бул чабуулдардын курманына айланып калуу коркунучу бар. Ошондуктан, сенин дүйнөдө болуп жаткан окуя-кубулуштарга өткүнчү, бизге тиешесиз нерсе

¹ **Ислам Каримов.** O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. —Т.: «O‘zbekiston» БПЧУ, 2011-жыл, 160-бет.

катары жөн гана карабастан, тескерисинче алардын келип чыгуу себептерин, түпкү тамырларына көз салып жыйынтык чыгарууга аракет кылууну өзгөчө маанилүү болуп саналат. Бул маселеге үзгүлтүксүз көңүл буруу менен карап жаткан Өзбекстан Президенти баса белгилегендей:

«Чыныгы билимдүү адам гана инсандын баркын, улуттун баалуулуктарын, бир сөз менен айтканда, өздүгүн таануусу, эркин жана азат коомдо жашашы, эгемендүү мамлекетибиздин дүйнөлүк коомчулукта татыктуу орун ээлеши үчүн берилгендик менен күрөшүшү мүмкүн»¹.

Кана эми ойлоп көрөлү: инсан качан чыныгы билимдүү болот? Качан инсандын баркын, улуттун баалуулуктарын, өздүгүн тааныйт?

Качан гана, ал өзүн курчап турган бул жашоого бир жактуу карабаса, аны бүткүл тааалдыгы, туруш-турпаты менен кабыл ала алса. Ал адамзаттын материалдык да, руханий да өнүгүү тарыхын терең андап жетсе, өзүнүн материалдык гана эмес, ошондой эле руханий ааламы да өнүгүп, кеңейип баруусу үчүн тынымсыз жан үрөсө.

Даанышман элибиз бир жактан «Бош кап тик турбайт», «Ачка жүргөнчө айранга талкан чалып жеген жакшы», «Ачканын оюнан тамак кетпейт», «Көзү токтун жүзү ток» сыяктуу макалдарды токуган болсо, ушул эле эл «Буудай наның болбосо да, буудай сөзүң болсун», «Кардыма эмес, кадырыма ыйлаймын», «Тегирменде туулган чычкандын пейли кең», «Бийик наам бийик тамдан жогору» өндүү накыл сөздөрдү кылымдар бою тарыхый эсинде сактап, алардын негизинде турмушка баа берип келе жатканы бекеринен эмес.

¹ **Ислам Каримов.** Yoshlarimiz — xalqimizning ishonchi va tayanchi. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2006-жыл, 49-бет.

Мына ушундай көз караштар биздин өлкөбүздө эзелтеден материалдык жана руханий турмуш талаптарын тең кандыруу, адамдар жашоосун ар эки жактан да бирдей камсыздоого өзгөчө көңүл бурулгандыгынан кабар берет.

Журтбашчыбыз элибиздин дал ушул баалуу тажрыйбаларын, турмуштук көз караштарын жалпылаштырган түрдө төмөнкү маанилүү жыйынтыкты баса белгилейт: **«Инсанга мүнөздүү үмүт-тилектерди ишке ашыруу, анын аң-сезимдүү жашоосу үчүн зарыл болгон материалдык жана руханий ааламды кудум учуп бараткан куштун эки канатына салыштырсак, менин оюмча, орундуу болот»¹.**

Чындыгында да, мына ушул эки маанилүү фактор өз ара шайкеш келсе, чыныгы маанидеги кош канатка айланса, ошондо гана инсан, мамлекет жана коомдун турмушунда өсүп-өнүгүү, жогорулоо жараяндары болуп өтөт.

Жогоруда айтып өткөнүбүздөй, эгемендүү журтубузда өнүгүүнүн мына ушул кош канаты — материалдык да, руханий да тармактарды ар тараптуу өнүктүрүү, өркүндөтүү багытында чоң тарыхый иштер аткарылууда жана бул күчтүү канаттардын элибизди жана мамлекетибизди улуу келечекти көздөй эсен-аман алып бараарына талаш жок.

Суроо жана тапшырмалар:

1. «Материализм»дин жактоочулары дүйнөнүн, адамдын, коомдун пайда болушун кандай түшүндүрүшөт?
2. Ал эми «Идеализм»дин жактоочуларычы?
3. Президентибиз эмне үчүн бул көөнө дүйнөнү, биз жашап жаткан турмушту жалгыз, бирдиктүү бир реалдуулук деп мүнөздөйт?
4. Көз карандысыздык жылдарында элибиздин турмушунун материалдык да, руханий да тармактарын өнүктүрүү жаатында кандай иштер аткарылды?
5. Материалдык жана руханий турмуш тармактарын тең өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулушунун себеби эмнеде?

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 67-бет.

РУХАНИЙ ЖАНА МАТЕРИАЛДЫК ТУРМУШТУН ШАЙКЕШТИШИ

(Практикалык сабак)

Бул жолку практикалык сабак Журтбашчыбыздын «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» чыгармасынын 65–70-беттеринен орун алган пикирлерин толук окуу жана талкууга алууга арналат. Оболу, автордун материализм жана идеализм окууларынын келип чыгуу тарыхы жөнүндөгү пикирлери окуу китебинде ушул терминдерге берилген мүнөздөмөлөрдүн жардамында кеңири чечмелениши максатка ылайык болот. Ушундан соң советтик мезгилде материалисттик көз карашты жогору коюуну натыйжасында пайда болгон, инсандын руханий баалуулуктары, айрыкча, анын улуттук жана диний сезимдерине менсинбестик менен мамиледе болуунун терс кесепеттери турмуштук мисалдардын жардамында түшүндүрүлөт. Мында, мисалы, «O'zbekkino» Улуттук агенттиги тарабынан тасмага тартылган «O'rtiq Boykenjayev» аттуу көркөм фильмде чагылдырылган кайгылуу да, күлкүлүү да тарыхый үзүндүлөрдүн чечмелениши аркылуу советтик саясаттын инсандыкка терс маани-маңызын ачып берүү мүмкүн. Же «Temir хотин» көркөм фильмдеги инсан жана анын тагдырына жалаң гана материалдык байлык жаратышы керек болгон бир машинадай мамиле жасалганы, адамдын рухий ааламы, руханий керектөөлөрү болсо ачыктан-ачык тебеленди кылынганы жөнүндө корутундулар чыгаруу максатка ылайык болот.

Жалпысынан, инсандын материалдык жана руханий керектөөлөрүн бири-бирине карама-каршы коюу акыр аягында коомдун турмушун кризиске алып келиши талашсыз экендигин далилдөөчү тарыхый мисалдарды практикалык сабак учурунда көп келтирүү мүмкүн.

Сабак учурунда Журтбашчыбыздын төмөнкү пикирлерине өзүнчө токтолуу, аларды турмуштук мисалдардын жардамында кеңири чечмелөө сунуш кылынат:

«Биз экономикалык оңолуу, экономикалык кайра калыбына келүү, экономикалык өнүгүү жараяндарынын руханий аруулануу, руханий жогорулоо аракеттери менен бүтүндөй шайкеш түрдө өнүгүп барууну дайыма мамлекетибиздин жана коомубуздун көңүлүнүн борборуна коюп келе жатабыз»¹.

Бул принциптин негизинде өнүгүп жаткан Ўзбекстанда жарандар, улуттар, диндер аралык өз ара шериктештик камсыздалып жатканы, коомубузда инсандын баркы, укук жана эркиндиктери ардакталып жатканы турмуштук чындык. Айрым мамлекеттерде базар экономикасына өтүү жараянында калк катмарларынын ортосунда өз ара теңсиздиктин кескин күчөп кеткени, напсиге байланышкан баалуулуктардын негизги орунга ээ болуп жатканы, мунун натыйжасында ушул коомдордо «Бай байга куят, сай сайга куят» өндүү көз караштар өкүм сүрө баштаганы да сыр эмес.

Ушундан келип чыгып, биздин журтубузда материалдык жана руханий жараяндардын өз ара ылайыктуу түрдө өркүндөтүлүп жатканы саясий-социалдык туруктуулук жана өнүгүүнүн бекем гаранты болуп кызмат кылып жатканын өзүнчө баса белгилөө орундуу.

Практикалык сабакка даярдык көрүү жараянында сүрөт сызуу колунан келе турган окуучулардын көмөгү менен чоң кагазга канаттарын кең жайып учуп бараткан куштун сүрөтүн сызуу, анын бир канатына материалдык турмуш менен байланыштуу түшүнүктөрдү, ал эми экинчи канатына болсо руханий турмуштун баалуулуктарын жазып чыгуу теманы эсте сактап калууга жардам берет, деп ойлойбуз.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 69-бет.

АДАЛ ЭМГЕК – РУХАНИЙ ӨРКҮНДӨӨНҮН КЕПИЛИ

Ардактуу окуучу, эгерде айланадагы ааламга көңүл буруп көз чаптырсаң, өзүң келечектеги турмушуң үчүн үлгү болоорлук көп нерселерге күбө болосуң. Бут астыңа карап: жүздөгөн, миндеген кумурскалардын тыным билбей эмгектенип жатканын — уюгуна зарыл нерселерди ташып жатканын көрөсүң. Бири кыйналса, экинчиси, үчүнчүсү жардамга келип жатат, бирөө да четке чыгып, «кол куушуруп» туруп алган жок. Алар үчүн жер астындагы мына ушул кичинекей уюк мекен болуп саналат. Ушул жерде бейпил жашоо ниети аларды бутка тургузган, кичинекей жүрөктөрүнө, кылдай колбуттарына күч-кайрат тартуулаган. Чындыгында, булар — биз «аң-сезимсиз», «акылсыз» деп эсептеген кумурскалар эле.

Сени менен биз болсо ИНСАН деген наамды ардакташыбыз, акташыбыз керек.

Бул орунда да улуу бабабыз азирети Наваийге кайрылабыз. Ал бүткүл адамзат балдарына жар салып, мындай дейт:

Урук жерге кирип, өсүп гүл болду,
Жибек курт жибегим деп өлүп күл болду.
Жоогазын уругунча кайратың жокпу,
Алсыз бир жибек куртча майнабың жокпу?

Жоогазындын жумурткасын — уругун сен же көргөнсүң же жок: ал өтө майда нерсе болот. Айыл жерлерде жашай турган окуучулар болсо жазда алып келип, тыт жалбырагы менен багыла турган жибек куртунун колго жүк болбой турган даражада назик, алсыз болоорун жакшы билишет. Карап көрсөң, жоогазындын уругу жерге кирип, бир күн карасаң, табиятты, адамдын көзү менен көңүлүн чексиз кууната турган гүлгө айланат. Ал эми жибек курту болсо, өз жанынан кечүүнүн эсебинен айланасына назик жибек оройт, андан

дүйнө эли өзүнө кийим тигип, адамдык турпатын кооздойт, көрккө бөлөйт...

Балапандарын багуу, өстүрүү, түрдүү кооп-коркунучтардан коргоо жолунда азап чеккен кушту, насилин, тукумун сактап калуу үчүн жанын өлүмгө байлап аракеттенип жаткан башка канаттуу жана жаныбарларды айтпай эле коёлу. Улуу ойчулбуз адам баласын бул нерселерден үлгү алууга чакырат.

Айрым бекерпоз, «берсең — жейм, урсаң — өлөм» деген усул менен күн өткөрө тургандарга болсо жок дегенде «жогазын уругунча кайрат, алсыз бир жибек кургча майнап» тилеп жатат!

Чынында да, аң-сезимдүү түрдө, туура уюштурулган эмгек гана кишилик коомунун гүлдөп-өсүшүнө, жарандардын адамдай өмүр сүрүүсүнө негиз боло алат. Анткени, эмгектин натыйжасында инсан өзүнүн материалдык жана руханий керектөөлөрүн кандырат. Эмгек аркылуу адамдын таланты, жөндөмү, артыкчылыктары жүзөгө чыгат, көрүнөт. Эмгек менен алектенүү жараянында инсандын дүйнөгө болгон көз карашы кеңеет, билими артат, физиологиялык жана руханий жактан калыптануусу, өсүп-жетилүүсү тездейт.

Инсандын эмгеги акыл эмгеги жана кол эмгеги болуп бөлүнөт. Алардын арасына жасалма тосмо тургузуп, бири-бирине каршы коюу таптакыр жарабайт.

Тескерисинче, өз жашоосунда ар эки эмгек түрүнүн шайкештигине жетише алган адам ар тараптуу жеткилендикке көтөрүлөт. Акыл эмгеги инсандын акылын курчутуп, ой жүгүртүүсүн өнүктүрсө, кол эмгеги анын дене-бою өрчүгөн, ден соолугу чың болуп өсүүсү үчүн негиз болот. Мындай адамдар эмгекте чыңалган, эл-журт жана үй-бүлөсү алдында аброй тапкан, өз эмгеги менен бирге башкалардын эмгегин да барктоочу адамдар болуп саналышат. Сен «Адабият» сабагы аркылуу акылы менен да, колу менен да эмгектенип, улуу чыгармалар

жараткан өзбек жана дүйнөлүк жазуучулар жөнүндө жетиштүү маалымат алгансың. Ар эки эмгек түрүнүн шайкештигине жетишкен бул жазуучулар тарабынан жаратылган чыгармалардын элчилдигинин, окумдуулугунун сыры да мына ушунда.

Тескерисинче, эмгекти сүйбөй турган инсан өзүн да сүйбөйт. Мындай адамдардын жалкоолугу, эмгекти сүйбөстүгү акыр-аягында түркөй жана дүйнө таанымы тар болуп калуусуна себеп болот. Дал ушундай адамдар курсак тойгузуу, эптеп күн өткөрүү максатында ар кандай кылмышка, пастыкка барышат.

Жалкоолук инсандын жашоосунун, келечегинин душманы, жардылыкка алып баруучу негизги жол болуп эсептелет. Кооз жана бай турмуш кечирүү үчүн болсо бардык күч-мүмкүнчүлүктү ишке салуу, өнөр үйрөнүү, кайрат-күжүрмөндүк менен эмгектенүү керек.

Бакыт, байлык, урмат-сый, бейпилдик өз-өзүнөн келбейт. Жашоодогу ар кандай жакшылыктарга, ыңгайлуулуктарга инсан өзүнүн акыл чамасы, эмгеги аркылуу гана жетишет.

Үй-бүлөнүн материалдык жана руханий абалы да эмгектин натыйжасында жогорулайт. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн бедели, маале алдындагы аброю, башкалардын аларга болгон мамилеси да жасалган эмгектин натыйжаларына байланыштуу болот. Бир күн келип инсан дүйнөдөн көз жумгандан соң, анын эмгеги, пайдалуу иштери жакшы сөздөр менен эске алынат. Ата-эненин үй-бүлөдө перзенттерине үйрөткөн эмгек сабактары, өнөр-кесиби урпактары үчүн бекем таяныч болуп калат.

Инсан жөн гана кара жумушчуга айланып калбастыгы үчүн жаштайынан өнөр-кесип үйрөнүүгө кунт коюусу зарыл.

Маалыматтарга караганда, дүйнөдө 50 минден ашуун өнөр-кесиптер бар болуп, ал жер жүзүндөгү калктын турмуштук керектөөлөрүн камсыздоого кызмат кылат.

Ар бир инсан ал же бул кесипти же болбосо бир нече өнөр-кесипти ээлеши мүмкүн. «Бир жигитке кырк өнөр да аз» деген макалдын мазмуну өтө терең. Анткени адам кезектеги бир кесипти, илимди өздөштүргөн сайын, жашоо деп аталган океандын канчалык терең экендигине күбө болуп бара берет. Философ акын Мырза Абдулкадыр Бедил:

Өз билимсиздигин билсин, деп Кудай,
 Жүз өнөргө шерик кылды дилинди кыспай.
 Ийне өндүү жүз түрдүү кийимден өтсөн,
 Көрөөр элең өзүңдүн да экениң дырдай, —

дегенде инсан үйрөнүшү керек болгон өнөр-илимдердин чексиз көп экендигин белгилеп, адамды бир натыйжада токтоп калбастыкка чакырган болчу.

Албетте, ар бир кесиптин, өнөрдүн өзүнө жараша кыйынчылыктары жана ыраматы бар. Анын кыйынчылыгын тынымсыз изденүү, сабыр-такаат менен жеңген адам гана ыраматын тата алат. Жаштыкта терең өздөштүрүлгөн өнөр, эмгектин тажрыйбасы инсандын өмүрүнүн аягына чейин жыргалчылыкта жашоосунун кепили болот. «Өнөрлүү жигит кор болбойт, үзүм нанга зар болбойт», «Өнөрлүүнүн наны бүтүн», «Билген суу ичет, билбеген уу ичет» сыяктуу макалдарда да инсандын ырыскысынын бүтүндүгү өнөрдүн артынан келе тургандыгы баса белгиленет.

Өнөр уурдап да, өрттөп да, жок кылып да болбой турган бир урагыс байлык болуп эсептелет.

Дүйнө көргөн окумуштуулар жаштыктан өнөр үйрөнүүнүн артыкчылыктары жөнүндө баалуу ой-пикирлерин баяндашкан. Мисалга алсак, атактуу ойчул, даанышман Саадий өзүнүн «Гүлистан» аттуу чыгармасында перзенттерине мындай насыят кылат:

«Ардактуу балдарым, өнөр үйрөнгүлө, анткени мал-дүйнөгө кепилдик, ишенич жок жана алтын, күмүш сапарда кооптуу болуп эсептелет. Аны каракчы тоноп кетет же ээси жеп-ичип бүтүрөт. Бирок өнөр кайнар булак, бүтпөс дүйнө болуп саналат, эгерде кол өнөрчү дүйнөсүнөн айрылса, кайгысы жок. Анткени өнөрдүн өзү дөөлөт. Кол өнөрчү кай жерге барса бааланат, сыйланат жана үйдүн төрүнөн орун ээлейт. Ал эми өнөрү жок адам дайыма кыйынчылык көрөт, кайырчылык кылат».

Сен кандайдыр бир өнөр-кесипти өздөштүрүүң үчүн устат-шакирт каада-салтын билүүң зарыл. Анткени «Устат көрбөгөн шакирт миң бир күүгө жорголойт» деп бекеринен айтышпайт. Мындай «кол өнөрчү»нүн ишинде же сапат, же өнүм, же натыйжа болбойт. Өз өнөрүнүн бүткүл өзгөчөлүктөрүн жакшы билбегендигинен жасаган продукциясынын сапаты төмөн, кардарды качыра турган болот.

Устатындын сен – шакиртке карата талапчан, катаал болуусу, учурунда сыйлашы же жазалашы келечекте чебер өнөр ээси болуп калыптанууна кепил болот. Ошондуктан да устаттын азыраак эскертүүсүнөн капа болуу, муну шылтоо кылып, устакананы таштап кетүү барып турган алсыздыктан башка нерсе эмес. Анткени, устатың бир чындыкты сенден жакшырак билет – шакиртке карата өтө боорукер болуу, аны аёо, көңүлүнө кароо аны орточо кол өнөрчү кылып коёт. Ошондуктан устат өзүндөгү бар билим жана тажрыйбаны шакиртинге сабыр-такааттык менен синдирүүгө, өзүнөн кийин анын өнөрүн улантуучу чыныгы шакирт даярдоого бүткүл күчү менен аракет кылат. Анткени ар бир чыныгы устат кол өнөрчүнүн дилинде азирети Наваийдин төмөндөгү накыл сөзү жашайт:

Өнөрдү өздө сактап мага не пайда,
Алып кетер белем аны о жайга...

Шакиртинин устатка болгон урматы, берилгендиги жана туруктуулугу анын устатына караганда да чебер уста болуп жетишүүсүнө себеп болот. Анткени устатка урмат ал үйрөтүп жаткан өнөргө болгон сүйүүнү, ынанымды ого бетер күчөтөт. Булардын бардыгы эмгектенүү жана өнөр-кесип маданияты деп аталат.

Сен мектепте алып жаткан билимдеринден жакшы билгениндей, элибиз эзелтеден өзүнүн эмгекчилдиги, нанын адалдап табышы менен дүйнөгө таанылган. Элибиздин дыйканчылык, зергерлик, оймочулук, жыгач устачылык, чарбачылык, уздук, таш сомдоочулук, саймачылык, карапачылык, багбанчылык, токуучулук, топу тигүүчүлүк, алебастр устасы, үкөк жана бешик жасоочулук, өтүкчүлүк жана башка жүздөгөн кол өнөрчүлүк продукциялары өзүнүн кайталангыстыгы, көркөмдүгү, адамды суктанта турган кооздугу менен дүйнө элдерин таң калтырууда.

Самарканд, Бухара, Хива шаарларындагы байыркы, бири да бири-бирин кайталабай турган эстеликтер, Хива карапа-

чылыгы, Кокон жана Андижан жыгач оймочулугу, Үргүт кеш-телери, Фергана өрөөнүнүн топулары, Бухаранын алтындап саймалоочулугу, ар бир аймакка мүнөздүү архитектуралык мектептер элибиздин өнөр-кесип маданияты канчалык жогору экендигинен кабар берет. Кол өнөрчүлөрдүн династиясы, урук-урпактарынын, алар жашап-иштей турган айыл жана көчөлөрдүн пайда болушу, бул жайлардын белгилүү бир өнөр-кесиптин аты менен аталышы («О‘qchi», «Bazzozlik», «Temir-chilik», «Toqichi», «Beshikchi») да көпчүлүгү биздин журтубузга мүнөздүү өзгөчөлүк болуп саналат.

**Биз куруп жаткан эркин базар экономикасы шар-
тында өнөрлүү болуу олуттуу турмуштук зарылдыкка
айланды.**

Мамлекетибиз жаштардын мамлекети болгондуктан да алардын бардыгына өз убагында, жетиштүү өлчөмдө жумуш орундарын түзүп берүү оңой маселе эмес. Ошону эсепке алган түрдө, жадагалса, базар талап-сунушунан келип чыгып, жаштар түрдүү кесиптерди өздөштүрүүгө өз алдынча аракет кылуулары зарыл болот. Ушул максатта журтубузда жүздөгөн өнөр-кесиптик коллеждер курулду, жылына ондоп жаңылары курулууда.

Жаш инсандын өзүнө кесип тандоосунда да биринчи устат, кеңешчи, сөзсүз ата-эне болот. Ал эми адамдын ээлей турган кесиби болсо анын жынысы, кызыгуусу, жөндөмү, ден соолугуна, үй-бүлө жана коомдун талаптарына жараша болушу керек. Өнөр-кесипти тандоо эркин болот. Ошондо гана инсан өзү сүйүп ээлеген кесибине көнүл коёт, түйшүгү ар канча оор болсо да, чарчабайт, наалыбайт. Мындай адам өзү жана өзгөлөр жараткан продукциялардын кадырына жетет, адал эмгеги натыйжасында табылган байлыкты ойлоп, үнөмчүлдүк менен сарптайт.

Бакытка каршы, өз перзенттеринин кызыгуусун, жөндөмүн эсепке албастан, аны өздөрү туура көргөн кесипти ээлөөгө мажбур кыла турган ата-энелер да учурап турат. Натыйжада окуу жайын каалоосуз, кызыгуусуз бүтүрүп чыккан адис өз кесиби боюнча терең билимге, керектүү тажрыйбага ээ болбостон, жөн гана иштей берет же өзүнө таптакыр жат болгон тармакта эптеп гана күн өткөрүп жүрө берет. Анын эмгегинде өнүм жана сапат болбойт. Мындай адистен үй-бүлө да,

коом да пайда көрбөйт. Тескерисинче, кээде бир гана тажрыйбасыз ишчи-адистин кусуру башкалардын жашоосуна, тагдырына терс таасирин тийгизиши мүмкүн болгон жагдайлар да болот. Мындай абал, айрыкча медицина, укук-тартип, соода тармактарында көп болуп жатканы аянычтуу. Оорулуу адамды көрсө жийиркене турган жигит-кыздардын эмне кылып болсо да врач, медайым болууга умтулуусунун аягы кандай бүтө тургандыгын элестетсең керек. Өкүнүчтүүсү, мына ушундай — мойнунан байланып өнөр-кесипке ээ болгон адамдардын тажрыйбасыздыгы, жоопкерчиликсиздиги, ал эми кээде айдан ачык ыймансыздыгы натыйжасында бейкүнөө адамдардын жашоодон мезгилсиз кайтыш кылуулары мүмкүн.

Демек, өнөр тандоо, аны аягына чейин кунт коюп өздөштүрүү өздүк иш болуп гана калбастан, жалпы коомдун тагдырына таандык маселе да болот экен.

Чындыгында өнөрдүн жакшы же жаманы болбойт, негизгиси тандалган өнөр-кесипке көңүл коюу жана анын бардык өзгөчөлүктөрүн терең үйрөнүү болуп саналат. Анткени, ата-эненин байлыгы, мансабы эч кимге опаа кылбаган. Башка мүшкүл түшкөндө же кыйынчылыкка туш келгенде перзентти анын колундагы өнөрү, эмгеги гана сактап калат.

Жалкоолук, атак-даңктын артынан түшүү, шашкалактык кол өнөрчүлүктүн, ар кандай эмгектин кыйратуучусу болуп эсептеле тургандыгын эсинде тут.

Ишке ашырыла турган ар бир жумуш терең, ар тараптан ойлоп жасалышы керек. Кыска мөөнөттө, шашып, эптеп-септеп жасалган жумуштун натыйжасы да, сапаты да төмөн болот.

Ар бир өнөрдү ийгиликтүү өздөштүрүү үчүн бүгүнкү ишти эртеңкиге калтырбастык керек, анткени эртеңкинин аткарыла турган өз жумуштары болот. Эмгек бөлүштүрүлүшүндө бир кылкалык болсун десең, күнүмдүк жумушту өз учурунда аткарууга адаттанганың оң.

Кандайдыр бир буюм кунт-ыкылас менен, бүткүл дитти, өнөрдү ишке салып жаратылганда гана элдин назарына түшөт. Антпесе, эмгегиндин натыйжасынан өзүң да, өзгөлөр да ыракат ала албайт.

Ар кандай ишке жеке кызыкчылыкты көздөп эмес, тескерисинче, коомдун, элдин кызыкчылыктарын ойлоп, ыкылас, кунт менен киришүү зарыл. Өнөр ээсинин маанайы да ал жараткан эмгектин натыйжасынын сапатына оң же терс таасир этет. Көтөрүңкү маанай менен жасалган жумуш, ал канчалык татаал болбосун жеңил жана сапаттуу аткарылат.

Өнөрдүн өздөштүрүлгөн сырлары, өзүнчө өзгөчөлүктөрү менен канааттанбастан, анын ачылбаган жаңы кырларын

издөө, өз үстүндө тынымсыз иштөө жана эмгектенүү чебер адис болуп калыптануунун, жетишүүнүн маанилүү фактору эсептелет. Себеби, бир жайда туруп калса, булактын тунук суусу да бузулбай калбайт.

Өз үйү, журтунун абаттыгы, элинин жыргалчылыгы үчүн астейдил аракет кылбаган адам көңүлүндө бейпилдик да, эл ичинде урмат да таппайт. Бул жөнүндө Абдулла Авланий күйүнчөктүк менен мындай деген:

«Ички кайрат дене-боюбузга кубат, өзүбүздүн жетиштүү жана бактылуу болушубузга себепчи болот. Ошондуктан ар бирибиз астейдил аракет кылып, өз күчүбүз менен керегибизге жараша нерсе таап, башкаларга муктаж болбостон, жыргал-токчулукта жашашыбыз керек. Ден соолугубуз, бактыбыз, сабыр-такаатыбыз, сапаттарыбыз, жыйынтыктап айтканда, бүткүл жашообуз жасаган аракетинизге байланыштуу болот. Аракетсиз адамдар ар нерседен куру калат. Дайыма башкалардын жардамына муктаж болуп кордук көрүп жашашат. Адам жаш кезинен илим-билимге, өнөр-кесипке көңүл койбосо, умтулбаса же аракет кылбаса, албетте, кара жумушчу болуп калат»¹.

Улуулардын бул керээздерин унутпастык, аларга чын жүрөктөн амал кылуу зарыл. Мына ошондо гана кайраттуу, күжүрмөн улут, өнөрлүү эл экендигибизди дагы бүткүл дүйнөгө айкын көрсөтөбүз.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Эмгек тарбиясы инсандын туура калыптануусунда кандай орун тутат?
2. Акыл эмгеги менен кол эмгегинин ортосундагы өз ара байланышты кимдердин иш-аракеттеринде көргөнсүң?
3. Үй-бүлөндө кандай кесип ээлери бар? Дагы кандай кесиптин ээси болуусун каалайсың?
4. Коомубузда адамдардын арасында урмат-сыйга татыктуу болгон кол өнөрчүлөрдөн кимдерди билесиң?
5. Эмгек жана эмгекчилдикти даңктаган элдик макалдардан онду дептерине жазып кел.
6. Облусунда, районунда иш жүргүзүп жаткан, журтубуздун экономикасын жогорулатууга салым кошуп жаткан өнөр-кесип ээлеринин эмгегине мүнөздөмө бер.

¹ **Абдулла Авланий.** Тандалма чыгармалар. 2 томдук 2-том. –Т.: «Ма’навият» басмасы, 2006-жыл, 45-бет.

РУХАНИЙ ЭРДИК

Ардактуу окуучу, сен көптөгөн китептер, көркөм жана документалдуу кино чыгармаларында өз өмүрүн коопко коюп өрттөнүп жаткан үйдөн жаш баланы алып чыккан, сууга чөгүп жаткан адамды куткарган, душмандын огуна тике барып, куралдаштарын өлүмдөн сактап калган, чек араны жоодон сактоодо өзүн курман кылган инсандардын эрдигине күбө болгонсун. Чындап эле мындай марттык, эр жүрөктүк ар кимдин да колунан келе бербейт. Президентибиз өзүнүн «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китебинин «Эң улуу эрдик» деп тема коюлган соңку бөлүмүндө жогоруда саналган абалдарда көрсөтүлгөн каармандыктын үлгүлөрүн мындайча чечмелейт:

«Көпчүлүктүн арасынан, бир эле кырдаал талап кылган тагдырда майданга атырылып чыгуу, каармандык көрсөтүү — албетте, бул да оңой эмес. Ал үчүн да инсанда чоң жүрөк, кайрат-күжүрмөндүк, эң негизгиси, өзүнө, өзүнүн күч-кудуретине бекем ишеним болушу керек»¹.

Журтбашчыбыздын сөздөрүндөгү «бир эле кырдаал талап кылган тагдырда» деген эскертмеге өзүнчө көңүл бура-лы. Демек, бул түрдөгү каармандыктар көбүрөк өзгөчө кырдаалдарда, күтүлбөгөндө болуп өтөт, жадагалса ошол каармандыкты жасаган адам эмне кылып жатканын аягына чейин түшүнүп жетүүгө үлгүрбөстүгү да мүмкүн. Эгерде киришкен ишинин натыйжасын, акыбетин алдын ала билгенде, бул аракетке балким кээ бирөөлөрдүн жүрөгү беттебестиги да табигый көрүнүш болмок.

Бирок маселенин башка жагы да бар. Бизге белгилүү болгондой, өзгөчө кырдаалдар, күтүлбөгөн жагдайлар күндөлүк

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 165-бет.

турмушта чанда кездешет. Демек, мындай каармандыктар ар күнү эмес, кез-кезде гана болуп турат. Бирок бул дегени — ошол турмуш өз-өзүнчө, инсандардын ишмердүүлүгүнөн бөлүнгөн түрдө улана берет, дегени да эмес. Башкача айтканда турмуштун бул улануучулугу, айрыкча, тынч жана жыргалчылыгы көптөгөн инсандардын күндөлүк ишмердүүлүгү менен, көзгө жарк этип байкала бербей турган берилген эмгеги, ак ниеттүү аракеттери менен мына ушундай мазмун-мааниге ээ болот. Журтбашчыбыз маселенин мына ушул негизги жагына көңүлүбүздү буруп, пикирин төмөнкүчө улантат:

«Бирок мага буюрса, ар күнү, ар саатта патриот болуу, өзүн тамчы-тамчысына чейин, ар бир саам сайын улуу максаттарды көздөй чарчабай, талыкпай тынымсыз багыттап баруу, бул сапатты үзгүлтүксүз, күндөлүк ишмердүүлүктүн көрсөткүчүнө айландыруу — чыныгы каармандык мына ушул, деп айткан болот элем»¹.

Күбөсү болуп жатканындай, Президентибиз бир гана өзгөчө кырдаалдар учурунда, кез-кезде жасала турган аракеттерди эмес, тескерисинче бүткүл ишмердүүлүгүнүн максат-мүдөөсүнө айланып кеткен патриотукту күндөлүк турмуштук ишмердүүлүк деп биле турган инсандардын жакшы иш-аракеттерин чыныгы каармандык, эрдик деп атайт. Бул каармандык, жогоруда айтканыбыздай, дайыма эле адамдардын көзүнө байкала бербейт, айланадагыларга сезилбестиги да мүмкүн. Бирок мына ушул патриоттук болбосо, аны бирөөгө мактанбай өз турмушунда үзгүлтүксүз ишке ашыра турган адамдар болбосо, коом да, мамлекет да, адамзат да өспөйт-өнүкпөйт.

Мына ушул жогорку нормалардан келип чыгып, Журтбашчыбыз «Бул жарык дүйнөдө эң улуу эрдик эмне, деген суроого, эч экиленбестен, эң улуу эрдик — бул руханий эрдик, деп жооп берсек, менин оюмча, адашпаган болобуз»², — деп уктурат.

Мына ушул эрдиктин ээлери катары адамзаттын илим-билими, маданияты, азаттыгы жолунда өзүн аябаган улуу

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 165–166-беттер.

² Ошол китеп, 159–160-беттер.

окумуштуулар, ойчулдар, аскер башчылары, мамлекеттик жана коомдук ишмерлер урмат менен тилге алынат. Алардын арасында:

— Чыгышта «ustodi avval», б. а. биринчи мугалим деген сыймыктуу наамга татыктуу болгон грек философу Платон (Афлотун);

— Багдаддагы «Байтул-хикма» («Илимдер үйү») жана Хarezм Маамун академиясында улуу илимий ачылыштарды жасаган чоң окумуштууларыбыз;

— Орто кылымдарда Европа илиминин сыймыгы саналган Николай Коперник, Жордана Бруно, Галилео Галилей сыяктуу окумуштуулар;

— журтубуздун азаттыгы жана көз карандысыздыгы жолунда жанын берген Нажмиддин Кубра, Жалалиддин Мангуберди, Амир Темура өндүү улуу ата-бабаларыбыз, билим алууну жактоочу бабаларыбыз бар.

Мисалы, сен тарых, адабият сабактарынан XX кылымдын баштарында элибиздин сабатын жана маданиятын жогорулатуу, экономикалык жана саясий турмушун баскынчылардын колунан бошотуу жолунда ченемсиз эрдик көрсөткөн Махмудкожа Бехбудий, Абдулла Авланий, Фитрат, Хажы Муин, Абдулла Кадырий, Чолпон, Ниханий өндүү чыгармачыл инсандардын үлгүлүү иштери менен таанышкансың. Алар азияндарын коопко коюп, ансыз деле ашып-ташып кетпеген өзүмдүк мал-мүлкүн сарптап журт балдары үчүн жаңы усулда

билим бере турган мектептер, китеп окуй турган жайлар, театр труппаларын, газета жана журналдарды уюштурушкан. Алардын бул аракети бир жактан баштап орус падышачылыгынын, ал эми кийинчерээк болсо советтик өкмөттүн кысымына туш болгон болсо, экинчи жактан түркөйлүк менен илимий караңгылыктын сазына баткан консервант (өзүнөн башканы тааныбоочу) динчилдердин катуу каршылыгына учураган. Мына

ушул оор шартка карабай, элин, улутун, анын келечегин ойлоп жан үрөгөн патриот бабаларыбыз өз жолдорунан, изги максатарынан артка чегинбеген. Бул күрөштөрдө алардын канчасы курман болду, эгемендүүлүккө жеткенге чейин наамы булганды.

Журтбашчыбыз тарыхтын оор жана машакаттуу сыноолорунан элибиздин аман-эсен өтүүсүндө, анын мезгилдин бороондорунун арасында жок болуп кетпей зыянсыз жашап келе жатканында, өздүгүн, эзелки баалуулуктарын сактап калуусунда ушул элдин кан-жаны, бүткүл барлыгында болгон мына ушул руханий эрдик сезими чечүүчү роль ойногонун өзүнчө баса белгилейт.

Бүгүнкү күндө мамлекетибиздин барган сайын өнүгүшү, экономикалык кудурети артып барышына татыктуу салым кошуп жаткан, миндеген ишканалар, мекемелер, чарбаларда адал эмгектенип ырыскы жаратып жаткан миллиондогон мекендештерибиз — ата-энелерибиз, ага жана эжелерибиздин ишмердүүлүгүнө Журтбашчыбыз урмат менен көңүл бурат:

«Мен эмгекчил жана жаратуучу элибиздин турмушун, айрыкча кыштын ызгаары жана жайдын мээ кайнаткан ысыгында да, жаз жана күздүн жаан-чачындуу күндөрүндө да жерден ырыскы өндүрүү максатында күндү күнгө, түндү түнгө улап эмгектене турган дыйкандарыбыздын турмушун чыныгы маанидеги эрдиктин үлгүсү, деп билемин»¹.

Андыктан, ардактуу окуучу, сени менен биздин ток жана жыргал жашашыбыз жолунда эмгектенип жаткан бул ардактуу инсандардын эмгегин барктоо, аларга колдон келгенче жардам берүү, келечекте ала турган билимдерибиз, жарата турган ачылыштарыбыз менен алардын эмгегин жеңилдетүү, өнүмдүүлүгүн ашыруу аркылуу журт жыргалчылыгынын андан да жогорулашына салым кошуу ар бирибиз үчүн карыз да, парыз да болуп саналат.

Президентибиз «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китебинде чыныгы руханий эрдиктин ээлери катары үч мекендешибиздин ишмердүүлүгүнө өзүнчө токтолуп өтөт.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 165-бет.

Алар — белгилүү археолог, окумуштуу, академик Яхйа Гуламов, Ўзбекстан эл акыны Зулфия жана Ўзбекстан Баатыры, адабият таануучу окумуштуу Азат Шарафиддиновдор болуп эсептелет.

Чыгармада бул патриот мекендештерибииздин эрдиги жана үлгүлүү турмушу, ишке ашырган салмактуу илимий-чыгармачыл иштери чын жүрөктөн жана реалдуу мүнөздөлгөн.

Сабагыбызды ушул китептин «Эң улуу эрдик» деп аталган бөлүмүнүн соңунда келтирилген төмөнкү маанилүү пикирдин чечмелениши менен аяктоо максатка ылайык болот.

Журтбашчыбыз мындай деп жазат: **«1991-жыл 31-август күнү колго киритилген улуттук эгемендүүлүк — XX кылымда элибиз тарабынан ишке ашырылган улуу руханий эрдиктин үлгүсү болуп саналат, десек, дал чындыкты айткан болобуз»¹.**

Чындыгында, ар бир улуттун, элдин тагдырында анын ар кандай эзүүчүлүктөн кутулуудай, өз тагдырын өзү көз карандысыз түрдө белгилөө укугун колго киритүүдөй, дүйнө элдеринин арасында теңдердин ичинде тең болуу даражасына жетишүүдөй, бир сөз менен айтканда, улуттук эгемендүүлүккө

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 170-бет.

жетишүүдөй чоң окуя болбогон жана болбойт дагы. Анткени бардык тармактардагы өсүү-өзгөрүү, эл жана мамлекеттин жетишүүсү мүмкүн болгон бардык ийгиликтер, анын дүйнөдөгү беделинин, потенциалынын жогорулашы оболу мына ушул факторго тыгыз байланыштуу болот.

Биздин Мекенибиздин мисалында айта турган болсок, дээрлик 130 жылга созулган эзүүчүлүктөн толук кутулуубуз, дүйнөлүк картада Өзбекстан Республикасы деп аталган суверен мамлекеттин пайда болушунда 1991-жыл 31-августта Өзбекстандын биринчи Президенти Ислам Каримов тарабынан эгемендүүлүктүн жарыяланышы чыныгы мааниде тарыхый окуя, улуу руханий эрдик болду.

Суроо жана тапшырмалар:

1. Руханий эрдик түшүнүгү өз мазмунунда инсандын өздүгүндөгү, ишмердүүлүгүндөгү кандай сапаттарды, касиеттерди камтыйт?
2. Өтмүшүндө өз иши, илимий-чыгармачыл изденүүлөрү менен чыныгы руханий эрдиктин үлгүсүн көрсөткөн кайсы инсандарды айта аласың?
3. Жаангер Амир Темурдун руханий эрдиги эмнелерде көрүнгөн эле?
4. Журтбашчыбыз тарабынан Өзбекстан Баатыры Азат Шарафиддиновдун өмүрү жана илимий-чыгармачыл ишмердүүлүгү эмне үчүн руханий эрдиктин үлгүсү катары бааланышын «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китебин окуп, билип ал.
5. Эмне үчүн 1991-жылдын 31-августунда колубуз жеткен улуттук эгемендүүлүктү улуу руханий эрдиктин үлгүсү деп билебиз?
6. Өзүң жашап жаткан жерде эмгектенип жана чыгармачылык менен алектенип жүргөн адамдардын ишмердүүлүгүндө руханий эрдиктин кандай белгилери байкалышы жөнүндө айтып бер.

ТЕКШЕРҮҮ ИШИ

Тапшырма: «Эң улуу эрдик» темасына реферат даярда.

Аны жазууда төмөнкү маселелер боюнча өз алдынча ой жүгүртүүгө аракеттен:

- «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» китебинде Журтбашчыбыз билдирген ой жана пикирлер (чыгарманын 159–170-беттери);

- өзгөчө кырдаалдарда, жагдайдын талабы менен марттык жана каармандык көрсөтүү да инсандык эрдикке мисал экендиги;

- Мекенибиз тарыхында адилеттүүлүк жана акыйкат, эл-журт азаттыгы жолунда өзүн аябай, үлгүлүү иштерди жасаган инсандардын ишмердүүлүгү;

- Тумарис жана Ширак сыяктуу улуттук каармандарыбыздын дилиндеги руханий эрдик сезими;

- илимий-чыгармачыл эрдиктин үлгүлөрү;

- белгилүү археолог, академик Яхйа Гуламов, Өзбекстан Эл акыны Зулфия, Өзбекстан Баатыры, адабият таануучу окумуштуу Азат Шарафиддиновдордун ишмердүүлүгүнүн бүгүнкү жаштардын көз карашынын туура, аруу калыптануусундагы мааниси;

- Өзбекстаныбыздын эгемендүүлүккө жетишүүсүндө Журтбашчыбыз көрсөткөн руханий эрдиктин тарыхый мааниси.

ЖАЛПЫЛАШТЫРУУЧУ САБАК

Урматтуу окуучу! Мына, сонку үч жыл бою сен куттуу мектебиндин койнунда устаттарың жана окуу китептери-нен «Улуттук эгемендүүлүк идеясы жана руханият негиздери» предмети боюнча терең билим алдың. Ушул кылдардын ичинде сенин жан-дилиң гана эмес, ошондой эле көз карашың, түшүнүктөрүң, рухий ааламың да өстү, улгайды. Көз карандысыз мамлекетибиз жана элибизди улуу келечекти көздөй багыттоодо маанилүү фактор болуп жаткан улуттук идеябыздын маани-мазмуну, аны түзө турган түшүнүк жана принциптер жөнүндө конкреттүү бир көз караш жана тажрыйбаларга ээ болдуң.

Алган билимдериндин негизинде, эч бир эл улуттук идеясыз, изгиликке жетелөөчү идеологиясыз жашашы да, өнүгүшү да мүмкүн эместигине ынандың.

Өз тагдырына, келечегине кайдыгер карабай турган ар бир элдин өз идеясы, аны алдыга жетелеп, үгүттөп туруучу маягы болот. Өзбек эли Президентибиз Ислам Каримов тарабынан алга сүрүлгөн улуттук идеяны аң-сезими жана жан дүйнөсүнө жайгаштырган түрдө улуу келечекти көздөй ишенимдүү адымдоодо.

Бул кылдагы сабактарда үйрөнгөн темаларыбыз — улуттук идея менен улуттук өнүгүүнүн өз ара тыгыз байланыштуулугу, бүгүнкү дүйнөнүн татаал идеологиялык картинасы, зыяндуулугу жагынан ядро полигондорунан күчтүүрөөк болгон идеологиялык полигондордо жүрүп жаткан күрөштөр жөнүндөгү пикирлер сени кайдыгер калтырбаган болсо керек. Бул күрөштө өзгөчө мааниге ээ болуп жаткан идеялык боштукка жол бербөө, жаштардын аң-сезими жана дилинде идеологиялык иммунитетти, сергектик жана тиешелештик сезимин күчөтүүдө сенин да активдүү катышууң болушу керектигин түшүнүп жатасың. Ал үчүн инсандын жан дүйнөсүндө

ыйык Мекенине, эне тилине болгон сүйүү, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга урмат, адал эмгектенип, жыргал жашоого умтулуу сезимдери калыптанышы керектигин да жакшы түшүнөсүн. Ошондой эле, үй-бүлө, маале сыяктуу улуттук руханиятыбыздын байыркы коргондорун асырап-абайлоо, материалдык жана руханий турмушту өз ара шайкеш түрдө алып баруу, өнүктүрүү бүгүнкү күндө канчалык чоң мааниге ээ болушу жөнүндө да конкреттүү түшүнүктөргө ээ болдун.

Журтбашчыбыз өзүнүн «Yuksak manaviyat — yengilmas kuch» чыгармасынын корутунду бөлүмүндө төмөнкү маанилүү маселеге көңүлүбүздү бурат:

«Руханий өнүгүүгө жетишүү — бул бир жылдык же беш-алты жылдык иш эмес. Эл, улут өз улуттук руханиятын жылдар, кылымдар бою өркүндөтүп, байытып барат. Анткени руханият катып калган догмалардын, эрежелердин жыйындысы эмес, тескерисинче, тынымсыз аракеттеги үзгүлтүксүз жараян болуп, өнүгүү жүрүп турса, анын тез, ургаалдуу жүрүшүнүн натыйжасында руханий турмуштун алдына коюла турган талаптар да тынымсыз пайда боло берет»¹.

Кудум руханият сыяктуу улуттук идея да мезгилдин талаптарынан келип чыгып тынымсыз өркүндөп, байып баруусу табигый көрүнүш. Мындан, сенин улуттук идея жана руханият жөнүндөгү билим жана түшүнүктөрүң, тажрыйба жана көнүгүүлөрүң да ушуга ылайык түрдө өсүп, өнүгүп барышы зарыл деген жыйынтык келип чыгат. Эң негизгиси, сен кадырман журтубузда, бүткүл дүйнөдө болуп жаткан маанилүү окуялардан, өзгөрүүлөрдөн өз убагында кабардар болуун, ошол окуякубулуштар көпчүлүк катары сенин да турмушуна, тагдырына тиешелүү экендигин терең түшүнүүң керек. Анткени бул журттун, ушул ыйык Мекендин эртеңки ээлери, анын улуу келечегин жаратуучулардын катарында сенин да жооптуу ордуң бар. 1991-жылда кол жеткизген эгемендүүлүктү көздүн карегиндей асыроо, мамлекетибизди дүйнөнүн эң алдынкы мамлекеттеринин катарына алып чыгуу ар бирибизден чыныгы берилгендикти, патриоттукту, ушул журт, ушул Мекенди деп жашоодой жогорку таанымды талап кылат.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Ma'naviyat» басмасы, 2013-жыл, 171-бет.

Журтбашчыбыз Ислам Каримов Ўзбекстан Республикасы эгемендүүлүгүнүн жыйырма үч жылдыгына арналган майрам иш-чарасындагы куттуктоо сөзүндө төмөнкүлөрдү баса белгиледи:

«Материалдык көз караш боюнча биз эң өнүккөн мамлекеттерден балким али арттыраактадырбыз. Бирок биз өз жолубузду тандадык жана бул жолдон кайтпастан, туруктуу ишеним менен айта алабыз: материалдык көз караш боюнча да бул мара албетте биздики болот, бирок руханий көз караштан караганда эң жеңилбес күч өзү эмне? Жогорку руханияттуу эл эмеспи? Өзүңөр айткылачы, мындай элди женүүгө болобу?»¹.

Чынында да, өз күчү жана потенциалына таянган, өзүнүн жашоо тартуулоочу, жаратуучулукка чакыруучу улуттук идеясы жана идеологиясына ээ, улуттук руханиятын үзгүлтүксүз өркүндөтүп бара жаткан элди дүйнөдөгү эч бир күч жеңе албайт.

Сен – ардактуу перзенттерибизге тилегибиз да турмуштун ушул улуу чындыгынан келип чыгат: улуттук идеядай изги идея, улуттук руханияттай чоң мурас сага дайыма күч-кубат тартуулап, изги иштерге үндөп турсун!

¹ «Xalq so'zi» газетасы, 2014-жыл 1-сентябрь.

МАЗМУНУ

I бўлм. Эгемендүүлүк жана улуттук идея	3
Эң улуу максат	3
Улуттук идея жана өнүгүү	8
Дүйнөнүн идеологиялык картинасы	13
Идеологиялык полигон	20
Текшерүү иши	24
II бўлм. Улуттук идея жана жеткилең муун	25
Идеялык боштук	25
Идеологиялык иммунитет	30
Эне тили — улуттун руху	36
Улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын шайкештиги	42
Өнүгүүнүн өзбек модели жана анын мааниси	47
Текшерүү иши	53
Бүгүнкү реформалар жөнүндө маек (<i>Практикалык сабак</i>)	54
III бўлм. Руханияттын бекем таянычтары	58
Руханият коргону	58
Улуттук баалуулуктардын булагы	69
Текшерүү иши	80
Таалим жана тарбиянын шайкештиги	81
Руханиятка кооп салуу — өздүгүбүзгө кооп салуу дегени	87
IV бўлм. Эң улуу эрдик	98
Руханий жана материалдык турмуштун шайкештиги	98
Руханий жана материалдык турмуштун шайкештиги (<i>Практикалык сабак</i>)	105
Адал эмгек — руханий өркүндөөнүн кепили	107
Руханий эрдик	116
Текшерүү иши	122
Жалпылаштыруучу сабак	123

O'quv nashri

OYNISA MUSURMONOVA, MURTAZO QARSHIBOYEV,
RAHMON QO'CHQOROV

**MILLIY ISTIQLOL G'OYASI VA
MA'NAVIYAT ASOSLARI**

**Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinflari uchun o'quv qo'llanmasi**

(Qirg'iz tilida)

To'ldirilgan va qayta ishlangan 4-nashri

Toshkent «Ma'naviyat» 2015

Которгон *А. Зулпихарова*
Редактору *Г. Токтобаев*
Сўрётчўсү *С. Соин*
Компьютерде беттеген *Ш. Сахибов*

Лицензия АИ №189, 2011-жыл 10-майда берилген. Басууга 2015-жыл 8-июлда уруксат берилди. Форматы 60x90 1/16, «Таймс» гарнитурасы. Офсеттик басма усулунда басылды. Шарттуу б. т. 8,00. Басма т. 7,62. 713 нускада басылды. Буюртма № 3872.

«Ma'naviyat» басма үйү. Ташкент, Тараққийёт, 2-туяқ көчө, 2-үй.
Келишим № 58-15.

**«SHARQ» басма-полиграфиялык акционердик компаниясында басылды.
Ташкент, 100000, Бууык Турун көчөсү, 41-үй. 2015.**

**Ижарага берилген окуу китебинин абалын
көрсөтүүчү жадыбал**

№	Окуучунун аты жана фамилиясы	Окуу жылы	Окуу китебинин алган кездеги абалы	Класс жетекчиси-нин колу	Окуу китебинин тапшырылып жаткандагы абалы	Класс жетекчиси-нин колу
1						
2						
3						
4						
5						

Окуу китеби ижарага берилип, окуу жылынын аягында кайтарып алынганда жогорудагы жадыбал класс жетекчиси тарабынан баалоонун төмөнкү кретиерлерин негизинде толтурулат

Жаңы	Окуу китебинин биринчи жолу пайдаланууга берилгендеги абалы.
Жакшы	Мукабасы бүтүн, окуу китеби негизги бөлүгүнөн ажыраган эмес. Бардык барактары бар, жыртылбаган, беттеринде жазуу-сызуулар жок.
Канааттандырарлык	Мукабасы эскирген, бир аз чийилген, четтери жыртылган, окуу китеби негизги бөлүгүнөн бир аз ажыраган, пайдалануучу тарабынан канааттандырарлык даражада иретке келтирилген. Кээ бир беттерине сызылган.
Канааттандырарлык эмес	Мукабага чийилген, жыртылган, негизги бөлүгүнөн ажыраган же таптакыр жок, канааттандырарсыз даражада калыбына келтирилген. Беттери жыртылган, барактары жетишсиз, чийип-боёп ташталган. Окуу китебин калыбына келтирүүгө болбойт.